AHMET AĞAOĞLU

ÜÇ MEDENİYET

Tarih ve Uygarlık Dizisi - 1

Ahmet Ağaoğlu

ÜÇ MEDENİYET

DOĞU KİTABEVİ

Doğu Kitabevi
Tarih ve Uygarlık Dizisi
1

T.C
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No:
16997

Tarih ve Uygarlık Dizisi
Genel Yayın Yönetmeni:
Ertan Eğribel / Ufuk Özcan

Kapak ve Sayfa Düzeni
Atilla Ceylan

Baskı
Ofis Matbaa Yayın Kağıt San. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi
B Blok No: 388 Topkapı - İstanbul
Tel: 0212 576 47 15

1. Baskı, 1927
2. Baskı, 1972, T.C. Kültür Bakanlığı
3. Baskı, 2013, Doğu Kitabevi

ISBN: 978-605-5296-06-3

Doğu Kitabevi
Cağaloğlu Yokuşu, Narlıbahçe Sokak, No: 6 Cağaloğlu İstanbul
Tel: 0212 527 29 26 Faks: 0212 527 29 26

www.dogukitabevi.com

İÇİNDEKİLER

Ertan Eğribel - Ufuk Özcan
Tarih ve Uygarlık Dizisi İçin Önsöz Yerine:
Uygarlık Sorununu Anlamak ve Aşmak 5
Ahmet Ağaoğlu'nun 1. Baskıya Önsözü 13
Tezer Taşkıran'ın 1972 Tarihli Baskıya Önsözü 15

Üç Medeniyet 19
Din 29
Ahlâk 43
Fert 63
Aile 69
Cemiyet 75
Devlet 87
Hükümet 97

EK

Üç Kültür 107
Bir Kültürden Ötekine 110

TARİH VE UYGARLIK DİZİSİ İÇİN ÖNSÖZ YERİNE: UYGARLIK SORUNUNU ANLAMAK VE AŞMAK

Ertan Eğribel - Ufuk Özcan

Tarih ve uygarlık konusunu önemsiyoruz. Bu çerçevede Doğu Kitabevi yayınları arasında yeni bir diziyi başlatıyoruz. Tarih ve Uygarlık Dizisi sosyoloji anlayışımızın bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Sosyolojinin her şeyden önce bir tarih ve toplum bilinci olduğunu sık sık ifade ettik. Toplum olayları tarih içinde gerçekleşen olaylardır. Tarih ise, uygarlıkların doğuş ve gelişme serüvenlerinin alanıdır. Bu nedenle sosyolojinin aynı zamanda bir tarih tezi içerdiğini, hatta bunun kaçınılmaz olduğunu vurgulamak durumundayız. Ancak sosyologlar genellikle, tarihten kaçınmak ve konularını bugün ile sınırlamak konusunda ısrarcı bir eğilim ve tutum sergiliyorlar. Bu tutumu ileri boyutlara taşıyanlar sosyolojinin güne / güncele bağlı, yoksul, dar ve muhafazakâr yüzünü temsil etmektedirler. Dolayısıyla sosyolojinin tarihle arasına belirli bir mesafe koyması masum bir metodolojik tercih değildir. Aynı şekilde, tarihe yüzünü çevirmemiş, tarihle içli dışlı bir sosyoloji anlayışının handikapı da geçmişe aşırı bağlılık ve yaşanan andan, çağdan kopmak olabilir. Tarih-sosyoloji bağı salt geçmişe, yitirilen değerlere yönelik ilgiyle sınırlı kaldığı durumda, teorinin de kendi içine kapanması, süreklilik arz eden toplumsal süreçlerden ve değişmeden kopması riski vardır. Bu anlamda bizim uygarlık-tarih ve sosyoloji anlayışımız bir geçmiş saplantısı değildir. Geçmişten günümüze uzanan sorunların sürekliliğinin saptanması ve geleceğe yönelik bir öngörüde bulunma kaygısıdır.

Uygarlıklara ve uygarlık sorununa yaklaşım konusunda da benzer bir durum geçerlidir. Uygarlık tarihi, insanın ortaya çıkması ve gelişmesinin küçük bir cüzünü oluşturmasına rağmen, toplumsal düşüncenin merkezinde olan ve muhakkak değerlendirilmesi gereken bir süreçtir. Uygarlık dendiğinde, bu terim, insanlık tarihi içinde belirli bir eşikte ortaya çıkan ve yaklaşık son altı-yedi bin yıllık dönemi kapsayan tarih dilimi içinde anlam kazanmaktadır. Uygarlık basamağının, uygarlık öncesi döneme göre bir sıçrama ya da ilerleme olup

olmadığı merkezinde belli tartışmalar vardır. Sosyoloji de bu tartışmalarda yerini almıştır. Klasik sosyoloji geleneği içinde uygarlık öncesi dönem, terimin pejoratif anlamında, insanlığın "vahşilik" veya "barbarlık" evresi olarak değerlendirilmiştir. Aydınlanma filozoflarından başlayarak Auguste Comte ve Marx'a kadar birçok sosyal düşünür bu konuda benzer yaklaşımlar sergilediler. Modernizmin belirli bir doygunluk kazandığı 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılda uygarlık konusunda aykırı yaklaşımlar Batı düşüncesinde belirmeye başladı. Nietzsche, Spengler, Levi-Strauss, Freud gibi düşünürler uygarlık kavramını pozitif ve ilerlemeci bir mantıkla ele almayı reddettiler. Tolstoy ve anarşist düşünürler, Rousseauvari bir tarzda, uygarlığı, insanlığın "doğal durum"u aleyhine gelişen tamamen yıkıcı bir süreç olarak gördüler; toprağa/doğaya geri dönüşü savundular. Böylece uygarlık yüksek bir değer ve olumlu bir yaşam tarzı olarak görülmemeye başlandı. Bu tartışmalar sosyal düşüncede çok çeşitli ve birbiriyle tutarsız yaklaşımlara yol açtı. Bunlardan biri insanlık tarihini 19. yüzyıl ile başlatma ve öncesini "tarih öncesi" olarak görme anlayışıdır. Bu anlayış giderek 19. yüzyılda ortaya çıkan Batı egemenlik düzeni ve çözümünü geçmiş ve gelecekle de bağlantı kurarak evrenselleştirme çabasıdır. Toplum bilimleri düzeyinde tartışmalı olan ve bizim de üzerinde çeşitli biçimlerde durduğumuz uygarlık tarihini Batı merkezli bir ilerleme anlayışına bağlayan bu görüş üzerinde durmak bile artık gereksiz.

Tartışmalar hangi yönde biçimlenirse biçimlensin, uygarlık değerlerinin ve yaşam tarzının içinin boşaldığı, uygarlaşmanın modası geçmiş bir problematik olarak görüldüğü günümüzde, geçmiş-bugün-gelecek bağlamında bütünsel bir bakış açısının yeniden oluşturulması gerekliliği açıktır. Doğu-Batı çatışması görüşü bize böyle bir imkanı verecektir. Böyle bir çaba, insanlığın nereye doğru gittiği, onu nelerin beklediği sorusundan bağımsız değildir. Öyle görünüyor ki, bugün dünya toplumları bin yılların tecrübesiyle kolektif olarak birikmiş, geleneksel olan her şeylerini yitirme noktasındadırlar. Küreselleşen dünyada geleneksel değerler ve yaşam tarzları, topyekun insanlık birikimi geriye dönüşsüz bir biçimde yok olmaktadır. Mesele geçmişe ve yitip giden değerlere övgü dizmek ya da bu değerlerin arkasından ağıt yakmak değildir. Asıl mesele, insanı geçmişinden koparan süreçlerin aynı zamanda insanlığın bugününü ve geleceğini karartmasıdır. Küreselleşme adı verilen süreç, Batı uygarlığı da dahil olmak üzere, bütün dünya kültür ve uygarlıklarını tahrip ve yıkıma yönelmiştir. Yok olan değerler şüphesiz belli manevi değerlerle sınırlı değildir; ekilebilir topraklar, içilebilir sular, solunabilir hava, sürdürülebilir çevre, kamunun ortak kullanımına ait araziler, mekanlar ve imkanlar gitgide azalmakta, son derece küçük bir zümrenin lehine temerküz ve temellük edilmektedir. Küreselleşmenin hızı ve nüfuzu bütün insanlığı tehdit eder bir boyut kazanmıştır. Amerikan modeli küreselleşmenin kendisini zorla tüm insan-

lığa dayattığı bu sözde uygarlık, otobanlarıyla, beton çılgınlığıyla, hız tutkusuyla, bireysel arzuları kışkırtan değerleriyle, kırbaçladığı çılgın tüketim ve sahip olma hırsıyla, bütün insanlık değerlerini maddeye, ranta, para ve güce indirgeyen süreçleriyle tahripkârlığını sürdürüyor. Günümüzde Doğu-Batı çatışması içinde ortaya çıkan Batı dünya egemenliği, geleneksel uygarlık yapılarının yok oluşunun ötesinde, insan-doğa, insan-insan ilişkilerinden toplum-toplum ilişkilerine kadar çeşitli düzeylerde karşıtlık ve itişmeyi öne çıkarmaktadır. Doğu-Batı çatışmasının aşılamaması, bütün evrensellik veya küreselleşme savlarına karşılık uygarlıklar arası farklılıkları ve çatışmayı geçmişten bu yana gündemde tutmaktadır.

Tarih ve uygarlık savunuculuğu bizim için bireysel bir ilgi ve merak konusu değildir. Doğu-Batı çatışması sosyoloji anlayışımızı belirleyen temel dünya görüşümüzdür. Bu temel çerçeveye bağlı olarak Tarih ve Uygarlık Dizisi içinde Doğu-Batı çatışmasının çeşitli aşamalarını, sorun ve tezahürlerini ele almak istiyoruz. Dizinin ilk kitabı olarak Ahmet Ağaoğlu'nun *Üç Medeniyet* adlı kitabını seçtik. Dizimizin hedeflerine belki çok daha uygun kitaplar seçebilirdik. Arnold Toynbee, Rene Grousset, Wilhelm Barthold, Gordon Childe gibi her zaman önemli saydığımız uygarlık tarihçilerinin kendi alanında klasikleşmiş yayınlarıyla başlamak mümkündü. Yayın programımızda öteden beri bu uzmanların kitapları da yer alıyor. Ancak pratikte karşılaştığımız belli sorunlar ve imkânların sınırlılığı, esas amacımızdan vazgeçmeden, önem ve öncelik sırasını gözetmeyen belli bir yayın yapma zorunluluğunu ortaya çıkardı. İstediğimiz koşulların ortaya çıkmasını bekleyerek kendi kendimizi sınırlamak yerine, ilk elde mümkün olan yayınlarla işe başlamak ve bu anlamda bir birikim oluşturmak yolunu benimsedik. Böylece diziye, günümüz tartışmalarıyla ilgili, yakın tarihte Türkiye'nin yaptığı Batıcılaşma siyasi seçimini temellendirmeye çalışan bir kitapla başlamayı uygun gördük. Türk sosyolojisinde Batı ve Batılılaşma sorunu, sosyolojinin daha Türkiye'ye girişi döneminde önde gelen bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Sosyolojinin Türkiye'ye girişinden daha önce gelişen bir serüven de vardır. Tanzimatçı devlet adamlarının ve Jön Türklerin de ana kaygısı bu doğrultuda biçimlenmiştir. Bu tartışmalar II. Meşrutiyet döneminde kültür ve uygarlık sorunu etrafında, sosyolojik bir disiplin çerçevesinde gündeme getirilmiştir. Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu Türkiye'nin yenileşmesini ve uygarlık dairesini değiştirmesini kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya koymuş ve eserlerinde bu ana temayı işlemişlerdir. Gökalp'in kültür-uygarlık ayrımını geliştirmesi, ayrıca Türkleşmek, İslamlaşmak ve çağdaşlaşmak (Batılılaşmak) üçlü seçeneğini gündeme getirmesi; Ağaoğlu'nun "üç uygarlık" (Batı, İslam ve Buda-Brahman uygarlıkları) tasnifine dayanarak Batı uygarlığına katılmayı tek alternatif olarak ortaya koyması, dönemin düşünce gündemini belirleyen tartışmalardır. Sorunun özünü, bir Doğu-İslam toplumu

örneği olarak tanımlanan Türkiye'nin, mevcut kurum ve geleneklerini koruyarak dünyadaki yeni gelişmelere ayak uyduramaması oluşturmaktadır. Batılılaşma, çöküş devrinin ana problematiği olarak gündemdedir.

Ağaoğlu'nun *Üç Medeniyet* kitabını Malta'da, esaret şartları altında yazmaya başlaması, Gökalp'in, gene Malta'da, neredeyse bütün sistemini baştan aşağı gözden geçirme gereğini duyması, o dönem şartlarının düşünceleri üzerinde ne kadar belirleyici olduğunu gösterir. Büyük Savaş sonrasında Mütareke ve Malta sürgünü olayı Türkiye tarihi açısından önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Malta, yeni Türkiye'nin öncü kadrolarının bir bölümünün ve Cumhuriyet'in fikri temellerinin biçimlendiği bir yerdir. Osmanlı'nın büyük savaştan ağır bir yenilgiyle çıkması ve sonrasında gelişen olaylar aydınlar üzerinde travmatik etkiler yaratmıştır. Osmanlı Devleti'nin fiili çöküşü, belirli bir uygarlığın, Doğu-İslam uygarlığının da çöküşü olarak algılanacaktır. Yeryüzündeki üç uygarlıktan birinin, Batı uygarlığının, galip geldiği görüşü, Hindistan'ın, Arap-İslam toplumlarının, Mağrip ülkelerinin Batı'nın sömürgesi haline gelmesiyle, Doğu uygarlıklarının genel bir yenilgi, kriz ve çöküş ortamına girmeleriyle yakından ilgilidir ve bu görüş salt Ağaoğlu'na özgü ve onunla sınırlı bir görüş de değildir. İmparatorluk bakiyesi bütün düşünürler, Pantürkistler, Mehmet Akif gibi İslamcı reformistler vb. Batı sorunu karşısında çeşitli argümanlar geliştirirken, bir yandan da Türkiye'nin elinde kalan sınırlı olanakların nasıl değerlendirileceği sorunu üzerinde düşünmüşlerdir. Eski İttihatçı kadroların Kurtuluş Savaşına verdikleri desteğin arka planında yeni bir silkiniş düşüncesi ve inancı yatmaktadır, ama Batı'nın üstünlüğü fikri hemen hepsinde ortaktır. Bu nedenle Türkiye'nin Batı modeline uygun yeniden biçimlendirilmesi işine canla başla koşulacaklardır. Ahmet Ağaoğlu, elimizdeki kitabında bizim bugün bile üzerinde verimli tartışmalar yürütebileceğimiz iddialar ortaya atıyor. Kitabın yaklaşık yüz yıl önce yazılmış olması, hiçbir biçimde değerini azaltan bir unsur sayılmamalıdır. Aksine, Ağaoğlu'nun ve onun kuşağından aydınların başlattığı tartışmalar günümüzde yeniden ele alınarak bambaşka sonuçlar çıkarılabilir. Yaşadığımız son iki yüzyıl içinde biriken tecrübeler, dünyanın mevcut durumu ve Türkiye'de Batılılaşma girişimlerinin bugün gelip tıkandığı nokta, küresel Batı egemenliği içinde Anadolu Türk kimliğinin tartışma konusu olması ve dayanaksız kalması kitabın temel tezini yeniden ele almamızı gerekli kılıyor. Şunu da belirtelim ki, Ağaoğlu'nun kitabı toplamda bir Batı uygarlığı övgüsüdür. Ağaoğlu, üç büyük uygarlık belirlemekte, bu uygarlıklar arasında Batı uygarlığına gelişme şansı verirken diğer uygarlıkları nihai bir sona mahkûm etmektedir. Batılılaşma, bütün "geri kalmış" dünya toplumları için yegâne örnek ve varlık imkânı olarak görülmektedir. Ağaoğlu'nun deyişiyle: "Batı hayatı bütünüyle bizim hayatımızın bütününe galebe çalmıştır. Bundan dolayı kurtul-

mak, yaşamak, varlığımızı devam ettirmek istiyorsak hayatımızın bütünüyle, -yalnız elbiselerimiz ve bazı müesseselerimizle değil- kafamız, kalbimiz, görüş tarzımız, zihniyetimiz ile de ona uymalıyız. Bunun dışında kurtuluş yoktur." Yeni dönemde Türkçülüğün imparatorluk düşüncesi dışında, içe dönük olarak biçimlenme özelliklerini belirleyen, bu Batılılaşma düşüncesidir. İçe dönük varlığını koruma çabasıyla, dışa dönük Batılılaşma arasında bağlantı kurmak verili koşullara uyum sağlama düşüncesinden kaynaklanmaktadır. "Bu, hemen hemen hepsi ya doğrudan doğruya ya da çeşitli yollarla yarı müstemleke olarak Batı milletlerinin esareti altına düşmüş Türk ve İslam milletlerinin kendilerini ancak Batı medeniyetlerinin prensiplerine göre bir hayat düzenine sokmakla kurtarabilecekleri inancıdır."

Ağaoğlu'nun kitabı Malta'da yazılmıştır, ancak ilk olarak kitaplaştığı tarih (1927), Kemalist devrimlerin hızla sürdüğü bir dönemdir. Yazarın yeni dönemin nispeten istikrarlı ve güvenli koşullarında notlarını yeniden gözden geçirdiği de düşünülebilir. Kitap bir anlamda yeni Türkiye'nin Batı seçiminin haklılaştırılmasını ve gerçekleştirilen devrimleri tanıtma çabasını yansıtmaktadır. Çaba, Türkiye'nin Batı karşısında yeni bir pozisyon alarak radikal değişikliklere girişmek ve Doğu'ya yüz çevirmektir. Hem Doğulu kökenlerimiz hem de imparatorluk mirasımız reddedilerek, Yeni Türkiye ile Batı uygarlık dairesi içine girdiğimiz ilan edilmektedir. Batı'ya büyük umutlar bağlanmıştır. Girişilen devrimler de bu yönelişi açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Cumhuriyetin her on yılında veya her dönüm noktasında yapılan muhasebeler bir türlü Batı kimliğini alamadığımızın itirafı veya yakınması niteliğinde olacaktır. Her yeni kuşak sosyologumuz temel bir soruyu, nasıl Batılılaşacağımız sorusunu sorarak türlü yeni çözüm önerilerinde bulunacaktır. Niyazi Berkes ve Mümtaz Turhan'ın aradan onca yıl geçtikten sonra "Batılılaşmanın neresindeyiz?", "iki yüz yıldır niye Batılaşmıyoruz?" sorularını sormaları temel bir soruna, Batılılaşma fiyaskosuna işaret etmektedir. Aradan geçen 89 yıla rağmen hala aynı sorular sorulmakta, hatta 2023 hedefleri ortaya konulmaktadır. Elbette Batılılaşma konusu günümüzde farklı bir tarzda tartışılmaktadır. En başta, küreselleşmeyle bağlantılı olarak ulus, ulus-devlet pratikleri, tek parti dönemi modernleşme atılımları eleştiri konusu yapılmaktadır. Bu açıdan Cumhuriyetin hâkim paradigmasında köklü bir kopuştan söz edilebilir. Bununla birlikte Türkiye'nin yeni kadrolarının Batı karşısında tamamen farklı bir pozisyon alışlarından bahsetmek mümkün değildir. Bugün egemen olan kadrolar Batı kimliği almaya çalışmadan Batı yandaşlığı yapmaktadırlar. Ağaoğlu'nun kitabı bu açıdan, tartışmanın başlangıcı ve vardığı yerin kavranması açısından önemlidir. Batılılaşma açmazı belki de Türkiye tarihinin hiçbir döneminde bugünkü kadar yakıcı bir biçimde anlaşılmamıştır. Bugün sorun, sadece Türkiye'nin kendi içinde yapacağı seçim ile ilgili değildir. Türkiye'nin yakın bölge-

si bir ateş hattının içindedir ve Türkiye de, bizzat kendi seçimiyle bu ateş hattının içinde bulunmaktadır. Cumhuriyetin 90. yılına yaklaştığımız günlerde Türkiye, Batı'nın dünya egemenlik ilişkileri içinde bir yer ve rol kapma mücadelesinin sonuna gelmiştir. Küreselleşmeye uyum adı altında Anadolu Türk kimliği ve Türkiye'nin dünya üzerindeki yeri belirsizleşmiş ve dayanaksız kalmıştır. ABD küreselleşmesinin Türkiye ve bölgesine getirdiği açmaz, yerelleşme, istikrarsızlık, çürüme ve köksüzleşme ile kendisini göstermektedir. Modem Batı uygarlığının evrenselliği düşüncesi ve bu ideale ulaşma fikri cari siyasetin gündeminden düşmüştür. Bununla beraber dünyada ortak tarih, uygarlık ve tarihi gelişme fikri de anlamını yitirmiştir. Yeni bir düzen ve tarihsel aşama beklentisi ortadan kalktığı için her düzeyde küresel-muhafazakâr bir dünya görüşü egemen hale gelmiştir.

Bugün geldiğimiz tarihsel durakta sorun uygarlıklar arasındaki farklılıklar değildir. Uygarlıklar arasında farklılıklar daha tarihin başlangıcından bu yana benimsenmiştir. Farklılıkların çatışmaya dönüşmesi tarafların (özellikle de Batı'nın) kendi egemenliğini evrenselleştirme, ilişkilerin denetimini ele geçirme çabası nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Tarihte Doğu-Batı çatışmasının nedeni, her uygarlığın öncelikle kendi varlığını korumak ve sürdürmek, geleceğini planlamak için ilişkilerin denetimini ele geçirmek istemesidir. Bu anlamda toplumlar arasındaki ilişkilerin denetimini ele geçirmek ve elde tutmak hep hayati önemde olmuş, bu da uygarlıklar arasında süreğen bir çatışmaya yol açmıştır. Dünya tarihinin birliğini ve sürekliliğini sağlayan, bu çatışmanın varlığıdır. Çatışmayı aşmak, belli uygarlık değerlerinin paylaşılması veya iyi taraflarının alınmasıyla tek bir uygarlığın geçerli olması mümkün olmamıştır. Batı, Roma İmparatorluğu'ndan bin dört yüz yıl sonra dünya egemenliğini yeniden ele geçirebilmiştir. Günümüzdeki üstünlüğünün temeli de dünya egemenliğinden kaynaklanmaktadır. Bu egemenliğe ortak olmadan, gündelik ilişkilere katılmakla, Anadolu köylüsüne piyano çalmayı, çatal-kaşık kullanmayı öğretmekle, hamburger yedirmekle, kısacası Batı ile yaşam tarzı ortaklığı sağlamakla Batı kimliğini almak mümkün olmamaktadır. Batı, yeryüzünde kurmuş olduğu üstünlüğünü paylaşma çabası içinde hiçbir zaman olmamıştır. Üstünlüğün, belirli bir hayat tarzı, kılık-kıyafet, sanat-edebiyat, eğitim, bilim, endüstri gibi alanlarda elde edilen gelişmelerle kazanılabileceği düşüncesi bugün gelinen noktada iflas etmiştir. Batı'ya benzeme, onu taklit etme, üstünlük olarak tanımlanan belli özelliklerini alma yolundaki girişimler küre-yerelleşme süreçlerinin egemen olmasıyla temelsiz kalmıştır.

Batı'nın üstünlüğünün asıl dayanağı dünya egemenlik ilişkilerinin denetimini elinde tutmasıdır. Bu egemenliğin bir dünya düzeni haline gelmesi ve süreklilik kazanması Batı'nın temel kaygısıdır. Batı dünya egemenlik düzeni daha başlangıçtan bu yana varlığını sürdürmek için soygun ve sömürüyü, fark-

lılıkları mutlaklaştırmış, uygarlık yıkıcılığını kendi düzeninin dayanağı haline getirmiştir. Tarih ve uygarlık savunuculuğu bugün bütün dünya toplumları için bir gerekliliktir. Tarih ve Uygarlık Dizisi'nin önemi ve gereği bundan kaynaklanıyor: Uygarlık birikimine sahip çıkarak ve elbette bu birikimin olumlu yönlerinden yararlanarak günümüz uygarlık sorunlarını aşmak temel bir tartışma gündemi ve tarihsel bir görevdir. Tarih ve uygarlık değerlerini savunmak, tarihte uygarlık yaşamının doğurduğu eşitsizlik ve adaletsizlikleri savunmak anlamına gelmemelidir. Bizler, insanlığın büyük deneyimi içinde ortaya çıkan çözüm arayışlarını, tarih ve uygarlığın olumlu değerlerini savunuyoruz. Türkiye'nin ve Doğu'nun bu çözümde önemli bir birikime ve potansiyele sahip olması, Doğu-Batı çatışması içindeki konum ve rolünden kaynaklanmaktadır. Toplumların büyük bedeller ödeyerek biriktirmiş oldukları uygarlık mirasını savunmak, insanlığın sorunlarını aşma irade ve gücüne inançtan kaynaklanıyor. Bugün uygarlık ve tarih değerleri postmodern-muhafazakâr çarpıtmaya maruz kalırken, gerçekte insanlığın önündeki yeni arayış çabaları, mevcut çözümsüzlüğü aşma fırsatları ve dünyanın/tarihin birliği görüşleri tahrip edilmektedir. Günümüz sosyolojisi bu tahripkârlık karşısında öncelikle tarih ve uygarlık savunuculuğu görevini üstlenmek zorundadır. Bu görevi sadece savunma durumunda kalmak olarak da anlamamak gerekir. İnsanlığın, sorunları anlamak yanında onları dönüştürme ve aşma hakkı da vardır.

AHMET AĞAOĞLU'NUN 1. BASKIYA ÖNSÖZÜ

Bu eser 1919-1920 yıllarında Malta'da yazılmış ve memlekete döndükten sonra *Türk Yurdu* dergisinde parça parça yayımlanmıştı. Eserin konusu dünya üzerinde yan yana yaşayan üç medeniyetten birisinin, yani Batı medeniyetinin diğerlerine galip geldiğini ve dolayısıyla kurtuluşumuz için bu medeniyeti olduğu gibi benimsemekten başka çare olmadığını göstermekti. Bugün bu konu eski önemini kaybetmiştir. Gazi'nin yüksek dehasından fışkıran ve İsmet Paşa'nın kudretli elleriyle tatbik olunan büyük inkılâbımız on yıl evvel Türk aydınlarına ideal ve hayal gibi gözüken değişiklikleri gerçekleştirmiştir. Bu kısa müddet içinde dışımızdan içimize kadar değiştik. Daha birkaç yıl evvel hatır ve hayalimize gelmeyen ve ifadesine cüret etmediğimiz esaslar, bu hayrete değer inkılâp sayesinde bugünkü hayatımızın birer prensibi olmuştur. Gazi'nin azimli iradesiyle baştan başa Batı medeniyeti çerçevelerine girmiş olduk. Aileden devlet ve hükümet şekillerine, elbisemizden yazıya kadar, müesseselerimiz ve geçinme tarzımız bakımından Batı medeniyeti zümresine girdik.

Bu bakımdan eserin birçok kısımları, mesela aileye, adalet sistemimize, hükümet ve devlet şekline ait bölümler eskimiş ve tarihe geçmiş bulunuyor. Bununla beraber, eseri toplu olarak okuyuculara sunarken, bu kısımları da olduğu gibi bıraktık.

Maksadımız, gelecek araştırıcılarımız için yeni bir mukayese zemini hazırlamaktır. Böyle bir mukayese, on yıl evvel en serbest ve geniş düşünen Türk aydınlarının, birer ideal gibi dimağlarında besleyerek, bazen ifadesine bile cesaret edemedikleri değişikliklerin on yıl sonra tamamıyla gerçekleşmiş olduklarını göstermekle, gerek inkılâbımızın büyüklüğünü ve gerek inkılâbı vücuda getirmiş olan dehanın kudret ve kadrini değerlendirmek için bir esas teşkil eder zannındayız. Bundan başka, eserin bu tarzda çıkması Türk aydınları için de bir değer taşımaktadır. Bundan on yıl önce memleket için tek kurtuluş çaresi olduğunu yana yakıla duyduğumuz, fakat ifadesine ya hiç cesaret ede-

mediğimiz veya bin ihtiyatla yanaştığımız dilek ve meyilleri bugün gerçekleşmiş gören biz aydınların inkılâba karşı vazifelerini göstermek için yalnız bu hakikat yetmez mi? Büyük dahi bu dilek ve temayülleri ziyadesiyle gerçekleştirerek bizi kudretli elleriyle Batı medeniyeti çerçevesi içine soktu. Eskimiş, yıpranmış müesseseleri kaldırarak yerine canlı ve kudretli müesseseler koydu. Şimdi inkılâba sarılarak çok büyük bir faaliyet ve fedakârlıkla bu müesseseleri canlandırmak ve yaşatmak, feyiz ve bereketlerini en yüksek dereceye ulaştırmaya gayret etmek Türk aydınları için bir şeref ve haysiyet borcu değil midir? Eserimiz bundan on yıl evvelki eksiklerimizi ve hasretlerimizi hatırlatmaya ve elimize geçmiş olan fırsatın ne kadar ümit edilmeyen bir nimet olduğunu takdire yardım ederse bizim için en büyük mükâfat olur.

TEZER TAŞKIRAN'IN 1972 TARİHLİ BASKIYA ÖNSÖZÜ

1869 yılında doğan, 1939 yılında ölen Ahmet Ağaoğlu, 20. yüzyılın en dikkate değer Türk fikir ve siyaset adamlarından biridir. İlmi ve siyasi şahsiyetinin hamuru, baba evinin Doğulu havası, ilk ve lise tahsilini bitirdiği Çarlık Rusyası'nda fikir ve sanat adamlarının önderliği ile başlamış sosyal değişiklik ve ideoloji kavgaları, yüksek tahsilini yaptığı Fransa'da romantizmden realizme geçişin sanattan politikaya kadar topluma ait her değeri kavrayan sarsıntılarıyla yoğrulmuş ve bütün hayatı bu kaynakların ruh ve dimağında yarattığı bir temel inanç uğrunda mücadele ile geçmiştir.

Bu, hemen hemen hepsi ya doğrudan doğruya ya da çeşitli yollarla yarı müstemleke olarak Batı milletlerinin esareti altına düşmüş Türk ve İslam milletlerinin kendilerini ancak Batı medeniyetinin prensiplerine göre bir hayat düzenine sokmakla kurtarabilecekleri inancıdır. Bu inanç, Ahmet Ağaoğlu'nu Türk milliyetçiliğinin fikir ve aksiyon önderlerinden biri yapmıştır.

Ahmet Ağaoğlu'nun mücadelesinde ilk sahne, doğduğu memleket olan Azerbaycan'dır. Fransa'dan döndükten sonra bir yandan Tiflis ve Bakü'de Hüseyinzade Ali, Ali Merdan Topçubaşı, İsmail Gaspıralı gibi arkadaşları ile fikir birliği ederek, gazete çıkararak, bir yandan ihtilâlci cemiyetler kurmak suretiyle çalıştı. Bu ilk sahnede eserini de Rus diliyle yazdı: *İslamlıkta Kadın*.

Ahmet Ağaoğlu, bu ilk eserinde, aslında İslam dini kadın haklarını bütün öteki dinlerden çok daha fazla koruduğu halde, sonraları hurafeler ve batıl yorumlar yüzünden kadının ailede, cemiyette geri plana itildiğini, İslam milletlerini çökerten belli başlı sebeplerden birisinin de bu olduğunu yazıyordu.

Ahmet Ağaoğlu, bu fikirlerini ortaya sürerken kendisine karşı çıkabilecek iki cepheye, bir taraftan batıl inanışların, hatta aile çevresine kadar, zorladığı din softasına, diğer taraftan İslam'ın düşmanlarına karşı da aynı kuvvetle duruyor ve bu iki hasma karşı dönerek, İslam dininin medeniyeti önlediği iddiaları kadar, kadını erkekten daha az hak sahibi kıldığı iddialarını da

İslamlığın prensiplerinden ve tarihinden aldığı belgelerle çürütme yoluna gidiyordu.

Ahmet Ağaoğlu, II. Meşrutiyet'in ilanından pek kısa bir süre sonra Türkiye'ye hicret ederek İstanbul'a yerleşti. İttihat ve Terakki Partisi'nin, Paris'te öğrenci iken tanıdığı bazı ileri gelenleriyle tekrar buluşarak, Kafkasya'da başladığı mücadelesine gazete ve dergilerde yazılarıyla, üniversitede dersleriyle, İttihat ve Terakki Partisi içinde aldığı siyasi vazifeleriyle ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin üyesi olarak devam etti.

Bütün imparatorluklar gibi, Osmanlı İmparatorluğu da, ümmete dayanan bir azınlıklar devletiydi. Bu azınlıklar, çağdaş Batı medeniyetinin fikri temellerinden biri olan milliyetçilik cereyanının etkisiyle, birer birer devletten kopuyor, imparatorluk hızla çöküyordu. Böylece, dünyada bağımsız kalan tek Türk-İslam devleti de esir düşmek tehlikesiyle karşı karşıya gelmişti. İmparatorluğun kurucusu olan Türk unsurunu ayakta tutmak, canlandırmak için, içeride din softaları çevrelerine karşı olduğu kadar, dış düşmanlara karşı da kurtuluşun tek yolu Türk milliyetçiliğinin uyandırılmasıydı. Bu yol, hem bağımsızlığın, hem Batı medeniyetinin kapısını açacak, böylece başka ülkelerde esir yaşayan Türk milletleri için bir ümit kapısı da olacaktı.

Ziya Gökalp'in dilinde "İslam ümmetinden, Türk milletinden, Batı medeniyetinden" vecizesiyle anlatılan Türk milliyetçiliği cereyanı, başta Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, şair Mehmet Emin Yurdakul, Hüseyinzade Ali, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Halide Edip Adıvar, Yusuf Akçura, Celal Sahir Erozan, Halim Sabit Şibay, Kırım'da İsmail Gaspıralı gibi fikir adamlarının önderliği ile böyle başladı. Ahmet Ağaoğlu da bu cereyanın en kuvvetli ve en heyecanlı savunucularından ve *Türk Yurdu* dergisi ile Türk Ocakları'nın kurucularından biri olarak Mütareke'ye kadar mücadelesini yürüttü.

Evet, Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış, fakat Türk milliyetçiliği canlanmış ve kuvvetlenmişti. I. Dünya Savaşında birer kahramanlık destanı sayılan çarpışmaların, yalnız Türklere değil, esir bütün milletlere kurtuluş savaşı cesareti aşılayan Milli Mücadele'nin yaratıcı ruhu, milliyetçilik hissi, milliyetçilik heyecanı olmuştu.

Ahmet Ağaoğlu, mütarekede İngilizler tarafından Malta'ya götürüldü. Oradan döner dönmez, Milli Mücadele'ye katıldı. Bu sefer aynı yola, yine kalemi ile, resmi vazifeleri ile, zaferden sonra profesörlük ve milletvekilliği ile devam etti.

Batı medeniyetinin temel prensiplerinden biri, insan hak ve hürriyetlerini koruyan devlet kavramıdır. Ahmet Ağaoğlu'nun Cumhuriyet devrindeki mücadelesi de bu noktaya çevrildi. Bütün çalışmalarında, millete dayanan devlet görüşünü, ferdin hak ve hürriyetlerini koruyan devlet diye benimsiyor, her vazifenin karşılığında bir hak vardır, tezini savunuyordu. Bu tez, Ahmet Ağa-

oğlu'nun fikir ve siyaset hayatının son merhalesidir. Bu inançla Serbest Fırka'nın kurucuları arasına girdi. Bu parti kapatıldıktan sonra da, her türlü mahrumiyetlere katlanarak, fırsat buldukça, gazetelerde, dergilerde bu tezi savundu. Yine bu inançla *Devlet ve Fert, Serbest İnsanlar Ülkesinde, Gönülsüz Olmaz* gibi son eserlerini yazdı.

Bu eserin sadeleştirilmesinde herkesçe kullanılan ve anlaşılması kolay kelimelerin seçilmesine çalışılmıştır. Paragraflar kitabın aslında olduğu gibi bırakılmış ve bu suretle eski harflerle yazılmış olan orijinal metinle yenisini karşılaştırmak isteyenler için bir kolaylık sağlanmıştır.

Kitapta Şeyh Sadi'den alınan Farsça beyitler Türkçeye çevrilmemiş olduğundan, bunların Türk harfleriyle yazılmasını ve Türkçeye çevrilmesini İstanbul Üniversitesi Arap Filolojisi kürsü başkanı Sayın Doç. Dr. Nihat M. Çetin lütfettiler. Ayrıca eserdeki Arapça ve Farsça cümleler de kendisinin yardımıyla dilimize çevrilmiştir. Sayın Doç. Dr. Nihat M. Çetin'e derin teşekkürlerimizi sunarız.

ÜÇ MEDENİYET

Bu eser Malta esareti sırasında, 1919 yılında yazılmıştır. Medeniyet nedir? İslam medeniyeti, Avrupa veya Batı medeniyeti, Buda-Brahman medeniyeti, çeşitli medeniyetlere mensup kavimler arasındaki ortak hususlar, galip medeniyete, mağlup medeniyetlerin takip edeceği yol.

"Medeniyet" gibi mücerret kavramları ifade eden deyimlerden kastolunan manalar önceden tespit edilemezse, herkes o kavramları kendi anlayış ve düşüncesine göre kabul eder ve konu yanlış anlaşılabilir. Buna meydan vermemek ve neden bahsetmek istediğimizi okuyuculara önceden açıkça belli etmek için medeniyet deyimini hangi manada kullandığımızı belirtmeyi uygun bulduk.

Medeniyet (civilisation) deyimi çeşitli surette tarif edilmiştir. Biz bu deyimi, zannımızca, bütün tarifleri içine alan ve bu kelimeye en geniş manayı veren "hayat tarzı" olarak kabul ediyoruz. Şöyle ki, medeniyet demek "hayat tarzı" demektir. Yalnız hayat kavramını en geniş ve şümullü bir manada almalıdır. Hayatın bütün tecellilerini, maddi ve manevi bütün olaylarını o kavram içine koymalıdır. O halde medeniyet, düşünce ve tecessüs tarzından başlayarak giyiniş şekline kadar hayatın bütün olaylarını içine alır.

İşte medeniyet bu manada alındığı halde, medeni insan cemiyetinin başlıca üç "hayat tarzı" veyahut üç "medeniyet" arasında bölünmüş olduğunu görürüz. Tabii bu bölme kesin değildir, çeşitli medeniyetler arasında birer Çin Seddi tasavvur etmek doğru olamaz, aralarında aşağıda görüleceği üzere birçok temaslar, sızmalar, karşılıklı birbiri içine girmeler vardır; bölme ve sınıflandırma yalnız temel çizgilere, açık özelliklere, bir medeniyetin kendi sistemine vermiş olduğu örnek hallere aittir.

Şimdi, bu üç medeniyetten nüfus bakımından en önemlisi Buda-Brahman medeniyetidir ki, tahminen sekiz yüz milyonluk bir cemaati içine alır ve yayılma alanı Hindistan, Çinhindi, Çin, Kore, Japonya'dır. Yine aynı bakımdan ikinci derecede önemlisi, batı veya Avrupa medeniyetidir ki Avrupa, Ameri-

ka ve Avustralya'yı içine alır. Gerek tarih, gerek nüfus bakımından en sonuncusu da, İslam medeniyetidir ki Afrika'yı hemen tamamıyla, Asya ile Avrupa'nın ise bir kısmını içine alır.

Bu çeşitli medeniyet zümrelerinden herhangi birisinin yayılma sahasına dikkatli bir gözle bakıldığı zaman, içine almış olduğu kavimlerin çokluğuna, kan, cins, renk ve dil değişikliklerine rağmen, bazı ortak ve genel tarafların bulunduğu görülür. İşte bu ortak taraflar o medeniyetin esasını, ruhunu, özünü teşkil eder. O'nu başkalarından ayırır. Mesela sıradan bir adam, İstanbul'dan kalkıp Marakeş'e, Mezopotamya'ya, Kahire'ye, Mekke'ye, Şam'a, Bakü'ye, Tahran'a, Şiraz'a, Kabil'e, Lahor'a, Kalküta'ya ve Semerkant'a gitse, bu beldelerin hiç birinde kendini tamamıyla yabancı hissetmez; hiç olmasa yanı başındaki Sofya, Atina vs. deki kadar kendini başka bir çevrede, başka bir hava içinde duymaz; kendini az çok alışmış olduğu levhalar, şekiller, hareketler ve tavırlar arasında görür. İnsanların giyiniş tarzları, geçim şekilleri, adet ve halleri az çok onun kendi evinde alıştıklarına benzer. Aynı sarık, aynı aba, kadınlarda aynı örtünmeler, aynı camiler, aynı ibadetler, aynı ezan, aynı ayinler, aynı dualar ve benzerleri. Bu benzeyiş yalnız görünüşle de kalmaz. Daha ileri gider: Zihniyetlere, zekâlara, zekânın meşgul olduğu konulara kadar yayılır. Sıradan bir İstanbullu, sıradan bir Marakeşliyi, bir Kabilliyi, bir Kalkütalıyı, kendisi gibi düşünür, kendisini meşgul eden konularla uğraşır, onlarla aynı surette telakki eder, görünür.

Diğer medeniyet zümrelerine mensup olanlar arasında da aynı hal vardır. Faraza, bir Romalı Paris'te, Viyana'da, Berlin'de, Londra'da, Washington'da kendisini öz muhitinde gibi bulur. Bunun gibi, bir Japon da Kore'de, Pekin'de, Tibet'te kendisini yabancı hissetmez.

İşte, bir medeniyet zümresine mensup olan kavimler arasındaki şu genel ve ortak taraflardır ki, bu medeniyetin özelliğini gösterir.

Yukarıda da söylendiği üzere, bu hususların bir kısmı manevidir. Maddi kısım, mesela elbisenin şekli, binaların biçimi, ibadet ve ayinlerin yapılış tarzı vs.den ibarettir. Manevi kısım ise, düşünce ve duyguya ait olduğundan, yayılış sahası daha geniştir. Genellikle denebilir ki, her medeniyetin kendine göre ortak bir düşünme gücü, bir zekâsı vardır; adeta bir dimağa sahiptir. Bunu gibi, her medeniyetin bir kalbi vardır. Bir duyuş tarzı vardır. Dolayısıyla, ortak bir ahlaka, bir değer duygusuna, ortak bir iyi ve kötü, güzel ve çirkin görüşüne sahiptir.

İslam âlemini geziniz; ne garip hallere rastlarsınız. Aralarında binlerce kilometrelik mesafeler bulunan, cins, dil ve renk itibariyle birbirine tamamıyla yabancı olan ve sathi bir bağlantıdan mahrum bulunan kavimlerin fertlerini aynı zihniyeti, aynı ruh hallerini taşır, aynı meseleler, konularla meşgul, işler ve olaylar hakkında aynı görüş tarzları içinde, aynı hükümleri verir görürsü-

nüz. Güzellik ve çirkinlik, iyilik ve kötülük, bunların arasında hemen aynı tarzda telakki olunur. Bu hal, uzun ve ortak bir dimaği faaliyetin, ortak bir duyuş tarzının, ortak ve genel amillerin devamlı tesirleriyle hâsıl olmuştur. İslam âleminde en hareketli ve müessir bir amil olan din ortak olduğu gibi, bir zamanlar pek hareketli olan zekâ ve kalbin de çeşitli belirtileri ortak bir mahsul halini alıyordu. O zamanlar, İslam âleminin herhangi bir tarafında yazılmış bir eser, matbaacılığın olmamasına rağmen, sırf el yazısıyla yazılarak şaşılacak bir çabuklukla bütün İslam âlemine yayılıyor ve birkaç ay sonra bu âlemin en ücra köşelerinde okunarak fikirlerin ve duyguların birleşmesini sağlıyordu. O zamanın âlimleri arasındaki ilgiyi, yazışmayı, karşılıklı olarak ileri sürülen fikirleri incelerken şaşmamak kabil değildir. İbni Sina'nın Orta Asya'da yazdığı eserler garip bir çabuklukla Afrika'nın kuzeyinde hararetli tartışmalara sebep oluyor. Fas'ta doğmuş, Nişabur'da eğitim ve öğretim görmüş olan İbni Sabah'ın faaliyet yeri Suriye ve Horasan'dır. Harun'un, Memun'un, Gazneli Mahmut'un, Melik Şah'ın, Hülagu'nun ve sonraları Emir Timur'un başına İslam âleminin her tarafından âlimler, edipler toplanıp adeta bir çeşit akademi kuruyorlardı. Osmanlı sultanlarının sarayları, Afrika ve Asya'nın ücra köşelerinden gelmiş âlimlerin toplantı yeriydi. Hıyve'de doğmuş birisi Anadolu'da kadılık, müftülük ediyor, Farsça ve Arapça yazılmış edebi eserler aynı çabuklukla yayılıyor ve bütün İslam kavimleri arasında tercüme edenler, taklit edenler ve yorumlayanlar bulunuyor. Hafız'ın, Hayyam'ın, Mevlana'nın, Ekber Şah'ın, Ebül'Ula'nın ve bu gibi ünlü âlim, şair ve ediplerin eserlerini görmeyen, bilmeyen bir İslam fikir adamına rastlanmıyor.

İşte bu ortak din, bu ortak dimağ ve kalp faaliyetidir ki bütün bu âlemin zihniyetini, görüş tarzını, duygularını, kalplerini birleştirmiştir. Her nereye gitseniz aynı düşünüş ve duyuş tarzına, aynı zihniyete, kafa ve kalbin aynı metot üzerine hareket ettiklerine rastlarsınız.

Avrupa ve Batı medeniyeti de aynı haldedir; bugün en aşağı üç Avrupa dilini -Fransızcayı, İngilizceyi, Almancayı- bilmeyen ciddi bir Avrupalı âlim ve edibine hemen hemen rastlanmaz. Bunlar zaten ortak olan ve Avrupa medeniyeti amillerinden bulunan eski Yunan ve Latinceyi de ta çocukluklarından öğreniyorlar. Bir zamanlar bu iki dil, İslam âleminde Arapça ve Farsça gibi, Batı âleminde ortak ilim ve edebiyat diliydi.

Bütün âlimler Latince yazarlardı. Ediplerden ilk milli dili kullanan Fransızlardan Montaigne, İtalyanlardan Dante, Almanlardan Luther'dir; onlara kadar, hatta edipler bile, Latinceyi kullanıyorlardı. 19. yüzyılda matbaacılık ile ulaştırma araçlarının gelişmesi ilerleyince Avrupa âdeta bir aile şeklini aldı. İtalyan, İngiliz, Fransız, Alman, Rus ve benzeri memleketlerin âlim ve edipleri yurtlarının dışında bulunan âlim ve ediplerin eserlerini hemen günü gününe biliyorlar. Tolstoy'un eserleri Rusya'da tamamlanmadan İngilizceye, Fransızca-

ya, Almancaya çevriliyor; Wagner'in müzik eserleri Almanya'dan evvel diğer hükümet merkezlerinde dinleniyordu. Açınız Darwin'in eserlerini, meselâ *The Origin of Species*'i (Türlerin Kökeni) veya *Descent of Man*'ı (İnsanın Türeyişi) ve bunların açıklamalarını inceleyiniz. Bu ölümsüz bilginin diğer Avrupalı meslektaşlarından aldığı özel bilgilerin bolluğuna şaşarsınız. Fransız, Alman, İtalyan, Danimarka, Hollanda bilginleri ve diğerleri, meşhur İngiliz bilgininin âdeta, günü gününe ne yaptığını, hangi mesele ile uğraştığını biliyorlar ve onu ilgilendirecek olaylardan kendisini haberdar ediyorlar. Burada da bu ortak hayat, bu ortak dimağ ve kalbin faaliyetidir ki aynı düşünme güçlerini, aynı düşünüş ve duyuş tarzını, aynı zihniyeti beslemiştir; hele Avrupa'da bulunan ve İslam âleminde örneğine rastlanmayan milletlerarası teşkilâttan biz burada söz etmiyoruz. Meselâ milletlerarası işçi ve âlimler kongreleri, tröstler vs. gibi amiller, Avrupa kavimleri arasında, hatta genel ülküler, amaçlar, hedefler bile doğurmuştur. Yukarıda medeniyetlerin kalp ve dimağları adıyla yad ettiğimiz hususlar, işte bu ortak ve genel amillerin tesirleri ile meydana gelmiştir. Bu suretle aynı medeniyet zümresini, aynı kafa ile düşünür, aynı kalp ile duyar ve aynı manevi cihazlarla donanmış görüyoruz.

Şimdi bu medeniyetlerin karşılıklı durumlarına sözümüzü getirirken, bunlardan birisinin, yani Batı medeniyetinin galip ve diğer ikisinin de, yani İslam ve Buda-Brahman medeniyetlerinin mağlûp durumda olduklarını görüyoruz.

Evet! Bu mağlûbiyeti itiraf etmek zorunda kaldığımızdan biz de pek üzgünüz; fakat bunu bir kere açık ve kesin surette itiraf etmelidir. Bizde hâlâ kelimelerle oynayarak, gerçeği görmemekten hoşlanan körler vardır. Fakat güneş gibi açık bir olayı inkâr etmek ahmaklığın ta kendisidir ve artık bu ahmaklıktan yakayı kurtarmalıdır.

Yenilme iki türlüdür: maddi ve manevi. Maddi yenilme o kadar açıktır ki artık hepimizin beynimize kadar zannederim girdi. Yenilmenin bu kısmı bugün değil, üç yüz yıldan beri başlamıştır; İslam cemiyetleri birbiri ardınca ve gürültülü bir tarzda yıkılmakta ve mahvolmaktadır.[1] Birçok bağımsız İslam hükümetlerinden tek bir tanesi bugün kendini koruyamadı; İslamiyet'in son sağlam kalesi olan Osmanlılık da bugünkü perişan haline düştü. Artık bu kadar yıkılış inkâr olunacak gibi değildir. Bütün bu perişanlıklar, bu yıkılışlar, şüphesiz Batı medeniyeti ile olan mücadelenin doğrudan doğruya sonucudur.

Manevi yenilmeye gelince; maddi yenilme kadar açık değilse de, bir fikir adamı için o derecede muhakkaktır.

Yenilme nedir? Başkasının şahsiyetini kabul ve iradesine tâbi olmak değil midir? Bu kabul ve tâbi oluş, istekle de olsa, zorla da olsa yine yenilmedir. Bu

1 Bu satırlar okunurken eserin 1919 yılında yazılmış olduğu hatırlanmalıdır. (T. T.)

bakımdan gerek İslam ve gerek Buda-Brahman medeniyeti yenilmişlerdir, Batı medeniyetinin şahsiyet ve özelliklerini kabul ve onun iradesine tâbi olmak mecburiyetindedirler. Gerek Müslümanlar ve gerek Sarı ırk çevresi, elbiselerinden ve evlerinin döşenmesi gibi hayatın maddi tecellilerinden başlayarak, edebiyat ve müzik gibi manevi tarafların en munis köşelerine kadar Avrupa modellerini taklit etmektedirler. Hele içtimai, siyasi, teknik müesseselerde, eğitim ve öğretimde Avrupa'nın bütün bütün öğrencisidirler. Bu taklit, bu alış bazen isteğe bağlı ise de, bazen de sırf zorla yapılmıştır. Japonya Avrupa medeniyeti yolunu tutmak için içinde ne kadar sarsıntılar geçirdi. Çin ile Osmanlı Devleti'ne gelince, aynı işin yapılması bu memleketlerin bünyelerini bile sarstı. Avrupa doğrudan doğruya bunları bu işi yapmaya zorlamıyordu ise de, fikir ve devlet adamları bunsuz yaşamanın imkânı olmadığını takdir ediyorlar ve dolayısıyla bütün vücudu sarsmak pahasına da olsa bunu yapmakta tereddüt etmiyorlardı. Bu yenilme değil de nedir? Hem de yenilmenin en ağırı.

Bugün Asya cemiyetlerinin hepsine bir bakınız; her tarafta içeride iki akımın birbiriyle mücadelesini görürsünüz. Mahalli, eski, geleneklere dayanan medeniyetle Avrupa medeniyeti taraftarları çarpışıyorlar, bir ölüm-dirim mücadelesidir gidiyor.

Bir taraf eskiyi, geleneği korumaya çalışıyor, öbür taraf ise, bu muhafazakârlığın ölüm demek olduğunu takdir ederek, Avrupa medeniyetini almak sayesinde varlığını devam ettirmeye çabalıyor. Hayatın her günkü tecrübeleri, olayları bu ikinci cereyana hak vermektedir. Avrupa medeniyetinden sakınmak isteyen bütün cemiyetlerin ve özellikle İslam medeniyetine mensup olanların her gün tükenip gitmekte olduklarını görüyoruz. Aksine olarak, Japonya gibi, o medeniyetlere vaktinde ve tam olarak yaklaşmış olanları hayatlarını korumuş, kuvvet ve kudretlerini artırmış buluyoruz. Pek açık olan bu halin inkâr ve tevili kabil değildir. Sel gibi akıp gelen ve karşısında kendi türünden engeller görmeyen Avrupa medeniyeti her şeyi sürükleyip götürüyor. Şu halde tek çare, yine o medeniyete ısınmak, onu almaktır.

Fakat bu alışın önemli ve belli olmayan bir tarafı vardır ki, özellikle aydınlatılmaya ve anlatılmaya muhtaçtır. Bugün aramızda Avrupa medeniyetinin üstünlük ve galebesini takdir etmeyen hemen hiçbir anlayışlı insan kalmamıştır. Fakat bu üstünlüğü, o medeniyetin yalnız bazı unsurlarına, meselâ bilim ve fennine bağlayarak, başka taraflarından vazgeçmek isteyenler vardır. Başka bir deyişle, bu gibiler, Avrupa medeniyetinde görülen birçok noksan ve hatta iğrenç taraflardan kurtulmak niyetiyle, o medeniyetin bir süzgeçten geçirilmesini istiyorlar. Bu gibi fikirleri söyleyenler samimi değillerse, cahiller mantığına uymak isteyenlerdir. Samimi iseler, medeniyetin ne olduğunu hakkıyla takdir edemeyenlerdir. Yukarıdan beri kısaca söylediğimiz düşünceler ispat ediyor ki, bir medeniyet zümresi bölünemez bir bütündür, parçalanamaz. Süz-

geçten geçirilemez. Galibiyet ve üstünlüğü kazanan onun bütünüdür. Yoksa ayrı ayrı filan veyahut filan kısmı değildir. Avrupa sahasında bilim ve fen başka çevrelerden ziyade gelişiyorsa, bunun sebepleri o çevrenin bütününde aranmalıdır. Bugünkü Avrupa bilim ve fenni doğrudan doğruya kendi şartlarının ve genel unsurlarının bir eseridir. Başka bir şey değildir.

Bunlar o bitkilere benzerler ki, gelişmeleri için belli şartların bulunmasına muhtaçtırlar. Başka çevrelerde, başka şartlar içinde hemen solup giderler. Bundan dolayı, Avrupa medeniyeti başka medeniyetlere galebe çalmışsa, yalnız ilim ve fenni ile değil, bütünüyle, bütün elemanlarıyla, bütün noksanları ve faziletleriyle çalmıştır. Şu halde, bu sele karşı, gene onun vasıtasıyla hayatlarını korumak isteyenler, onu olduğu gibi kabul etmelidirler. Yoksa parça parça, kısım kısım almalar hiçbir netice vermez, nasıl ki veremedi ve veremez de. Meselâ Avrupa sanayini alıp, endüstriyalizmden, sosyalizmden çekinmek ne kadar mümkün değilse, birbirinin gerekli parçaları olan diğer alışlar da öyledir. Bir taraftan söz hürriyeti istemek ve diğer taraftan da filân ve filân şeyden bahsolunmaması iddiasında bulunmak, istenilen şeyin mahiyetini anlamamak veya samimiyetten uzak olmak demektir.

Genellikle ve aslında medeniyeti inkâr etmeyi, ondan çekinmeyi ve sakınmayı biz anlar ve hatta bir dereceye kadar takdir ederiz. Nasıl ki, J.J. Rousseau ve Tolstoy gibi yüksek idealli, derin düşünceli fikir adamları medeniyeti ancak bir felâket diye telâkki etmişlerdir. Tabiatı taparcasına seven J.J. Rousseau medeniyeti bozucu ve aldatıcı addetmiştir. Onun fikrince tabii hale yakın insanlar, yalnız daha asil, daha temiz, daha ahlâklı değil, aynı zamanda daha mutludurlar. Tolstoy ise, bugünkü milyonlarca nüfusu taşıyan şehir yığınlarını ve sanayi merkezlerini sadece bir felâket gibi görüyor. Bu fikir adamına göre ilim ve fen ve hatta edebiyat ve felsefe bile insanlığın kurtuluşuna değil, felâket ve soysuzlaşmasına sebep oluyor ve "İnsan Ne ile Yaşar?" adlı eserinde Tolstoy bütün Avrupa araştırıcı ve fikir adamlarının bütün eserlerine İncil'in bir tek cümlesi kadar kıymet vermiyor. Tolstoy'a göre, insanlar için tek mutluluk çaresi şehirleri bırakıp köylere taşınmak, tabii hale dönmektir.

İşte bu bir görüştür ve hem de tam geniş bir görüştür. Bunu herkes anlar, zevk ve inanışına göre ya katılır veya reddeder. Fakat bir taraftan medeniyeti kabul, onu çeşitli vasıtalarla almaya çalışmak, hatta tek kurtuluş çaresini onunla uyuşmakta görmek, diğer taraftan da onu parçalamak, bazı kısımlarını alıp diğerlerini atmak istemek hiçbir mantık ve esasa dayanmış sayılmaz.

Zaten medeniyet bölünmez olduğundan, onu tam almak istemeyenler ona çarpıyor, çöküyorlar. Yüz yıldan beri çabalayıp müspet bir sonuca varamadığımızın sebebi hep budur. Medeniyeti şöyle-böyle idare etmek usulüne tâbi tutmak isteyerek güçlü ve kahredici bir kudreti pazar mantığı ile idare etmek emelinde bulunduk. Ve tabii o kuvvete çarpıyor, mahvoluyoruz. Her şeyden ev-

vel samimi olmalıyız; Batı medeniyetinin üstünlük ve galebesini kabul ve itiraf ediyor muyuz, etmiyor muyuz? Ediyorsak, o galebeyi yalnız ilim ve fenne ve hatta bazı siyasi ve içtimai teşkilâta bağlamamalıyız, medeniyetin bütününe, zihniyetine, görüş tarzına, ruhuna, kafasına, dimağına, kalbine bağlamalıyız. Batı hayatı bütünüyle bizim hayatımızın bütününe galebe çalmıştır. Bundan dolayı kurtulmak, yaşamak, varlığımızı devam ettirmek istiyorsak, hayatımızın bütünüyle -yalnız elbiselerimiz ve bazı müesseselerimizle değil- kafamız, kalbimiz, görüş tarzımız, zihniyetimiz ile de ona uymalıyız. Bunun dışında kurtuluş yoktur.

Burada önemli bir noktaya dokunuyoruz. Milli şahsiyetimiz ne olacaktır? Acaba böyle dıştan ve içten bütün varlığımızla başkalarına uymak istersek, milli şahsiyetimizi kaybetmek tehlikesine uğramaz mıyız?

Evvelâ bu özlüğün neden ibaret olduğunu anlayalım. Acaba bir millette değişmeyen, ölümsüz, mukadder bir özellik, bir özlük var mıdır? Özlükten bahsedenler devamlı olarak bunun ahlâktan, hukuktan, dilden vs. ibaret olduğunu iddia ediyorlar. Fakat milletler tarihi üzerinde en sathi bir düşünüş bütün bu elemanların değişmez ve ebedi olmadığını ispat eder.

Tarihinde dinini en aşağı iki kere değiştirmeyen hangi millet vardır? Türkler meselâ vaktiyle Şamanizm ve daha sonra birçok dinlere girdikten sonra İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Araplar da İslamiyet'ten evvel birkaç dine mensuptular. Zaten böyle olmayan bir tek millet yoktur. Ahlâk ve hukuka gelince, bunlar mahiyetleri itibariyle bile değişiktirler. Daha dün fena ve çirkin sayılan bir şey veya hareketin, aynı çevre içinde bugün iyi ve güzel sayıldığı, her gün görülen olaylardandır. Hukuka gelince, hayatın devamlı olarak geçirdiği değişiklikleri tespit etmek içindir ki bütün bu yasama meclisleri, bu parlâmentolar bütün dünyada kurulmuştur. Hukukunu değişmez sayan milletler donmuş ve fosil haline geçmiş olan kavimlerdir ki onlardan burada söz edilemez. Az çok ebedilik kokusu dilden geliyor. Fakat bu da gerçek ve genel değildir. Meselâ bugün Slavcayı kabul etmiş olan Bulgarlar kendi eski dillerini kaybetmişlerdir. Bunun gibi, bugünkü İngilizce, İngiltere'de yaşayan başlıca dört unsurdan hangisine ait dilin devamıdır? Hangisi özel bir tarzda onu benimseyebilir? Bununla beraber, bir milletin tarihinde en sağlam olan ve hemen değişmezlik derecesine varan amil dildir; yani yalnız dildir ki mahiyeti değişmeden gelişme özelliğini taşır. Demek ki, genellikle şahsiyet ve özlük denilen mefhum dille beraber bir milletin maddi varlığından başka bir şey değildir. Her maddi vücudun bir şahsiyeti vardır. Yani onu başka vücutlardan, başka eşyadan ayıran taraflar vardır. Bu cihet bütün kâinatta ortak bir gerçektir; kâinatta aynılık yoktur. Aynılık olmadıkça şahsiyet gereklidir; aynı taşın iki parçası tamamıyla birbirinin aynı değildir. Şekil, terkip ve maddeleri bakımından aralarında mutlak bir fark vardır. İşte bu fark bunların özelliklerini, şahsiyetleri-

ni gösterir. Aynı milletin çeşitli fertleri asla birbirlerine benzemezler. En benzer olanların arasında bile büyük farklar vardır ki bu ayrılıklarla onların şahsiyetleri kendisini gösterir.

Bunun gibi, millet varlığı ile bile, bir şahsiyet taşır. Diğer milletlerden mutlak surette ayrılır. Fakat bu şahsiyet, filân ahlâk ve hukukla, filân müzik ve mimari ile şartlanmış değildir. Gelişme derecesine göre, herhangi ahlâk ve hukuku, herhangi müzik ve mimariyi elde etmek ve anlamak kabiliyetini taşır; eski Latinlerin dedikleri gibi: "Homo sum, nihil humanum mihi alienum est" (İnsanım, insani hiçbir şey bana yabancı değildir). Bir insan için gerçekten insani hiçbir şey yabancı sayılamaz. Gustave Le Bon'un donmuş ırk nazariyesi bugün ciddi hiçbir âlim tarafından kabul edilmiyor. Bir zamanlar doğru görünür gibi olan bu nazariyeyi yüzyılın ilmi araştırmaları tamamıyla yalanladı.

Dün ilerleme yolunda yükseklere çıkamayacakları farz olunan birçok kavimler bu iddianın tamamıyla aksini ispat ettiler. Meselâ sarı ırka mensup Japonlar Ari ırkına mensup olan Ruslardan daha çabuk ve daha iyi bugünkü medeniyete intibak hassasını gösterdiler. Siyah ırka gelince, hayvanla insan arasında bir çeşit mahluk sayılan bu ırk, hayat şartları değişince yüksek addolunan ırkların yaptıklarını yapmakta gecikmedi. Amerika zencileri bugünün medeniyetine intibak hassası göstermektedirler. Demek ki insan, her yerde insandır. Her insani belirti onun malıdır. İşine elveren her şeyi, her yerden alabilir. Bununla şahsiyetini asla kaybetmez. Aksine olarak, desteklemiş ve kuvvetlendirmiş olur. Şahsiyetin yeni belirtilerine yeni alanlar açmış bulunur. Çünkü, yukarıda söylediğimiz üzere, şahsiyet hiçbir belli şartla sınırlı olmadığından ve mahiyeti bakımından *sui generis* (kendine mahsus) bulunduğundan, her millet ister istemez, şuursuz olarak ve kendiliğinden sonradan elde ettiklerine o doğuştan olan şahsiyeti hemen verir. Nasıl güneş ışığı, çeşitli muhitlerden geçerken çeşitli tayflar meydana getirir ve çeşitli surette aksederse, tıpkı onun gibi aynı medeniyetin değişik birçok belirtileri, müesseseleri, çeşitli milletlerin ruhlarından geçerken türlü şekil ve renk alır. Her millet onlarda kendine has olan doğuştan şahsiyeti aksettirir. Bu hususu her günkü müşahedelerimiz ve tecrübelerimizle tespit edebiliriz. Alınız meselâ aynı medeniyete mensup, hatta aynı ırktan çeşitli milletleri; aralarında hâkim ve açık olan olay aynılık değil, aksine olarak şekillerin ayrılığıdır. Meselâ Ruslar, Almanlar, Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar aynı Ari ırkına ve aynı Batı medeniyetine mensupturlar. Fakat aralarında ne kadar ayrılık var! Fransız damgası, İngiliz damgası, Alman damgası. Aynı örneği İslam medeniyetine uygulayınız. Faslılarla Türkler, Kürtlerle Araplar arasında özellik, damga bakımından ne kadar farklar vardır! Aynı medeniyet bunların çeşitli ruhlarından geçerken türlü surette aksetmiştir. Aslı bir, ama şekiller çok... Ve işte şu şekil çokluğu, şu özellik milli şahsiyettir, özlük denilen şey bundan ibarettir. Bu doğuştandır, mukadderdir, isteğe bağlı de-

ğildir, ister istemez kendini gösterir. Hiçbir başkalarından alış onu tehlikeye sokmaz. Aksine olarak, kendini göstermek için yeni sahalar hazırlar.

Milli şahsiyeti yalnız hareketsizlik öldürür. Gerek fertlerde ve gerek milletlerde hayat, ne kadar koyu ve kuvvetli ise, şahsiyet de o nispette ziyadedir. Kalbinin heyecanlarını yeni ahenklerle söylemeyen, zekâ ve dimağının mahsulleriyle insanlığı verimli kılmaya kudretli olamayan, faaliyetinin meyvelerini genel pazara çıkaramayan cemiyetler hangi şahsiyetten, hangi özlükten söz edebilirler.

Bize gelince; dilimizi yabancılara değil, köylülerimize bile okutturamadık; geri bir tarımdan başka elimizde milli denebilecek bir sanatımız yok, zekâ ve dimağımızın çalışma alanı pek sınırlıdır. Kalbimizin çarpması pek zayıftır. Gene bereket versin ki, herkesin faydalandığı o genel sofrada hissemize düşen kırıntılarla bir çeşit şöyle-böyle idare etmekle görünüşü kurtarmaya çabalıyoruz. Gustave Le Bon, Durkheim, Bergson ve daha başkaları olmasaydı, dimağımızın içindekiler eski tasavvufun dışına çıkamazdı. Fransız edebiyatının etkisi olmasaydı, ruhumuz harabat edebiyatının içinde bunalıp kalmış olacaktı. Medeniyet alanında mağlûbiyetimiz kat'idir. Galip medeniyeti benimsemek mecburiyetinden vazgeçilemez. Bu gerçeği, ne kadar acı olsa itiraf etmeli ve gereğince hareket eylemelidir. Hem de kat'i, açık, kayıtsız şartsız hareket etmelidir. Kendimizi kelimelerle, aldatıcı nazariyelerle, cahilce "idare-i maslahat"larla oyalamamalıyız. Etrafımızda tufanlar oluyor, kıyametler kopuyor. Barış konferansı üyelerinden Güney Afrika'nın bir delegesi General Smith bugünkü durumu çok açık olarak aşağıdaki sözlerle belirtmiştir:

"İnsanlık yeniden çadırlarının iplerini çözdü ve o ebedi seferine başlayıp yeni ve henüz belli olmayan ufuklara doğru yol aldı."

Yazık ki insanlığın göçüp bıraktığı bu merhaleden bile henüz pek uzağız. Oraya varmak için bile birçok yeni kuşaklar gerektir. Bugün etrafımızda kopup kaynayan tufanlar medeni insanlığın bütün sosyal, ekonomik, siyasi esaslarını ve bütün fikri ve hissi değerlerini altüst etmektedir. Bizim için daha pek uzak bir ülkü gibi beliren bu varlıkla insanlık yetinmeyerek kendisine yeni yeni ülküler, şuurlar, esaslar arıyor.

Biz, değil onunla aynı halde ve aynı kanatla uçabilmek, onun bırakıp gittiği yerden bile pek uzağız. Bundan dolayı kelimelerle, nazariyelerle, idare-i maslahatlarla, yarım çarelerle kendimizi oyalamak, vakit kaybetmek zamanı çoktan geçmiştir.

DİN

Dini zihniyet ve anlayışça, biz henüz ortaçağ devrini geçmedik. Biz, dini bir vicdan emri ve yaradanla kul arasındaki manevi bağı düzenleyen bir amilden ziyade, hayatımızın maddi ve manevi kısımlarının hepsine hâkim bir prensipler bütünü olarak kabul ederiz.

Din bizi beşikten mezara kadar takip eder ve yalnız ruhi ihtiyaçlarımızı doyurmakla kalmaz, bütün maddi hayatımızı da düzenlemeye kalkışır. Elbisemizden döşemelerimize, okullarımızdan sosyal ve siyasi müesseselerimize kadar hâkim olmak ister.

Bugünkü çağdaş cemiyetler din hakkındaki anlayış tarzının bu merhalesini dört yüzyıl önce geçirmişlerdir. O zamanlar onlar da aynı haldeydiler. Din onlarda da her şeye karışır, her şeyi düzenlerdi. Maddi ve manevi hayatlarının her tarafına hâkim olmaktaydı.

Zaten dünyada bu devri geçirmemiş bir çevre, millet yoktur. Dini temsil eden zümreler her yerde ve her yüzyılda aynı temayülü, aynı ruhi halleri göstermişlerdir. Hâkimiyetlerin en kuvvetlisi, en derini olan manevi hâkimiyetin sınırını aşarak bütün hayatı düzenlemeye yeltenmişlerdir. Hatta, dayandıkları mukaddes kitaplar bu gibi tecavüze müsait olmasa bile, "ruhani" namını taşıyan bu zümreler gene aynı ruhi hallerle aynı temayülü gösteregelmişlerdir.

Örnek olarak Hıristiyanlık gösterilebilir. Bilindiği üzere, İncil baştan aşağıya kadar, ya Hz. İsa'nın hayatına ait bazı olayların hikâyesinden veya dua ve niyazlardan ibarettir. Hayatın maddi taraflarına asla dokunmamıştır. Hatta Kayzer'e ait vergiler hakkında kendisinden sorulduğu zaman Hz. İsa: "Allah'a Allah'ınkini, Kayzer'e de Kayzer'inkini veriniz" diye cevap vererek, maddi işlerle manevi işler, cisim ve ruh arasında açık bir ayırıcı hat çizdiği halde, Hıristiyan papazlığı hiçbir zaman maddi hayatı düzenlemek, cismani bir hükümete de sahip olmak iddiasından çekinmemiştir.

Sırası gelmişken, burada genellikle kabul edilmiş olan bir anlaşmazlığın giderilmesini gerekli görüyoruz. Bizim bugünkü zihniyetimiz ve anlayışımızla

medeni ve çağdaş Hıristiyan âleminde görülen haller mukayese edilirken, pek çokları aradaki tezadı İslam dininin dünya işlerine karışmış olmasına ve Hıristiyanlığın ise böyle bir karışmadan çekinmiş bulunmasına bağlıyorlar. Böyle bir telâkki tarzı bizce pek yanlıştır. Gerçekten Kuran-ı Kerim dünya işlerine karışmış ve onun bazı kısımlarını düzenlemişken, İncil böyle bir müdahalede bulunmamıştır. Fakat, ne İslamiyet yalnız Kuran'dan ve ne de Hıristiyanlık yalnız İncil'den ibarettir. Her iki din, bu kitaplarla beraber birçok geleneklerin, rivayet ve hadislerin, imamların ve din büyüklerinin davranış, görüş, fikir ve yorumlarının bütününden meydana gelmiştir.

İncil dünya işlerine karışmamıştır. Çünkü onun sahibi addolunan Hz. İsa dünya işlerine karışabilmek için ne vakit buldu, ne de kudret. O, kendini cemaat başkanlığında bulmadı ki, cemaatin maddi hayatını düzenlemek ihtiyacını da duysun.

Fakat onun varisleri, ilk hakiki papalar, Pierre ve Paul, kendilerini böyle bir cemaat başında görür görmez, hemen aynı ihtiyaç ve aynı temayül meydana geldi ve maddi işlerle meşgul olmaya başladılar.

Bu bakımdan, Kuran'la İncil arasındaki fark, Hz. Muhammed'in 63 yaşına kadar yaşayarak Medine'de büyük bir cemaat başına geçmek ve o cemaati idare eylemek mevkiinde bulunmuş olmasıyla, Hz. İsa'nın 31 yaşında ve çevresi tarafından şiddetle takip edilerek, bütün nüfuz dairesi beş-on şakirdiyle cemaatin pek azına ve en sefil, en aşağı gözüken kısmına inhisar etmişken ölmüş bulunmasından doğmuştur.

Hz. Muhammed de, Hz. İsa'nın durumunda bulunduğu müddetçe, Kuran-ı Kerim dünya işlerinden bahsetmiyordu. Dünya işlerine ait bütün ilâhi hükümler, Medine'ye hicret ettikten, yani peygamberin kendini büyük ve itaat eden bir cemaatin başında bularak o cemaatin maddi hayatını düzenlemek mecburiyeti meydana çıktıktan sonra inmiştir. Ondan evvel inen ayetler hep dualardan, inanış ve ibadetlere ait hükümlerden ibarettir. Şöyle ki, eğer faraza Hz. Muhammed hicretten evvel vefat etmiş olsaydı, bugün elimizdeki Kuran'da dünya işlerine ait bir tek ayet bulamayacaktı. Aynı sözleri, aksi tarzda, Hz. İsa hakkında da söyleyebiliriz. Bu peygamber de, daha ziyade yaşayıp kendini bir cemaatin başında, hâkim bir vaziyette bulmuş olsaydı, hiç şüphe yok ki bugün elimizde bulunan İncil dünya işlerine ait birçok hükümleri taşıyacaktı.

Şu halde, Hz. Muhammed'le Hz. İsa ve Kuran ile İncil arasında doğru ve sağlam bir mukayese yapabilmek için, yukarıda kaydettiğimiz gerçeği daima göz önünde tutmalıyız.

Böylece, anlaşılıyor ki, cemaate hâkim olan din temsilcileri veya ruhani zümre, daima dinin kendisine has olan manevi sahayı aşarak maddi işlere de karışmak temayülünü öteden beri göstermişlerdir.

Hele bugün, bu gibi karışmalardan kendini kurtarmış olan çağdaş Hıristiyan cemaatlerinde bir zamanlar bu müdahaleler çok geniş bir mikyasta idi ve bütün Ortaçağ boyunca yalnız ruhlar üzerine değil, vücutlar üzerine de mutlak hâkimdi.

Şöyle ki, papaların dile doladıkları şu cümle: "Hors de l'Eglise point de salut" (Kilise dışında kimse için kurtuluş yoktur) Hıristiyan kilisesinin parolası oldu. Papaların ellerinde bütün imparatorları titreten "excommunion", yani aforoz gibi, oğulu babadan ayıran, kadının nikâhını bozan, tebaayı tâbi olduğu kimseye her çeşit mecburiyetten azat eyleyen müthiş bir silâh vardı.

İmparator IV. Henri'nin Papa Hildebrand'ın önünde, Knossa şatosunda, başı açık, yalın ayak, kış mevsiminde günahlarını itiraf ederek af dilemesi boş yere değildi.

Konsüllerin vermiş oldukları kararlar, papaların fermanları, ilâhi hükümlerin değerini taşıyordu ve en ufak bir itiraz hemen aforozla karşılanıyordu.

Bu durum o zaman tabii idi. Çünkü henüz işbölümü ve vazifelerin ayırımı kaidelerine yabancı olan o zamanki Avrupa cemiyetleri üzerine bir zümrenin mutlak hâkimiyeti, bütün işleri ve vazifeleri üzerine toplamak iddiasında bulunması pek tabii idi. Böyle bir iddiaya itiraz edecek ne bir kuvvet, ne de bir müessese vardı. Hatta, çevre ve şartlar bile herkesi bu iddiayı kabule zorlayacak bir mahiyette idi.

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, Avrupa'da meydana gelen genel karışıklık içinde, imparatorluğun eski teşkilâtını taklit ederek düzenli bir kuvvet gösteren tek varlık "Katolik Kilisesi" idi. Kol kuvvetinin hâkim olduğu o zamanlarda, saldırıya ve zorbalığa karşı nüfuzlu bir sığınak gösteren gene bu kuvvetti.

Zulme uğrayanların hepsi, zayıflar, biçareler onun korunmasına başvuruyor, o ise bundan faydalanarak, zaten taşıdığı manevi nüfuzuna bir de maddi bir nüfuz ilâve etmeye koyuluyor ve bu teşebbüsünde umulanın üstünde bir başarı gösteriyordu. Çünkü o zaman hâkim olan derebeylik buna pek müsaitti. Bazen halkı tutarak zorbalara, bazen zorbaları tutarak halka karşı hareket eden ve daima dinden aldığı manevi kuvvete dayanan kilise, karşısında herkesi diz çökmüş gördüğünden, artık dünya çapında, maddi ve manevi, cismani ve ruhani bir hâkimiyet iddiasında bulunmak için hiçbir engel görmedi ve gerçekten biraz sonra da dünya ve ahiretin, cennet ve cehennemin tek sahibi oldu.

İncil'in müsaade etmemesine rağmen, kilise bu tahakküm ve tecavüzlerini yapmak için asla zorluk çekmedi. İncil'in yerini teamüller, sünnetler, kilise büyüklerinin hareketleri, konsüllerin kararları, papaların "encyclique"leri[2] aldı.

---

2 Din adamlarına yazılan resmi papa mektubu. (T. T.)

Bunlar da İncil kadar mukaddesti, ilâhi hükümler derecesinde itaat edilmesi mecburi idi. Hatta İncil'in her cümlesi, her noktası bin yere ayrılarak binlerce yorumlar, teviller için zemin teşkil etti. Zaten savcı ve yargıç aynı makam değil miydi? Halk gözünde bu kadar mukaddes olan bu makamın yetki, itibar ve dini velayeti hangi küstah tarafından çürütülebilirdi? Kiliseden kovulma, aforoz, genel nefret gibi müthiş cezalara kim göğüs gerebilirdi? Bu kadar silâhla donanmış olan ve kendini yeryüzünde Allah'ın gerçekten vekili ve varisi sayan kilise, hayatın her tarafını ve özellikle, kanun yapma yetkisini de kendinde gördü.

Bununla beraber tarih yürüyordu. Siyasi ve sosyal gelişme durmuyordu. Anarşi ve karışıklık içinde yavaş yavaş çeşitli varlıklar meydana çıkmaya başladı. Bu varlıklar kilisenin her şeye karışmasının ağırlığını duymaya başladılar, işbölümü ve vazife ayırımı kanunu hemen kendini gösterdi.

En evvel hükümetler ve hükümdarlar, kilisenin bu müdahalesini, her şeye karışmasını, tebaa ile tâbi olunan arasına girmesini, hükümdarın tebaa üzerindeki velayetini sınırlandırmasını çekemez oldular. Bunlardan ilk itiraz edenler şiddetli cezalara çarpıldılarsa da, zaman geçtikçe ve meydana gelen varlık büyüdükçe itirazların sayı ve alanı da genişledi. O kadar ki, bir müddet sonra ayrı ayrı şahıslar bile bu tahakkümün, bu kahredici kudretli zorbalığın çekilemez olduğunu duymaya başladılar.

Zaten cemiyet ve fertlerde şuur ve bilgi gelişirken, kiliseyi temsil eden zümre bu kadar tahakküm ve zorbalığın tabii neticesi olarak, mana ve ahlâkça bozulmaya başlamıştı. O eski asabiyet, metanet, dayanıklılık, kırılmıştı. Herkesin gözüne çarpacak surette artan ve çoğalan suistimaller halk gözünde o eski kutsiyeti tamir edilemez bir surette yaralamıştı.

Dante'nin "Cehennem"i ta Ortaçağda bile ruhani zümrenin ne gibi bir ahlâka sahip olduğuna ve halk tarafından ne kadar alayla karşılandığına bir örnektir.

Artık bu zümre tahakküm ve zorbalığı sırf maddi kuvvetlere dayatarak devam ettiriyor, manevi dayanağı bir hayli sarsılmış bulunuyordu. Fakat sırf maddi kuvvet, özellikle bu gibi hallerde güvenilemez bir dayanaktır.

Bundan dolayı, vakti gelince artık bu zorbalığı ve tahakkümü çok görmeye başlamış olan fertler de söylenmeye, itiraz etmeye başladılar.

Gerçekte bu yeni akımın temsilcileri cesaretlerinin cezasını pek ağır bir surette çektiler. Jean Huss astırıldı, Bruno yaktırıldı, ihtiyar ve kör Galileo işkencelere dayanamayarak tövbe etmeye mecbur oldu.

Fakat, hançer, ateş ve zorla akımlar durdurulamaz. Hıristiyan cemaatlerinde meydana gelen maddi ve manevi değişiklikler başka kanallarla kendini göstermekteydi.

Luther ve Calvin ayaklanmış, ellerindeki Allah'ın kitabını şahit göstererek resmi din temsilcilerinin cehaletlerini, riyakârlıklarını, suistimallerini ve kötü ahlâklarını ateşli ve inandırıcı bir dille tenkit etmekteydiler.

Luther ilk defa olarak İncil'i açık ve herkesin anlayacağı bir surette Almancaya çevirdi. Halk tarafından anlaşılmayan ve mukaddes sayılan Latin dilinin esrarlı örtüleri altından dini gerçekleri çıkararak Alman esnafıyla köylüsünü İncil'in metni ile doğrudan doğruya ve vasıtasız temasta bulundurdu. Artık riyakâr papazların aldatıcı yorumlarına muhtaç olmadan herkes ilâhi hükümleri kendi kendine öğrenip anlayabilirdi. Gerek bu, gerek Luther ile aynı fikirde olan Rotterdam'lı Erasmus ve Melanchthon'un propagandaları, vaazları bütün Almanya'yı sarstı.

Bu cereyan hemen sınırı aşarak Fransa'ya, İsviçre'ye ve diğer devletlere yayıldı. Zaten aynı amillerin etkisiyle cereyanı kabul etmeye hazır bulunan çevreleri kapladı.

Tabiatıyla Roma sessiz ve seyirci kalmadı: Bütün silâhlarını, kuvvetlerini toplayarak düşmanın üzerine atıldı. Aforoz hükümleri ilân edildi, hükümdarlar "mukaddes" mücadeleye tahrik olundular. Halk "dinsizler"in imhasına teşvik olundu.

Fakat o eski itaat ve hâkimiyet devri artık geçmişti. Gerçi Roma'nın bu feryadına ses verecek milyonlarca insan bulundu. Ama artık buz kırılmıştı, tılsım çözülmüştü. Roma'nın düşmanlarına da taraftar olacak birçok insanlar bulundu. Müthiş ve nesiller boyunca Avrupa'yı kanlara boyayan bir mezhep muharebesi açıldı. Aynı milletin fertleri, hatta aynı devletin çeşitli kısımları birbirine karşı çıktı. Batı Avrupa sahasında bu harbe katılmamış bir çevre kalmadı. Bazen mücadele ailelere kadar sokuldu. Fakat bir taraf ne kadar şiddet, hiddet, zulüm ve cefa yapıyorsa, diğer taraf da o nispette azim, sebat ve mukavemet gösteriyordu. Ne Saint-Barthelemy vuruşmaları,[3] ne "engizisyon", ne de "autodafe"ler[4] yeni cereyanın mukavemetini kırabildi. Almanya'da ve bazı başka yerlerde bu yeni akım kesin bir başarıya ulaşarak Roma'nın tahakkümünü ebedi olarak kırdı. Mağlûp olduğu yerde ise bu yeni cereyan taraftarları evlerini ve memleketlerini terk etmeyi ve muhaceretin çeşitli musibetlerine katlanmayı teslim olmaya tercih ettiler.

Daha sonra Roma kilisesi içinde her çeşit yeniliğe müthiş bir mücadele açmış olan softa Savonarola ve Cizvit tarikatını icat eden Ignatius Loyola gibi şahıslar her çeşit silâh ve vasıta ile cereyanın önünü almaya koyuldularsa da başaramadılar.

Mücadele bugün de devam etmektedir. Fakat artık yerleşmiş ve zaman aşımı ile barışmış olan iki mezhep, yani Protestanlık ve Katoliklik arasında de-

---

3 Fransa'da 23 Ağustos 1572'de Protestanların öldürüldükleri gece. (T.T.)

4 Genellikle yakılarak öldürülmüş bir münkir veya Yahudi hakkında engizisyon mahkemesi tarafından verilen kararın herkesin önünde ilan ve infazı. (T.T.)

ğil, son iki yüz yıldan beri çeşitli Hıristiyan mezheplerini temsil eden ruhani zümre ile cismani Hıristiyan cemiyetleri arasında devam etmektedir.

Bu defa mücadelenin konusu genellikle cismani cemaatleri ruhani unsurların müdahale ve tecavüzlerinden kurtarmaktan ibarettir. Çünkü başlangıçta aynı maksatla Roma'ya karşı isyan etmiş olan Protestanlık, bağımsız olur olmaz aynı tahakküm, tecavüz ve saldırganlık temayülünü göstermekten kendini alamadı.

İşte iki yüz yıldan beri Avrupa'daki fikir mücadelelerinin en önemlisi! Cemiyetlerin maddi ve manevi hayatlarını idare etmek ve düzenlemek iddiasında bulunan "clericalisme"[5] zihniyeti ile fikri ve maddi sahalarda tamamıyla serbest ve hâkim olmak isteyen lâik zihniyet arasındaki mücadele.

Ta 18. yüzyılın başlarından beri, Avrupa cemiyetleri bu iki cereyanın ve iki zihniyetin arasında bölünerek, "liberalisme" ve "cleralisme" namları altında mücadeleyi devam ettirmektedirler.

Mücadele hayatın bütün alanlarına şamildir: Siyaset, edebiyat, felsefe ve hatta sanayi ve ekonomi bu dehşetli savaşın birer meydanı kesildi. Politikada muhafazakârlar ve gelenekçiler eski zihniyet ve görüşleri destekliyorlar. Eski sülâleler kilise ile savaşı çoktan terk etmişlerdi. Çünkü kiliseye yapılan hücumların kendileri için de tehlikeli olduğunu takdir eylediler ve selâmetlerini kiliseyle birleşmede görerek cismani ve ruhani hâkimiyetin tek kaynağı olmak üzere kiliseyi tanımaya başladılar. Kilise de, buna karşılık, sülâlelerin "Allahın gölgesi", "Allah tarafından yardım edilen" oldukları esaslarını aşılamaya koyuldu. Bu suretle genel tehlikeye ve ortak düşmana karşı sülâlelerle kilise arasında bir birleşme ve anlaşma oldu.

Bilim ve felsefe alanında uzun müddet insan düşüncesini kendi denetimi altında tutmaya, müspet ilimleri dünyanın hiçbir tarafında görülmemiş bir şiddetle takip etmeye, felsefe adına eski Aristo ve Eflâtun geleneklerinin dışında hiçbir şey tanımamaya alışkın olan kilise, bu denetleme imkânını kaybettikten sonra, yeni kurmuş olduğu üniversite ve okullarla modern üniversite ve okulların etkilerini gidermeye koyuldu.

Hatta sonradan mücadele özellikle ekonomik sahaya döküldüğü zamanlar bu silâhtan da faydalanarak "Hıristiyan Sosyalizmi" perdesi altında işçi sınıfını kazanmaya başladı.

Fakat boş yere! Hıristiyan cemiyetleri durmadan ilerliyor ve yükseliyordu. İşbölümü ve vazife ayırımı kaidesi artık sosyal bünyenin prensibini teşkil ediyordu. İşlerin bölünmüş olduğu bir muhitte her zümrenin, her hücrenin yetkisi ve vazifeleri belliyken her şeye hâkim olmak isteyen, her şeyin üstünde

---

5 Kilisenin dünya işlerine de karışmasını doğru bulan zihniyet. (T.T.)

kendini gören, bütün yetkileri, bütün velayetleri kendinde farz ederek hayatın bütün maddi ve manevi parçalarını düzenlemek iddiasında bulunan bir zümrenin baskı ve zorbalığına dayanılamazdı. Mücadele devam ettikçe başarının hangi tarafta olacağı her gün daha ziyade belli oluyordu. Nihayet birçok sallantılardan, uygulama ve bunun tepkilerinden sonra yeni ruh, çağdaş zihniyet tam galebeyi kazandı. Kilise ile ruhani zümrenin velayet ve yetkilerinin sınırları tamamıyla belirdi ve bunun dışına çıkamaz oldu.

Yaşadığımız yüzyılın esasını teşkil eden işbölümü ve vazife ayırımı kaidesi kilise hakkında da uygulandı.

"Serbest fikir ve serbest hareket", "Yaşa ve başkalarının yaşamasına mâni olma", "Şahsiyetini geliştir ve başka şahsiyetlerin gelişmesine mâni olma". İşte yeni yüzyılın dayandığı esaslar.

Bu sınır içinde kilise ve ruhani zümre de serbesttir ve hürdür; onun vazifesi din öğretimi değil midir? İstediği kadar bu alanda çalışsın, propaganda yapsın, telkinlerde bulunsun, okullar açsın, vaazlar versin, gazete ve dergiler yayınlasın. Fakat başka şeye karışmasın. Cemiyet için kanunlar koymaya, insanların fikir ve duygularını önlemeye yeltenmesin, halkın kendi hayatını istediği biçimde düzenlemesine mâni olmasın. Kısacası fikir ve hareket için belli prensipler, belli kaideler koymaya ve bu kaidelerin dışına çıkanları lânetlemeye kalkışmasın. Kalkıştığı andan itibaren, cemiyetin prensibi olan "serbest fikir ve serbest hareket" esasına isyan etmiş olur ve cemiyet de onu kendi vazifesi sınırı içine sokmak zorunda kalır.

Bugün çevremizdeki bütün cemiyetlerde kilise ve ruhani zümre bu durumu ister istemez kabul etti. Hiçbir yerde cemiyet için kanunlar koymaya, "meşru meşrutiyet" tertibine, yasama meclislerini denetlemeye, milli hâkimiyetin üstünde bir hâkimiyet kurmaya, cemiyete elbise, döşeme modası göstermeye, fertlerin fikri cereyanlarına mâni olmaya yeltenemez, yeltenmek istediği gün hemen kendi sınırına döndürülür.

İşte bunun içindir ki, bugün bu cemiyetlerde zümrelerin vazifeleri birbiri içine girmediğinden, her müessese ve özellikle kilise kendisine has olan vazifeleri halkın en fazla yararlanmasını sağlayacak bir tarzda yapmaktadır. Orada milli hâkimiyet ve bu milli hâkimiyeti temsil eden yasama meclisleri hakkıyla hâkimdir, istediği ve memleket için en faydalı saydığı herhangi bir kanunu kabul etmekte tamamıyla serbesttir. Bunun gibi, bir bilgin, bir fikir adamı, bir edip kendi incelemelerinde, kendi düşüncesinde, ilhamlarında tamamıyla serbesttir. Hiçbir şey ile, hiçbir dış endişe ile bağlı değildir. İşte bunun içindir ki bu sahaların her birinde cemiyet için en büyük menfaat sağlanmaktadır. Kilise ve din alanında da aynı değişiklik oldu, yani bunların da sınırı, faaliyetlerinin yetki dairesi belli oldu ve bu sayede alan ve genişlikçe görünüşte kaybetmiş oldukları halde, verimlilik ve yoğunlukça kazandılar. Hiç şüphe yoktur ki bugün Av-

rupa'da dindar olan kimse hakkıyla dindardır. Artık Hz. Meryem'in resmine bir mum adayarak hırsızlığa gidenler bulunmaz, papaza para vererek cenneti satın alacak budalalar kalmamıştır. Halbuki Stendhal'i veya *Decameron* hikâyelerini okuyunuz. Ortaçağda Avrupa bu çeşit insanlarla doluydu.

Fakat buna karşılık, bugün kimse riya perdesi altında saklanmak mecburiyetinde bulunmadığı gibi dindarlar da hakkıyla anlayarak, duyarak dindardırlar. Din hizmetkârları vazifelerini kavrayıp o vazifenin yapılmasına kendilerini verdikleri gibi, diğer zümreler de kendi iş ve hareketlerinde, kendi vazifeleri alanında tamamıyla serbesttirler ve kimsenin başkasının işine karışmak hakkı olmadığından, neticede herkesin menfaati, cemiyetin yükselmesi, devletin ilerlemesi en mükemmel surette sağlanmıştır.

İşte yaşadığımız yüzyılın ruhu! Çağdaş cemiyetlerin durumu! Etrafımızda, yani İslam dışındaki insanlıkta da, din dünya işlerine karıştığı müddetçe arada bir denge vardı ve İslam çevreleri başkalarından geri kalmıyordu.

Fakat insanlığın başka kısımlarında başka tarafa doğru yürüyüş olduktan, bu cemiyetler kendi işlerini, yani dünyevi ve maddi işlerini düzenlemek hususunda tam bir hürriyet ve serbesti elde etmeyi başardıktan sonra, İslam cemiyetlerinden daha ziyade ilerlemeye ve yükselmeye başladılar. Zaman geçtikçe aradaki mesafe genişledi ve nihayet bugünkü durum ortaya çıktı. Bir tarafta serbestlik ve hürriyet, tecrübe ve akıl hâkimiyeti, diğer tarafta durgunluk ve geçmişe bağlılık. Besbellidir ki birisi yürüyecek ve ilerleyecek, öteki hiç olmazsa duracaktı.

Hukuk nedir? Fertler arasındaki ilişkileri tespit değil midir? Öyleyse hukuk mahiyet bakımından hareketlidir, değişen bir konudur. Zaman aşımıyla hayat şartları değiştiğinden fertler arasındaki ilgiler de değişir. Dolayısıyla onları tespit eden prensiplerin de değişmesi gerekir.

Zaten Kuran'ın dünya işlerine ait kısmı aynı maddi değişikliklerin mahsulü değil midir? Mukaddes ayetlerin iniş sebeplerine ait herhangi bir eseri, mesela İmam-ı Süyuti'nin *Esbab-ı Nüzul*'ünü okuyunuz. Göreceksiniz ki dünya işlerine ait ayetlerin hepsi maddi sebeplere dayanarak meydana çıkan bir ihtiyacın düzenlenmesi içindir. Demek ki bu ayetlerin inmesine bile hukukun mahiyet bakımından değişik olması sebep olmuştur.

Şimdi bir taraftan bir cemiyeti düşününüz ki kendi hayatını düzenlemede, yani kanun yapmada tamamıyla serbesttir, diğer taraftan da başka bir cemiyet tasavvur ediniz ki bu serbestlikten yoksun olsun, bir noktaya saplanıp dursun. Besbellidir ki birincisi hayatını daima zaman ve mekâna uygun bir tarzda düzenlemiş ve tertip etmiş olacaktır; ikincisi daima zaman ve mekândan geri kalmış bulunacaktır.

Gerçi bizde de, zamanın değişmesiyle hükümler değişir, kaidesi kabul edilmiştir. Fakat bu kaideye doğruluk ve samimiyetle riayet olunmamıştır ve olun-

muyor. İstenildiği zaman dini bir bahane ile her çeşit yeniliğe karşı çıkılıyor ve din adına her çeşit içtimai gelişmeye engel olunuyor. Yalnız naslara[6] değil, alışkanlıklara bile dini mahiyet verilerek fertlerin düşünce ve hareket teşebbüsleri ve cemiyetlerin de maddi ve manevi gelişmeleri durduruluyor. Kendilerini dinin temsilcisi sayanlar ilmi, fenni, siyasi, içtimai, mali, eğitim ve öğretime ait her işte kendilerinde her çeşit yetkiyi görüyor, her şeye parmaklarını sokuyorlar. Cahil, din ve dünyasından aynı derecede habersiz olan kalabalığın taassup gayretini gıcıklayarak her çeşit yeniliğe, zaman ve mekânın gerektirdiği her değişikliğe karşı mücadeleyi kendileri için bir vazife sayıyorlar. Alınız meselâ eğitim ve öğretim metodu meselesini: Sırf bir sanat olan bu alanın dinle bir ilgisi var mıdır? Bununla beraber yeni metodu kabul ettirmek için ne kadar zahmetler çekildi, ne kadar dinsizlik ithamlarına göğüs gerildi! Hele az çok dinle görünüşte ilgili olan hukuk, iktisat, siyaset meselelerinde kıyamet kopuyor. Dinin temsilcisi sayılan zümre bu meselelere dair kimse için yetki tanımıyor.

Tek yetkiyi kendilerinde görüyorlar. Kendileri ise ne zaman, ne mekânı dikkate alıyor, fert ve cemiyeti yüzyıllardan beri kalmış, çoktan beri zaman ve mekânın dışına çıkmış prensiplere bağlayarak hayatı durdurmaya, ruhlu insanları ruhsuz bir kalıp haline sokmaya çalışıyorlar.

Bundan dolayı, yukarıda sözünü ettiğimiz zamanın değişmesiyle hükümler de değişir kaidesi, bizde kuru, her çeşit hayati kudretten yoksun, uygulama alanı olmayan bir formül halinde kalıyor.

Bunun başlıca sebebi, bu düsturun davranışlarla değil sözle, akıl ile değil dille kabul edilmiş bulunmasıdır. Bizdeki zihniyet bu prensibin özünü ve genişliğini, hikmet ve mahiyetini hakkıyla anlamaya ve kavramaya mânidir. Biz bir kere geleneğe yapışıp kalmışız. Biz her şeyi oradan almaya ve oraya döndürmeye alışmışız. Yüzyıllardan beri bütün ilim ve fenni, hikmet ve felsefeyi, ahlâk ve hukuku, siyaseti, kısacası her şeyi orayla ilgili görmüşüz ve şimdi de görüyoruz. Bu görüş tarzının dışına çıkanlara karşı daima lanetleme ve kâfir sayma silâhını kullanmışız ve kullanıyoruz.

Yukarıda da gördüğümüz üzere, Avrupa'da da bir zamanlar böyleydi. Bu hal orada da şimdiye kadar devam edegelmiş olsaydı, iki âlem arasında denge olacaktı. Hatta aynı saha üzerinde ayrı yolda yürüyen iki ümmetten İslam cemaati daha üstün olacaktı. Çünkü İslamiyet Hıristiyanlıktan ilerlemeye ve yükselmeye -tarihin de ispat ettiği gibi- daha müsaittir.

Fakat yazık ki durum bu değildir. Avrupa'da işler değişti. Orada işbölümü ve vazife ayırımı kanunu hâkim olarak, dini zümreler kendilerine has olan özel

6 Nas, Kuran'da veya hadiste bir iş hakkında olan açıklık ve bu açıklığı gösteren sözdür. (T.T.)

sahaya döndürüldüler. Amme velayetinden ve yetkisinden mahrum edildiler. İhtisasları dışına çıkmaktan, başka sahalara karışmaktan menedildiler.

İşte dengenin bu suretle bozulması bizi çok feci bir halde bıraktı. Biz fiilen Avrupa'nın dört-beş yüzyıl evvelki zihniyetini taşıdığımız, o zamanki hayatını yaşadığımız halde, bugün ister istemez onun birçok hayati müesseselerini taklit etmek mecburiyetindeyiz. Bu durum bizde öyle feci haller yaratmıştır ki fecaatin derecesini yalnız uzun uzun düşünüp bugün çektiğimiz felâketlerin sebeplerini incelemek zahmetine katlananlar takdir edebilirler.

Meselâ biz meşrutiyet usulünü Avrupa'dan almak mecburiyetinde kaldık. Halbuki bu usulün Avrupa'da ifade ettiği mana ile bizim zihniyetimiz arasında siyahla beyaz kadar fark vardır.

Avrupa'da meşrutiyet usulü demek, milli hâkimiyet demektir. Yani, milli iradenin her şeye hâkim olması, milli iradenin ilgili olduğu her maddenin kesin bir emir olması demektir. Orada milli meclisler milli hayatın herhangi bir kısmını düzenlemek ve herhangi şekle sokmak hakkına sahiptir. Orada "zamanın değişmesiyle hükümler de değişir" kaidesine hakkıyla riayet edilerek herhangi kaideyi, usulü lüzum görüldüğü anda değiştirebilirler.

Bizde de böyle midir? Bizde gerçekten milli hâkimiyet var mıdır? Bizim millet meclisleri hareketlerinde gerçekten serbest midirler? Birçok vazgeçilemez ihtiyaçlar vardır ki bu meclisler korkudan yanaşamıyorlar bile. Çünkü biliyorlar ki bir dinsizlik tufanı hemen kopar. Kaç kere bu zavallı millet ve memleket bu müthiş tufanların dalgaları altında ezildi.

Bu zihniyettir ki, kurtuluşumuz için çare sayarak aldığımız bütün müesseseleri ta esasından bozarak, aslını değiştirerek yalnız iş göremez değil, hatta aksine hareket eyleyecek bir hale sokuyor; faydalanmak yerine zarar görüyoruz. O zaman sahte fikir adamlarımızdan mutaassıp ve cahil gelenekçilerimize kadar herkes kınama dilini açarak gördüğümüz kusurları, aksi neticeleri hep o müesseselere yüklüyorlar. Bunlar anlamıyorlar veya anlayıp da itiraf etmek istemiyorlar ki kabahat o müesseselerde değildir, bizdedir; bizim dar kafalarımızda, kör zihniyetimizdedir.

Hayatın ezici ve öldürücü baskıları altında birtakım tedbirlere başvuruyorsak da hiçbir zaman bu tedbirleri sonuna kadar yürütecek cesareti gösteremiyoruz. Biz hepimiz pekâlâ duyuyor ve anlıyoruz ki, yaşatmak istediğimiz geçmişin birçok hükümleri, birçok kısımları ya uygulanamaz veya uygulansa tamamıyla aksi neticeler verir. Meselâ bugün aramızda hiçbir kimse yoktur ki ceza hususunda "göze-göz", "buruna-burun" kaidesinin uygulanabileceğini iddia etsin. Bir hırsızın elinin kesilmesine bugün hangi vicdan razı olur veya hangi yargıç hükmeder? Bir kimsenin kız evlâdı dururken mirasının büyük kısmının baba tarafından akrabaya verilmesini bugünkü umumi vicdan nasıl tasvip eder? Çok karılılıktan bugün hemen herkes nefret etmektedir.

Etrafımızda başka esaslar, başka metotlar hüküm sürmektedir. Bu etraf ise bizi ezmekte, kırmaktadır. Bizim takip edeceğimiz iki yol vardır: Ya ezilmeye, mahvolmaya razı olmak, yahut aynı esasları kabul etmek.

Biz görünüşte ikinci yolu tutuyoruz, ilhamlarımızı bugünkü çağdaş düşünme gücünden aldığımız halde, çareleri onun tamamıyla zıddı ve muhalifi olan eski zihniyette arıyoruz. Bir tarafta Spencer, Durkheim ve Bergson, diğer tarafta Ebu Yusuf ve Ebu Davud, bir tarafta bugünkü sosyoloji ve felsefe, diğer tarafta "Ahkâm-ı Sultaniye" ve "Ahlâk-ı Nasıriyye". Birleştirilmesi ve uzlaştırılması mümkün müdür?

Evet, saygı ve övmeye lâyık birçok emekler ve zahmetler sarf edildi. Fakat gidilen yol dolambaçlı, eğri büğrü olduğu için netice belirsiz kaldı. Bazıları fıkıh'ın "cevaz" kaidesine, diğerleri de Ebu Yusuf'un "örf nazariyesi"ne saplandılar. Orada uzlaşma çaresi aradılar. Fakat bunların hiçbiri meseleyi esaslı ve etraflı bir tarzda halledemedi. "Cevaz"da tasarruf nazariyesini ileri sürenler, şeriatın gayet sınırlı olan mubah sahasına bir kapı açmakla beraber, hayatın hemen onda dokuzunu saran geri kalan kısmına dokunamadılar bile. O kısım yine kapalı kalıyor. "Örf nazariyesi"ne gelince, bu nazariye de belirsizlikle doludur. Örf nedir? İyilik ve kötülük telâkkileri mi? O halde elde bulunanı en mükemmel saymak gerekmez mi? Örf nazariyesine taraftar olanlar sonuna kadar bu nazariyeye sadık kalmış olsalardı, her çeşit içtimai gelişmeyi inkâr etmeleri lâzım gelirdi. Çünkü örf, hiçbir zaman ve hiçbir surette kendi kendine değişmeyeceğinden, örfe saplanıp kalan cemiyetler donmuş olurlar. Nitekim İslam âleminin son beş yüz yıllık tarihi bu gerçeği açıkça ispat etmiştir. Örfçüler nazariyelerinin şu yanlış tarafını pekâlâ anlamışlardır ve bu endişe iledir ki bu nazariyeyi "dâhi" nazariyesiyle kuvvetlendirmeye çabalıyorlar. "Ferdiyet"i kaldırarak yerine bir çeşit insani "tanrılık" koyuyorlar. Örfün değiştiğini güya bu kahramanlar müjdelerler. Zaten dâhi, maşeri (topluluğa ait) vicdanın görünmesinden ibaret olduğundan, bu vicdanda gizli tarzda doğan iyilik ve kötülük görüşleri kahramanlarda kendiliğinden, fakat açık bir surette belirir.

Fakat bu kahramanlar kendileri nasıl meydana çıkıyorlar? Madem ki bunlar zaten var olmakla beraber henüz gizli bulunan değişikliklerin mahsulüdürler, acaba bu değişikliklerin kendileri nasıl oluyor?

Bu nokta işte örf nazariyecilerinin durduğu yerdir! Cevap yok! Çünkü ferdiyet kaldırılmış olduğundan ve şahsi fikirlere ve örfe uymayan ferdi görüşlere hiçbir değer ve önem verilmediğinden, bunların etkisi tamamıyla inkâr olunduğundan, örfçüler için bu soruya cevap vermek imkânı kalmıyor. Halbuki gerçekte siyasi, içtimai, estetik, fikri gelişmenin en etkili amili yine ferttir. Her ne kadar fertler içinde bulundukları çevreden ilham alıyorlar, fikir ve duygularının amillerini ve elemanlarını o çevrelerden sağlıyorlarsa da, gelişme tarihi ve her günkü müşahedelerimiz ispat ediyor ki, bu hususta fertlerle çevreler ara-

sında karşılıklı bir faaliyet ve etki vardır. Çevre, ferde ne kadar ilham veriyorsa, o nispette de fert çevre üzerine etki yapmaktan geri kalmıyor. Fert, çevreden aldığını fazlasıyla geri veriyor. Zaten fert bu tepkiyi yapmamış olsaydı, kendisi çevreye ilham vermeseydi ve çevreye karşı yalnız gramofon rolünü oynamakla kalmış olsaydı, birçok fertlerin bir araya gelmesinden ibaret olan cemiyette hiçbir yenilik, hiçbir ilerleme olmazdı. Cemiyetler, dönüp dönüp bir nokta üzerinde kalmış olurlardı.

Bu bakımdan da, örf nazariyesinin yanlış olduğu ortaya çıkıyor.

Bu gibi eğri büğrü yollara sapmanın doğru olmadığı aşikârdır. Karşımızdaki setleri kaldırarak, her türlü gelişmemize uygun bir yol açabilmek için açık, esaslı ve geniş prensiplere dayanmalıyız. Böyle bir yola etrafı kollayarak, herkesi memnun edecek idare-i maslahat zihniyetiyle girilemez. Artık bıçak kemiğe dayandı, ya hayat ya ölüm yolları arasında bulunuyoruz. Bunlardan birisini seçmeliyiz. Ölmeye karar vermişsek, gene eskisi gibi, Ricardo ve Adam Smith ile Nizam'üd-devle, J.J. Rousseau ve Spencer ile Nâsır-ı Tusi'ler arasında kararsız kalarak, bunları birbirine uydurmaya çalışalım, ölmemeye karar vermişsek, bunları birbirinden ayıralım ve belli bir yol alarak yürüyelim.

Hukuk, değişik olan hayatın anlarını göstermekten ibarettir. Biz yaşamak istiyorsak bu esası kabul etmeliyiz. Fakat bunun için acaba dinimizi terk mi edeceğiz?

Hayır!

Çünkü din denilen şey nedir acaba? Hukuki meseleler asıl dinin konusu içine girer mi?

Din kul ile Allah'ın arasını düzenleyen bir prensipler sisteminden ibarettir. O halde dinin konusunu yalnız inanışlarla ibadetlere ait hususlar teşkil eder. Bunun dışında her ne varsa, dine tesadüfi olarak girmiştir. Din asıl konusu olan maddelerin dışındaki şeylerden bahsetmişse, sırf tesadüf olarak ve bir mecburiyet dolayısıyla böyle yapmıştır. Fakat maksat o değildir. Gerçek maksat inanışlarla ibadetlerden ibarettir.

Gerçekten İslam dinini başka dinlerden ayıran şey nedir? Acaba dünya işleri hakkında koymuş olduğu bazı kaideler midir? Bütün diğer dinler ve hatta bütün diğer kanun yapıcıları da dünya işleriyle meşgul olmuş, onlar hakkında şu veya bu, bazen birbirine uygun, bazen birbirinden farklı kaideler koymuşlardır. Besbellidir ki İslamiyet'i başka dinlerden, İslamları başka ümmetlerden ayıran bunlar değildir.

İslamiyet'i diğer dinlerden ayıran ve bütün Müslümanları bir noktada toplayan hususlar, dinin asıl konusu olan inançlarla ibadetlerdir.

İslamiyet'in seçkin özelliği, tanrı birliği ile yaradanla kul arasını düzenleyen ibadetlerden ibarettir. Burada İslamiyet bütün dinlerden, bütün diğer üm-

metlerden ayrılmış ve bütün İslam mezhepleri bu noktalar üzerinde birleşmişlerdir. Bu nokta o kadar açık, o kadar yerleşmiştir ki Kuran-ı Kerim'de bu hususa dair hükümsüz bırakılmış ayetler yoktur. İslamiyet'in başlangıcından bugüne kadar, Tanrı birliğine ait ayetler aleyhine hiçbir değişiklik olmamıştır. Halbuki dünya işlerine ait ne kadar hükümsüz bırakılmış ayetler vardır.

Demek ki, İslamiyet'te esas, inançlarla ibadetlerdir. Bunlar ebedidir, değişmez. İkinci derecede olan ise, dünya işlerine ait olan kısımlardır. Bunlar İslamiyet'e tesadüfi olarak girmiştir. Zaten yukarda dediğimiz gibi, Hz. Peygamber hicretten evvel vefat etmiş bulunsaydı, bugün elimizde yalnız inançlarla ibadetler ve ahlâkla ilgili konular bulunacaktı, dünya işlerine ait bir tek ayet olmayacaktı. Çünkü bu çeşit ayetlerin hepsi sonradan tesadüfi olarak Hz. Muhammed'in Medine devrindeki faaliyeti sırasında, yani hayatın maddi taraflarını düzenlemek mecburiyetinde bulunduğu zaman ve ihtiyaç oldukça inmiştir. Halbuki dinin esasını teşkil eden Tanrı'nın birliğine inanma ve bunun etrafında toplanan ahlâkla ilgili konular değişmeksizin devam edegelmiştir. Bu hususa ait en ufak ihmal tasavvuru bile Hz. Peygamber'in en coşkun itirazlarına sebep oluyor. Kâfirler, bir gün Hz. Peygamber'e: "Sen bizim Lât ile Menat'ımızı kabul et, biz de senin Allah'ını kabul edelim" diye teklifte bulundular.[7] Hz. Peygamber hemen:

"Eğer ay bir tarafta, güneş de öbür tarafta durarak bana böyle bir teklifte bulunsalar yine kabul etmem" dedi. İslamiyet'in ilk gününden bu gününe kadar bu hususa ait esaslar aynı açıklık, aynı metanet ve kuvvetle korunmuş ve kimseye onlar hakkında hiçbir tasarruf yetkisi verilmemiştir.

Halbuki dünya işlerine ait kaç ayet hükümsüz bırakıldı. Zaten "Dünya işlerini siz benden iyi biliyorsunuz" diye emreden gene Hz. Peygamber değil midir? Ve gene "Bir emirde şüphe olursa aklınızla hallediniz" diye buyuran o değil midir?

Daha sonra, "Nas ile gelenekler arasında bir çarpışma olursa gelenek üstün tutulmalıdır" kaidesini koyan din büyükleri değil midir? Bu kaidenin bahsettiği nas hiç şüphe yoktur ki dünya işlerine ait nastır. Hz. Ömer'in Mut'a (geçici nikâh) nikâhını yasakladığı bilinmektedir. Acaba o, inançlara ait bir esasta, aynı tasarruf hakkını kendinde görebilir miydi?

İşte bütün bu düşünceler ispat ediyor ki, dinimizde değişmez ve ebedi olan inançlarla ibadetlerdir. Dünya işlerine ait olan kaideler ise tesadüfidir, zaman ve mekâna bağlıdır.

Bu husus kendimiz için çizeceğimiz prensibi tamamıyla tespit etmiştir. O düstur şundan ibarettir:

---

7 Lât ile Menat, İslamiyet'ten önce Arapların taptıkları putlardır. (T.T.)

İnançlar ve ibadetlerde dine bağlı olduğumuz halde, dünya işlerinde tamamıyla serbestiz. Dünya işlerinde istediğimiz gibi tasarruf edebiliriz. Maddi hayatımızı umumun menfaatini göz önünde tutarak, istediğimiz gibi, düzenlemek hakkına sahibiz.

Bu kaideyi, bu umumi prensibi koyarak dinin mevzuunu açık bir surette ayırır ve diğer mevzularda kendimizi tamamıyla serbest sayarsak, hem dinimizi korumuş ve yükseltmiş olur ve hem de bizi birçok yüzyıllardan beri saran fasit daireden kendimizi kurtarır ve çağımızla tek renk ve tek ruh olarak yürüyebiliriz. Aksi halde, bizim için kurtuluş çaresi yoktur. Tekrar ediyoruz, bugün çağımızla, zamanımızla, çevremizle aramızda büyük bir uyuşmazlık, bir çelişme meydana gelmiştir. Biz bu uyuşmazlığı, bu tezadı kaldırmaz ve aralıktaki boşluğu doldurmazsak, zaman ve mekân içinde garip ve yabancı kalır ve daima onların esiri oluruz. Bir zamanlar bizimle çağ ve çevre arasında bir ahenk ve denge vardı. Etrafımızda yaşayan milletlerin dinleri de dünya işlerine karışır, aynı zihniyeti onlara aşılardı. Fakat bugün onlar dinlerini hakiki sahalarına yukarıda gösterdiğimiz üzere döndürdüler. Dünyaya ait işlerini düzenleme hususunda tam serbesti kazandılar. Gene yukarıda gördüğümüz üzere, bundan dolayı onların dinlerine ne zaaf geldi ve ne de gevşeklik. Aksine olarak, din çağın ruhuyla uygun yürüdüğünden, gittikçe kuvvet kazandı. Cemiyetler ise günden güne ilerleyerek ve yükselerek bizi çok geride bıraktılar. Onlara yetişebilmek için biz de aynı suretle hareket etmek mecburiyetindeyiz. Etmezsek hem kendimiz, hem de dinimiz mahvolacaktır. Nitekim şimdiye kadar böyle olagelmektedir. Kurtuluş yalnız dünya işlerinin düzenlenmesinde tam serbesti kazanmamıza bağlıdır.

AHLÂK

Ahlâk iyilik ve kötülük görüşlerinden ve bu görüşlerin dayandıkları kaide ve müeyyidelerden ibaretse, bu hususta da bizi saran bütün çağdaş cemiyetlerin dışında ve altında kalmış olduğumuzu itiraf etmeliyiz. Gerçekte bu cemiyetlerle bizim aramızda iyilik ve kötülük mefhumları hakkında büyük bir çelişme yoktur. Birkaç hususa ait görüşler, meselâ çok karılılık, örtünme gibi başka cemiyetlerce kötü ve bizce makbul sayılan kısımlar istisna edilirse, ahlâka ait diğer görüşlerin hepsi hakkında, arada sözde bir anlaşma vardır. Sözde diyoruz: Çünkü fiilen ayrılık ve çelişme tamdır. Gerçekte bizde cinsi münasebete ait kaidelerden başka diğer ahlâki prensiplerin hemen hepsi müeyyideden yoksundur. Müeyyideden yoksun bir kaide ve prensip ise yok gibidir. Fiilen bizde ahlâk telâkkisi kuşaktan yukarı çıkmıyor. Çünkü yalnız bu alana ait kaideler ve bu da kadınlara mahsus olmak üzere, umumi efkârda ve halk anlayışında bir müeyyideye sahiptir. Zina işlediği bilinen bir kadın bizde cemiyet ve aile içine alınmaz. Bulunduğu yerlerde saygıya, ağırlanmaya nail olamaz, iğrenç ve hakir görülür. Herkes onunla ilgi ve münasebetten çekinir. Yani cinsi ahlâka ait kaidelerin cemiyetimiz içinde metin ve hatta haşin bir müeyyidesi vardır. Bu kaideye riayet etmeyen bir kadın hemen kaidenin halk anlayışında taşıdığı kutsiliğe çarpar ve cezasını görür. Fakat burada da bir özelliği belirtmek gerektir. Mukaddes sayılan şey kadın ve erkeğe şamil namus kavramı değildir. Yalnız kadın namusudur. Çünkü zina işleyen erkeğe halk görüsü ve umumi vicdan pek güzel tahammül ediyor. Şu halde nefret edilen şey genel olarak zina değildir. Zinanın kadın tarafından işlenmesidir. Bu ayırma pek büyük bir önem taşır. En ziyade hassas göründüğümüz bu ahlâk kaidesinde bile bizim ne kadar düşük ve gevşek olduğumuz pek açık bir surette görülüyor.

Kadına ait cinsi ahlâktan sonra, bizde gerçekten kutsilik taşıyan kuvvetli bir müeyyidesi olan başka bir kaide de, Hz. Muhammed ile imamların şahsi-

yetlerine ait olan saygıdır. Bu saygıya riayet etmeyenler hemen o kutsiliğe çarpılır ve cezalarını görürler. Buna kimse tahammül etmez. Halk vicdanında kuvvetli olan müeyyide bunların kutsiliğini korumaktadır.

Fakat bunların dışında diğer bütün ahlâk kaideleri müeyyideden yoksundur. Gerçi bizde de başka çağdaş cemiyetlerde olduğu gibi yalan, çekiştirme, riya, dalkavukluk, yaltaklanma, hile, dolandırıcılık, hırsızlık, vefasızlık, sadakatsizlik, öldürme ve benzeri hareketler kötü sayılıyor. Fakat sadece sayılıyorlar. Gerçekte halk vicdanında bu mefhumların hiç de bir kutsiliği yoktur. Hiçbir müeyyide ile kuvvetlendirilmiyorlar. Demek ki, hakikatte biz bu çeşit hareketlere ait kaideleri mukaddes tanımıyoruz. Zina işlemesiyle tanınmış bir kadından nasıl kaçınıyor, onu nasıl aramızdan çıkarıyor, evlerimizin, ailelerimizin kapılarını ona nasıl kapıyorsak, dalkavuk, hırsız, katil, vefasız, sadakatsiz adamlara karşı da o suretle hareket ediyor muyuz? Gerçekte böyle yapmıyoruz. Gerçi hepimizin vicdanında bu gibi hareketlerin kötü olduğu görüşü vardır. Fakat bu görüş kutsi bir mahiyet alarak bizi harekete geçirecek kuvvette değildir. Onun için hırsızlığı, riyakârlığı, dalkavukluğu, öldürmeyi, vefasızlığı, korkaklığı, yüreksizliği, hıyaneti kötü görmekle beraber, bu hareketleri yapanlarla pekâlâ görüşüyor ve dost oluyoruz, evlerimize, toplantılarımıza kabul ediyoruz. Hatta biraz da muvaffak olmuş ve işleri yolunda adamlarsa, pek çok hürmet, izzet, ikram ederiz. Her günkü hayatımız, özellikle şu iki yıldan beri geçen hayatımızın tarihi, bu hususta ne kadar acı örneklerle doludur! Meselâ bizi saran milletler arasında en rezil, en alçak kimsenin yapamayacağı hareket sayılan ve hatta bizim de nazari kaidelerimizce kötü olan jurnalcilik, bizde bir yükselme ve mevki sahibi olma vasıtası oldu. İki gün evvel jurnalleri yayınlanan bir adam, iki gün sonra nezaret (bakanlık) makamına tayin olundu.[8] Ve hem de hangi bakanlığa? Milli Eğitim Bakanlığı'na. Yani, bütün gençliğe ve bütün millete ahlâk düsturları, temizlik, sadakat ve iyi ahlâk kaidelerini öğretecek bir bakanlığa! Hilâfet ve saltanat makamı onu vekil tayin etti, her gün onunla temasta bulundu. Devlet bütün sırlarını, zorluklarını onunla halletmeye kalkıştı. Devlet büyükleri onunla işbirliği ettiler. Cemiyet de ona saygı gösterdi ve onu değerlendirdi. Darülfünun'un (üniversite) etrafına toplanmış ve milletin dimağ ve kalp itibariyle en seçkin kısmı sayılan profesörler, onu kabul ettiler ve kendisine saygılar sundular. Bütün yaptıklarını görünüşte olsun tasvip ettiler. Bazı yazar ve şairlerimiz onun hakkında ne methedici yazılar yazdılar! Fakat en garibi şu ki, hilâfet ve saltanat makamından başlayarak ta üniversiteye, yazar ve şairlere gelinceye kadar hepsi, bu adamın alçak, iğrenç ve kötü olduğuna kanidirler. Hatta onu methedenlerden birisi, benim de bulun-

8 Burada sözü edilen kimse Ali Kemal'dir. (T. T.)

duğum bir toplantıda, Kuvay-ı Milliye başkanlarından birisini tenkit ederek "Neden vaktinde bu adamı öldürmediniz?" diye etrafını suçladı.

Müeyyidesi olmayan herhangi bir ahlâk kaidesi yok gibidir. Müeyyide kudreti ise halkın vicdanıdır. Halk vicdanını harekete getirecek kadar kutsiliği olmayan bir ahlâk kaidesini istediğin kadar sözde kabul et, değer ve önemi olmaz. Bizi saran medeni cemiyetlerden hiçbirisinde, yukarıda söylediğimiz gibi bir jurnalcinin, değil devlet işi başına gelmesi, aileler ve kalabalık arasına girmesi kat'i olarak imkân dışındadır. Oralarda böyle bir adam halkın nefret ve hiddetinin haşin gösterileri altında ezilir gider. Nihayet ya cemiyeti terk eder veya alçaklığını intiharı ile yıkar.

Diğer ahlâk kaidelerinde de bu derece gevşek değil miyiz? Meselâ biz hırsızlığı sözde doğru bulmuyoruz, fakat hırsız dediğimiz kaç kişinin her gün elini sıkıyoruz. Eğer bu adamlar biraz da zengin ve mevki sahibi iseler, ne kadar saygı gösterir ve ikram ederiz. Bu hususta bazen en şaşılacak sahnelere tesadüf edilir. Birisi heyecanla, en ateşli kelimelerle birinin suiistimalini anlatır, hakkında en ağır kelimeler kullanır. Fakat, tesadüf olarak söz konusu olan kimse aynı toplantıya gelirse, durum değişir, saygıyla selâmlar verilir, hararetle eller sıkılır, komplimanlar yapılır.

Dikkat olunsun, dünyanın hiçbir yerinde, bizim çevremizde olduğu kadar, namustan söz edilmez. Fakat, yine dünyanın hiçbir tarafında, bizim kadar namusla kayıtsızca oynanılmasına rastlanmaz. Üç yıldan beri gazetelerimizi okuyunuz: Namusuna tecavüz olunmayan, az çok tanınmış, tek bir adam bıraktık mı? Bunun sebebi nedir? Gene müeyyidesizlik. Yalan, iftira, çekiştirme, haset ve benzeri sıfatlar, her ne kadar sözde bizim için de kötü iseler de, fiilen halk vicdanında tepki yaratmak kuvvetinden yoksun olduklarından, bu hareketleri yapanlar umumi nefrete sebep olmazlar. Aksine olarak, başarılı olur, diledikleri gayeye nail olurlarsa, zeki ve kurnaz diye herkesin tasvibini kazanırlar. Kısacası, ferdi ahlâk alanında gerçek kutsiyeti taşıyarak, vicdanları harekete getirecek prensipler cemiyetimizde pek azdır.

Zümrevi ve içtimai ahlâk prensiplerine gelince, bizde bu çeşit prensiplerden söz bile etmek boştur. Çünkü bu gibi prensiplerin doğması için evvelâ zümrelerin varlığı gerektir. Halbuki bizde bu çeşit zümre teşkilâtı hemen yok gibidir. Olanı da iptidai bir haldedir. Meselâ Fransa'da altmış bin ayrı ayrı teşekkül vardır. Bu zümrelerden her biri, ayrı maksatlarla kurulmuş olduğundan, bunlara mensup olan fertler de belli kaidelere riayet etmek zorundadırlar. Her zümrenin fertleri, şahsi ahlâka riayet etmek vazifesinden başka, o zümrenin mahiyetinden doğan özel ahlâk kaidelerine de riayet etmek mecburiyetindedir. Bugünkü çağdaş cemiyetlere mensup insanların maddi ve manevi ihtiyaçları pek çeşitli ve pek çok olduğundan, bazen bir adam konu ve hedef bakımından çeşitli birçok zümrelere mensup olur. Meselâ aynı adam, burada bir dini

cemiyete, orada bir spor kulübüne, başka bir yerde bir kooperatife, dördüncü bir yerde de bir şirkete mensuptur. Şu halde, bu adam mensup olduğu bu birçok zümrelerin ahlâki kaidelerine aynı zamanda riayet etmekle mükelleftir. Etmediği takdirde, hemen o zümrenin zümrevi vicdanının kutsiyetine çarpar ve cezasını görür. İşte bu cezalar zümre vicdanının müeyyideleridir. Müeyyidesiz zümreler yaşayamazlar bile. Fakat zümrevi müeyyidenin varlığı bile, fertlerde şahsi ahlâk sahasında müeyyidelere saygı duygusunun beslenmesi ve eğitilmesi ile olur. Aksi halde, ne zümre teşekkül eder ve ne de müeyyideler uygulanır. Bunun en canlı örneği, bizdeki zümre teşkilâtının uğradığı akıbetlerdir.

Meselâ biz bir basın cemiyeti kurduk. Bu cemiyet, milletin görünüşte önderlerinden, en yüksek ve en aydın fertlerinden kurulacaktı. Fakat, müeyyidenin uygulanması imkânsızlığı yüzünden, bu cemiyet pek garip manzaralar gösterdi. Bir gün geldi ki, cemiyet, başkanlığına Artin Cemal'i getirdi. Arasına jurnalci Ali Kemal'i aldı. Ali Kemal ile onun jurnallerini yayınlayan Celâl Nuri yan yana oturdular. Halbuki, bu zümrevi kuruluştan maksat, basını mana ve madde olarak yükseltmek, basın cemiyetine mensup fertler arasında manevi bir birlik meydana getirmek ve onların menfaatlerini korumaktı. Bunun dışında hareket edecek olan herhangi bir fert, hemen cemiyetin mukavemetine, kutsiliğine çarpacaktı. Halbuki, cemiyetin vicdanı çiğnendi, hiç bir tepki yaratmadı ve tabiatıyla cemiyet gelişemedi. Takip ettiği hedefe nail olmadı ve olamazdı. Çünkü müeyyideden yoksundu. Zaten, bizde cemiyetlerin, şirketlerin kurulamaması, hep bu müeyyidesizliktendir. Müeyyidesizlik ise, umumi halin mukadder bir neticesidir. Bizde kurulmuş olan siyasi zümrelerin tarihçesi incelenirse, yine aynı hal görülür. Bu zümreler, müeyyidesizlik yüzünden, ya yaşayamamışlardır veya bir müddet sonra tamamıyla mahiyet değiştirerek, başka bir şey olmuşlardır. Birincisine en açık bir örnek olarak İtilâf ve Hürriyet, ikincisine de İttihat ve Terakki partileri gösterilebilir. İtilâf ve Hürriyet Partisi üyelerinin kendileri, kendi nizamnamelerinin, kendi programlarının kutsiliğine hiç bir zaman inanmadılar. Bundan dolayı; bu tüzük ve bu program, hiç bir zaman müeyyide mahiyetini kazanamadı, ittihat ve Terakki Partisi'nde ise, fertlerinin önemli bir kısmı tüzüğün ve programın kutsiliğine inanmışlardı. Fakat, genel ve özel hayatta, müeyyide kaidesine alışılmamış olduğundan, müeyyidenin uygulanması devamlı ve ahenkli bir tarzda sağlanamadı. Bu yüzden, parti umulan iç sağlamlık ve dayanıklılığı gösteremedi. Ve yavaş yavaş, asli mahiyetini kaybederek, ilk önemli darbede perişan olup gitti. Halbuki, çevremizdeki milletler arasında, öyle zümrevi ve siyasi teşkilât vardır ki, yüzyıllar boyunca devam edip gider. İçtimai ahlâka gelince, bu çeşit ahlâkın müeyyidesi umumi efkârdır. Fakat, Doğu'da genellikle gerçek umumi efkâr olmadığından, bu çeşit ahlâktan söz bile edilemez. Bizde umumi efkâr denilen şe-

yin tek görünme vasıtası basındır. Basınsa, içtimai zümrelerden, bu zümrelerin dayandıkları esas ve prensiplerden ziyade, şahısları, şahısların özel temayüllerini, dileklerini temsil eder. Şahsi dilek ve temayüller ise, belli bir ölçü, bir kaide, bir sınır içine girmez ve daima değişiktir. İşte bunun içindir ki, tarafgirlik, aşırılık, ölçüsüzlük gazetelerimizin gösterdiği genel hallerdir. Bu da, basınımızın müeyyide olmak faziletinden yoksun bırakmaktadır. Bu sürede, halk hizmeti işleriyle meşgul olanlar, umumi efkârın denetlemesini göremediklerinden, kendilerim tamamıyla serbest gibi hissederler. Genel meseleler adi işler derecesine inerek herkesin şahsi, vicdani telkinlerine bağlı kalır. Şahsi vicdan ise, şahsi ahlâkın terbiye edilmemesi ve geliştirilmemesi dolayısıyla, çok kere pek hafif olduğundan, suistimal, idaresizlik, liyakatsizlik vs. alışkanlık halini alır. Bu durumun milli varlık üzerine ne kadar yıkıcı etkiler yaptığı herkesçe bilinmektedir.

Kısacası, ahlâkın herhangi bir sahasında pek gevsek olduğumuz apaçık bir olaydır. Bu gerçeği, özellikle kaydetmekle, aramızda pek yayılmış olan yanlış bir görüşü düzeltmek isteğindeyiz. Bizde birçokları, ahlâkı sırf cinsi münasebete inhisar ettirerek, bizim güya Batı çevrelerinden daha ahlâklı olduğumuzu iddia ediyorlar. Bu fikir katiyen yanlış ve yanlış olduğu kadar da zararlıdır. Çünkü, önce şurasını bilmeliyiz ki, ahlâkı yalnız cinsi münasebetlerle sınırlanmış sayanlar, insanı yalnız kuşağına kadar tasavvur edenlerdir. Fakat kuşaktan yukarı bir kalp ve bir de ruh vardır. İşte bu kalp ve ruha ait olan ahlâk sahalarının hepsinde biz pek aşağı bir durumdayız.

Meselâ vazife telâkkisi bizde ne dereceye kadar gelişmiştir? İçtimai hayatın temeli olan aile hakkındaki fikrimiz ne kadar aydınlanmıştır?

Aynı hayatın başka bir esası olan hak mefhumuna ait düşüncelerimiz nedir? Kalp ve ruhumuzda bana ne dereceye kadar bağlılık geliştirilmiştir?

Bunun gibi, vefa, doğruluk, sadakat, mertlik, acıma, yardım, bağış, sebat, azim vs. gibi, ruhun o haşmetli halleri bizde ne dereceye kadar gelişmiştir? Bugün bile, İstanbul'dan Malta'ya gelen gazetelerde, veliahdın, Türk mücahitleriyle yaptıkları bir çarpışmada yaralanmış İngiliz askerlerini ziyaret ettiğini ve onların hatırını sorarak kendilerine şekerlemeler dağıttığını okudum.[9] Avrupa'nın en süfli bir yerinde bu kadar zillete katlanacak bir veliaht değil, en aşağı bir hamal bile tasavvur edilebilir mi? Veliaht bunu yaparken, padişah da İngiliz misyoneri Fru'yu (Rahip Frew) arka kapıdan kabul ediyor ve vatanın zilleti, milletin esareti pahasına İngiliz dretnotları sayesinde taht ve tacını korumaya çalışıyor. Acaba aynı Avrupa'nın herhangi bir tarafında böyle bir padişahın bir tek dakika varlığı mümkün müdür? Evet, biliyorum: İstanbul'da bu reziller, bu al-

9 Son Halife Abdülmecit. (T.T.)

çaklıkları yaparken, Anadolu'da Türk köylüsü, Türk halkı, başında kendisine yol gösterebilecek Mustafa Kemal Paşa gibi azim ve irade sahibi bir önder görür görmez, milletinin, dininin ve toprağının şeref ve şanını, onurunu, bağımsızlığını son ekmeğiyle ve son damla kanı ile müdafaaya koyuldu. Bugün galipler önünde, leş gibi cansız ve her çeşit zillet ve harekete dayanan insanlığa, yüksek bir kahramanlık, emsalsiz bir şeref örneği gösteriyor. Türk halkı daima böyle olmuştur. Daima kahramanlık ve şeref örneği olagelmiştir. Büyüklerinin kafasızlığı ve ahlâksızlığı yüzünden, mahv ve perişan olmak üzereyken, bu halk, güvendiği önderi bulur bulmaz, milleti ve devleti nice felâketlerden, buhranlardan, çökmelerden kurtarmıştır. Fakat yazık! Bu halk, vazifesini bitirir bitirmez, millet ve devlet gene yüksek denilen tabakanın eline geçer. Her yerde ve her zaman olduğu gibi, bizde de, milletin mukadderatı ile oynayan, sahnenin ön safında görülen bu tabakadır ve bir milletin umumi ahlâkından bahsedilirken, daima bu tabaka dikkate alınır. Yoksa, bir millet bütünüyle öyle dipsiz bir denizdir ki, daima kendi derinlikleri içinde tabii kuvvetlerin hepsini muhafaza eder. Bozulan, çalkanan, dalgalanan üst kısımdır. Biz de, umumi ahlâkımızdan bahsederken, yalnız bu kısmı dikkate alıyoruz. Yazık! Bizim üst tabaka denilen sınıfımızla alt tabaka denilen halk arasında her şeyde olduğu gibi, ahlâk sahasında da doldurulmaz bir uçurum vardır. Bir gün, bu üst tabakaya mensup olan bir zat, bu tabakanın bir kısmına mahsus olan imansızlık, bedbinlik, kendini beğenmişlikle Kuvay-ı Milliye'yi boş yere kan dökmekle, halkı lüzumsuz mukavemete sevk etmekle suçluyor ve bütün bu çekişmelerden bir şey çıkmayacağını, köylünün de nihayet İngiliz parası önünde eğilerek davayı terk edeceğini söylüyordu. Hazır bulunan mücahit başkanlarından birisi derin bir inanışla, köylünün kendisinin bu işe başlamış olduğunu, başkanların değerinin, zaten var olan bir hareket ve mukavemetin başına geçmiş olmaktan ibaret bulunduğunu ve köylüyü bu işe sevk eden amilin tecavüz edilmiş, çiğnenmiş ırz ve namusu koruma ve müdafaa eylemek endişesi olduğunu söyledi. Buna karşı, o zat, çok ciddiyetle: "Ben azizim, rahat yaşamak isterim. Yaşamadıktan sonra namusu ne yapacağım" dedi. Bu şaşılacak cevaba karşı mücahit de: "Ne yapalım ki, köylü böyle düşünmüyor, namusunu ve ırzını hayatın üstünde görüyor" dedi. İşte bir konuşma ki, söylediğimiz uçurumun iki tarafını gayet açık bir tarzda gösteriyor. Bu iki yıldan beri, İstanbul'da toplanmış olan yüksek sınıfın gösterdiği manzaralar, azıcık insan olan herkesi kedere sürükleyecek kadar iğrençtir. İstanbul'da kalmış ve İngiliz dretnotlarına dayanarak halkın başına geçmiş olan o güruh, ne kadar şeytani bir oyun oynuyordu! Padişahından, sadrazamından, bakanlarından, yazarlarından başlayarak, şeyhülislamlarına, yargıçlarına, mollalarına, sarıklılarına kadar, o ne hayâsız, arsız, şerefsiz, haysiyetsiz bir cümbüştü! Mukaddesatın hepsine tecavüz ediliyor, din, istiklâl, hâkimiyet, şeref, haysiyet hep kirletiliyor.

Ermeniler, Rumlar açıktan açığa Türk namını, Türk namusunu çiğniyorlar. Padişah hâlâ da Ermenilere sığınıyor, onlardan yardım istiyor. "Aziz ve muhterem" olan Ermeni dostlarını her gün sarayında saygıyla kabul ederek, devlet işlerini ellerine emanet ediyor. Düşmanlar sultan saraylarını müsadere ederek, eşyalarını sokaklara atıyor, haremlerini yatak odası yapıyorlar. Gene Damat Ferit, Galatasaray Sultanisi'nde (Lisesi) iki düşman yüzbaşısına hitap ederken, Türk'ün sadakatinden, sevgilerinden bahsediyor. O küçüldükçe, tabiatıyla büyük bir onur sahibi olan düşmanların nefreti daha ziyadeleşiyordu. Rezalet müsabakası devam ediyordu: Dahiliye Nazırı Cemal Türklerin sekiz yüz bin Ermeni katlettiklerini söylerken, padişah da daha üç gün evvel "Vezir-i maali Semirim" (yüksek vasıflı vezirim) diye hitap ettiği adamları, sırf İngilizlere hoş görünüp kendi postunu kurtarmak için "katil, canavar" diye kötülüyordu. Bu rezalet âhenginde, bazı yazarlarımız, en yüksek makamdan tutturarak, vatanını, namusunu kanı ve malıyla müdafaa eden Anadolu'yu tahkir ediyor, küçültüyor, Yunan başarılarını büyük harflerle ve açık bir sevinçle yayınlıyorlar. İngiliz hâkimiyeti için defterler açıyorlar, İngiliz faziletleri hakkında övgü dolu şiirler yazılıyor. Mahkemenin başına, insanların yüzyıllardan beri lanetle yâd ettiği "Nemrut"un ismiyle hitap edilen bir paşa geçiyor.[10] Bu kâfir herif, kâfirlere yaranmak için, yukarıdan aldığı bir emir üzerine Müslümanlara karşı âdeta bir av açıyor ve etrafına dehşet saçıyor. Bir taraftan İngilizler, bir taraftan Fransız ve Yunanlılar, üçüncü taraftan da bu cellâdın adamları Türkleri sokaklarda, evlerde avlıyorlar. İngilizler İslam kadınlarının ırzına saldırırken, masum insanlar sahte kararlarla darağaçlarına çekiliyor. Adalet namına padişahın, sadrazam'ın, şeyhülislamın tasvip ve teşvikiyle, türlü alçaklıklar yapan ve adalet mefhumuna bile lanet okutan Nemrut, günün kahramanı kesiliyor. Bu cellât hakkında methiyeler, kasideler yazan yazarlar bulunuyor.

Aynı zamanda, Damat Ferit ve yaranı, İngiliz parasıyla Anadolu'ya karşı Müslümanlardan kurulmuş bir ordu teşkiline teşebbüs ediyor. Şeyhülislam da Anadolu'yla harbi dini bir vazife gibi göstermeye kalkışıyor.[11]

İşte İstanbul'un o zaman gösterdiği şeytani manzara! Bu alçaklıklar, bu zilletler ve rezaletler arasında yapılan hırsızlıkları, çalınan paraları ve suiistimalleri söylemek fazladır, İstanbul bu zilletler arasında sürünürken, üst tabakanın ikinci kısmı olan bizler neler yapıyorduk?

Ah! Keşke talih bana levhanın bu tarafını görmeyi nasip etmemiş olsaydı!

İlk önce bana öyle geliyordu ki, hiç olmazsa bizler, birer metanet ve sebat abidesi kesilerek, düşmanları bile saygıya sevk edeceğiz. Bunun için görünüş-

---

10 Nemrut Mustafa Paşa. (T.T.)

11 Şeyhülislam Hoca Sabri Efendi. (T.T.)

te gerekli olan şartların hepsi vardı: Hepimiz aynı cemiyete, aynı partiye mensup adamlar, aynı yolun yolcuları, aynı ülkünün savunucularıydık. Bundan dolayı, ortak felâket bizi birbirimize daha ziyade yaklaştıracaktı. Bu felâkete karşı, birbirimize sarılarak, tek vücutlu bir kaya kesilecektik.

Fakat yazık! Meğer ben aldanıyormuşum! İpten kaçmış adamlar gibi İstanbul'dan uzaklaştıkça, (Burada İstanbul'dan Damat Ferit ve İngilizler tarafından esir olarak Malta'ya sevk ediliş kastedilmektedir) arkamızdaki gözyaşlarını, uğradığımız zilleti unutuyor ve yaşamak ümidinin dönmesiyle, sanki hiçbir şey olmamış gibi eski sevinçlerimizi birer birer diriltiyorduk. Sanki tam bir devlet ve millet, tam bin yıllık bir tarih bizim göğsümüz üzerinde can vermemişti! Sanki daha dün o büyük ölünün yastığı bizim kucaklarımızda bulunmuyordu! Aramızda birisi ve kim, Yarabbi! İngiliz bayrağına bürünüp af dilememizi tavsiye etti.[12]

Demek ki, yaşamak, ne olursa olsun yaşamak! Düşmanın alayları, tahkirleri altında, bin türlü alçalışla bulaşmış olsun, gene yaşamak! Mondros'a varmamızdan dört gün sonra, içimizden birisi, hem de devletin mukadderatıyla oynayacak mevkide bulunmuş birisi, "Yüce ve adil İngiliz hükümeti"ne kendisini zalim ve zorba bir hükümetin elinden alıp kurtardığı için, kalbinin en samimi köşelerinden taşan minnettarlık duygularını bir "şükran vazifesi" diye arz etmeye koştu! Bu nasıl devlet? Bu nasıl hükümet? Bu nasıl padişah ve halife ki kendi evlâtlarını düşmana teslim ediyor? Bu nasıl evlât ki, daha dün yabancıların müdahalesinden ve kapitülâsyonlardan kurtulmak niyetiyle, mülk ve devleti çok büyük bir çıkmaza sürükledikten ve bu yolda milyonlarca insanı kurban ettikten sonra, bu kere kendi nefislerini kurtarmak için aynı müdahaleye davet ediyor? İngilizler bizi Bekirağa Bölüğü'nden alarak ve yük otomobillerine bindirerek, iki yüz süngünün muhafazası altında Malta'ya ve Mondros'a sevk ederken misafirliğe mi davet ediyorlardı? Mondros'taki demir fıçılarla demir tel örgüler ve Malta'daki San Salvador kalesinin dört tarafını saran süngüler böyle bir misafirlik fikrini telkin edecek mahiyette miydi?

Aynı felâkete uğramış, aynı cemiyet fertleri arasında dayanışma ve yardım gayet tabii ve en evvel olacak bir hal değil midir? Halbuki Malta bunu da gösteremedi. Gelir gelmez parçalandık. Sayımızdan fazla kısımlara bölündük. Bu bölünme fikir ve duyguların, ahlâk ve tabiatların uygunluğuna göre değil, sırf cepteki paranın miktarına göre yapıldı. Zaten düşünce ve duygu birliği hiç yok-

---

12 Yakında Malta hatıralarımız yayınlanacaktır. Bu olaylar tafsilâtıyla yazılacaktır. (Ağaoğlu'nun sonraki yıllarda Akın gazetesinde tefrika edilen söz konusu hatıraları, aradan uzun yıllar geçtikten sonra kitap olarak yayınlanmıştır: *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2010.)

tu. Fertlerin sayısı kadar ayrı ayrı âlem vardı. Uyuşmazlık o derecede idi ki, iki yıl içinde ortak tek bir teşebbüste, ortak tek bir harekette bulunamadık. Orası bir mahşerdi. Alt katta açlıktan birisi ölmüş olsaydı, üst katın bundan haberi bile olmayacaktı. O kadar birbirimize ilgisiz ve yabancıydık. Arkadaşlardan birisine bir haksızlık yapıldığı zaman diğerleri tamamıyla seyirci ve yabancı bir vaziyet alıyor ve onun imdadına koşmak, hakkını müdafaa etmek şöyle dursun, hiç olmazsa manevi olarak ona teselli vermek lüzumunu bile duymuyorduk.

Aksine olarak, böyleleri eğer biraz da dik başlılık etmiş, kendi haysiyet ve şerefini gözeterek "ceza"ya uğramışsa, yüzüne karşı susup kalmışken, arkasından "deli" diye gülüyorduk. Her birimiz kendi rahatını kendi vasıtalarıyla sağlamaya çalışıyordu. Ruhlar o kadar birbirine yabancı, kalpler arasındaki soğukluk ve uygunsuzluk o derecedeydi ki, iki yıl içinde biraz medeni ve aydın adamlara yakışır ortak bir hayat, ortak eğlenceler düzenlemek imkânını bulamadık.

Evet, bizimle İstanbul'dakiler arasında büyük bir fark vardı. Malta'dakiler hiçbir zaman vatanlarına hıyanet, hasis bir menfaat uğrunda milletlerine ihanet edecek kadar küçüklük göstermezlerdi. Burası muhakkak. Fakat acaba bu fazilet midir? Acaba ihanet etmemek gibi menfi sıfatlar, uzun ve dünya çapında bir tarihi olan bir milletin başına geçen bir partinin fertleri ve başkanları için pek övünülecek bir sıfat mıdır? Eğer Türk aydın ve önderlerinin faziletleri, bu gibi menfi sıfatlardan ibaret kalırsa, acaba vazifelerini hakkıyla yapıyor sayılabilirler mi? Vatana hıyanet etmemek, milleti satmamak! Bu ne demektir? Bunlar hep sıradan adamların da vazifesi değil midir? Önderlik iddiasında bulunan adamlardan, bu gibi menfi sıfatların üstünde, daha yüksek ve müspet faziletler istemek tabii değil midir? Önder, onun için önderdir ki, onun ruhu ve kalbi halkın ruh ve kalbinin üstüne çıkmıştır. Daha yüce ve daha yüksek titreyişler, cereyanlar, heyecanlar duyar. Kendi aralarında bile bağlantı ve ilgileri sırf mihaniki temastan ibaret olan, ruh, kalp ve dimağ bakımından ayrı ayrı âlemler kuran, felâket dakikalarında aynı düşünceli sayılanların imdadına koşmayan, onların dertlerine, üzüntülerine, ihtiyaçlarına yabancı kalan, haklarını, haysiyetlerini korumak için fedakârlıklara hazır bulunmayan ve temsilcisi sayıldıkları millet ve partinin şeref ve haysiyeti namına, herhangi hal ve makamda nefislerine hâkim olamayan ve düşmanın hakaretlerine karşı sert ve amansız bir tavır ile haklarını müdafaada sarsılanlar, nasıl önderlik iddiasında bulunabilirler?

Şimdi bu ahlâk düşkünlüğümüzün sebeplerini açıklayalım.

Bir milletin fertleri ahlâk telâkkilerinin hepsini çevresinden alıyor. Çevre onlara bu telâkkileri birçok kanallar vasıtasıyla verir. Bu kanallar arasında başlıcaları şunlardır: Din, aile, okul, edebiyat ve havamıza hâkim olan milli gelenekler.

Şimdi bu kanalları birer birer inceleyelim, işte o zaman ahlâk düşkünlüklerimizin hiç olmazsa kaynakları belirmiş olur. Şahsi ahlâk bakımından İslamiyet'in koymuş olduğu esaslar hiç şüphe yok ki pek yüksektir. Doğruluk, mertlik, adalet, bağış, başkasının canına ve malına, ırzına, düşünce ve duygularına saygı, yardım, dayanışma, vefa, mertlik, insaf ve diğer bu gibi faziletler o esaslardandır.

Fakat gerçekte İslamiyet'in bu prensipleri bizde görülmüyor, hatta unutulmuştur bile. Gerek okul öğretiminde ve gerek aile terbiyesinde tamamıyla ihmal olunmuştur.

Bizim okullarımızda okutulan dini hükümlere ait kitapları inceleyiniz. Bu hususlar hemen yok gibidir. Din dersleri çocuklarımızın ruh ve dimağını ezen kuru ve cansız teferruattan ibarettir. Sekiz-dokuz yaşındaki çocuk farz, vacip, helâl ve haram kelimeleri altında boğulup kalıyor. Çocukluk zamanlarında biz ona: "İslamiyet senden iyi adam olmanı istiyor ve bunun için de filan filan sıfatlara sahip olman gerekir" demiyoruz. Biz sekiz-dokuz yaşındaki çocukların kalplerini abdest almanın teferruatına, gusül ve taharetin çeşitlerine ait tafsilâtla kurutuyor, öldürüyoruz. Onun için de, çocuk okulu bitirirken bile, gerçek İslam sıfatlarının neden ibaret olduğunu anlamadan çıkıyor. Zorlukla ezberlemiş olduğu teferruatı bile unutuyor. Din derslerimizin bu tarafı taassupla takip olunmaktadır. Hilâfet merkezi olan İstanbul okullarının programı tespit olunurken, ben, Kuran'da sırf ahlâka ait ayetlerin ayrıca toplanarak, bir bütün şeklinde hem ezberlenmesini ve hem de tercüme olunarak öğretilmesini teklif ettim. Ayetleri anlayarak ezberlemenin özel bir zevki vardır. Çocuğun ruhunda bu suretle ferahlık olursa, hem Kuran'a yaklaşır ve hem de ruh ve kalbini gerçekten yükseltecek ve aydınlatacak kaidelere alışır. Fakat bu fikri bile yürütemedik. Umumi belâmız olan yanlış anlayış araya girdi. Dini öğretimin kalkması istendiği zannolundu ve teklif sarıklılar tarafından reddedildi. Yüzlerce yıl devam ederek bizi bu hale getiren çığır yine takip olundu. Apaçıktır ki, gusül, abdest ve temizliğe ait teferruat bir insanı ne dindar eder, ne de ahlâk sahibi. İstibra (idrar ihtiyacını giderdikten sonra temizlenme) ile dini ahlâk arasında tabiatıyla alâka olamaz, işte bunun içindir ki, bazen dışarıdan dindar görünen bir adam, aynı zamanda pek ahlâksız olur. Çünkü zanneder ki, gusül ve istibra kaidelerine riayet etti mi, Allah'ına karşı bütün vazifelerini yapmış olur. Meselâ, hiç şüphe etmem ki, Mustafa Sabri veya Hoca Vasfi[13] dindardırlar. Fakat aramızda onlara ahlâklı diyecek bir tek adam bulunur mu? Hele Sait Molla'dan bahis bile etmem.

Dinin genel ahlâk tarafına gelince, yazık ki teferruat bu yanı da kurutmuştur. Hiç unutmam; üniversitede profesörken İlahiyat Fakültesi'ne girmek is-

---

[13] Mütareke döneminde Damat Ferit hükümetlerinde görev almış şeyhülislamlar. (T.T.)

teyenleri tarihten imtihan ederdim. Yirmi beş, otuz yaşında sarıklılar gelirlerdi. Kimse inanamaz ki, bunlardan bazıları ilk dört halifenin adlarını sırayla söyleyemezlerdi ve hemen hepsi, meselâ Akabe-i Ulâ ve Saniye,[14] Veda Haccı gibi tarihi olayların varlığından bile habersizdi. Düşününüz ki, bunlar halka din aşılayacaklardı, gidip halkın önderleri olacaklardı. Ben bunu meşhur bir âlimimizle konuşurken: "Bunlar biyografiler ve tarihin seyridir. Müslümanlar için onları bilmek vacip değildir. Gusül kaidelerini öğrenmek daha lüzumludur" dedi. Artık bundan sonra ne beklenebilir? Teferruat ve hurafeler altında boğulmuş olan dinin asıl ruhu kalplere kadar varmıyor. Onun için de, din adi kelimelerden, birtakım dış görünüşe ait âdetlerden ibaret kalarak, içimize kadar girmiyor. Ruhlarımızı ve kalplerimizi ısıtarak bizi yükseltmek kudretinden mahrum kalıyor.

Bugün dinin ahlâki etkisini yalnız bir köşeye çekilmiş ve kendisini ibadete vermiş pek az insanda görüyoruz. Fakat bu gibiler de yalnız kendi kendilerini kurtarmakla övünürler. Bunun için de, en sağlam yolu, ilgi ve bağlantılarını çağdaşlarıyla keserek, tekkelerde ibadetle meşgul olmakta görüyorlar. Bu ise, bencilliğin en yüksek ve en geniş bir görünüşüdür. Yalnız kendini kurtarmaya çalışmak, kendinden başka kimseyi düşünmemek demektir. Bu ise, İslamiyet'in esasına ve ruhuna muhaliftir. Gerçek mümin din uğruna çarpışandır. Fakat böyle olabilmek için evvelâ çağı, çağın ruhunu bilmek, daha sonra dinde esasları teferruattan ayırıp esaslar üzerinde ısrar edebilmek ve onları çağın ruhuna uygun bir şekle koymak mevkiinde bulunmak gerekir. Yazık ki kendilerini dine vermiş olanlar bu hassalardan yoksundurlar. Onların çoğu ne çağı bilir, ne de esasları teferruattan ayırarak onları çağın ruhuna uygun bir tarzda yorumlamak kabiliyetine sahiptir.

Din âlimleri, Şeyh Abduh, Şeyh Celâleddin-i Afgani ve Musa Begiyef gibi kimselerin açmış oldukları yol üzerinde yürüyerek savaşabilmiş ve İslam'ın yüksek fikirlerini hurafelerden kurtararak okullarımıza, medreselerimize ve basın alanına dökmüş olsalardı, elbette bu yüksek fikirler etkisini gösterecek ve İslam kavimlerinin yeniden kuvvetlenmesi için önemli bir amil olacaktı. Yazık ki, şeyhülislamlık unvanını taşıyan, fakat İslamiyet için bir leke olan Mustafa Sabri gibi 20. yüzyılda 10. yüzyılın El-kaim Billâh'larını taklit ederek kadınlara elbise formaları çizen ve sokaklara çıkmalarını yasaklamaya yeltenen din reisleri, elbette ki İslamiyet'i anlayacak kadar yüksek bir ruh ve kalbe hiçbir zaman sahip olamazlar. Bundan dolayı. İslamiyet bu gibi adamların ellerinde kaldıkça, manevi etkilerini gitgide daha ziyade kaybetmeye mahkûmdur. Ehli ve erbabı olmayan adamların ellerinde din yalnız etkisini değil, kendisini de kaybetmektedir.

---

14 Hz. Muhammed'in Medine ileri gelenleriyle yaptığı iki gizli gece konuşması. (T.T.)

Dinden sonra, bir milletin ahlâki görüşleri üzerine etki yapacak en önemli amil, o milletin sahip olduğu edebiyatla felsefe eserleridir. Bizim daha düne kadar taklit ettiğimiz edebiyat ve felsefe eserlerinin örnekleri Arap ve Acem kaynaklarından alınmış bulunanlardır. Bunlar arasında bugün çağın ruhunu tatmin edecek tek bir eser gösterilebilir mi? Dikkate değer ki, son zamanlara kadar, ne okullarımızda ve ne de medreselerimizde ahlâk namına ayrıca hiçbir ders yoktu. Nereden olsun? Nazariyeleri bakımından incelenerek, kaideler çıkarılarak okullarda okutulacak ahlâka ait bir tek eser yoktur. Gerçi İslam fikir adamlarının hemen hepsi ahlâktan bahsetmişlerdir. Fakat bu bahisler hep dinle ilgili olarak yürütülmüştür. Ayrıca ve müstakil olarak ahlâk hakkında eser yazanların sayısı, *Ahlâk-ı Nasıri* sahibi Nasır-ı Tûsi gibiler, pek azdır. Zaten İslam fikir adamları hiçbir zaman ahlâkı müstakil bir bilgi şubesi olarak kabul etmemişlerdir. Ahlâkı daima dinle ilgili saymışlardır. Çünkü onlara göre, iyi ve kötü değerleri tayin, yalnız şeriat sahibinin yetkisi içindedir. Bu görüşe göre, şeriatça tayin edilmiş olan ahlâk prensipleri daimi ve ebedidir. Ne mekâna, ne zamana ve ne de sosyal şartlara bağlıdır. O halde, ahlâktan ayrıca ve müstakil olarak söz etmeye lüzum var mıdır? Mutasavvıflar ise, din ve ahlâkı birbirine karıştırmışlardır ve dinin ahlâktan ibaret olduğuna inanmaktadırlar. Bunlar şekli ibadetlere o kadar önem vermezler. Onlarca aslolan iç temizliğidir. Fakat bu mezhep de ahlâkı kendi kendine ve doğrudan doğruya bir gaye diye kabul etmiyor. Yalnız bir vasıta olmak üzere telâkki ediyor. Asıl hedef "huzura ulaşma" dır. Bu gayeye varıldı mı, veya daha doğrusu varıldığı zannedildi mi, artık ahlâka bile lüzum kalmaz. Bu cihet ne kadar çekicidir! Kendini Allah'ın huzuruna, ebedi tecelli yerine ulaşmış sayan birisi için artık iç bağlantılara tabiatıyla ihtiyaç kalmıyor. Bu yüzden ilgisizlik, lâubalilik yolunu tutmuş olanlar ne kadar çoktur! Esas itibariyle, tarikatlarımızın hepsinde bugün görülen bazı hafifmeşreplik, bazı ahlâk gevşekliği, hep bu görüş tarzının etkisiyledir. Cahil ve sarhoş bir Bektaşi babası, her çeşit lâubalilikleri, sırf o iç âlemi sevme namına yapıyor. Halbuki gerçekte, kendi mezhebinden, iç ve dış kelimelerinin ifade ettikleri hakiki manalardan bile habersizdir. Bununla beraber, şurasını da hemen ilâve ediyoruz ki, İslam'ın yüce fikirlerinin ve ahlâkının canlandırılması, gelişmesi ve yükselmesi ancak bu tasavvuf yolunu çağın ruhuyla ahenkli ve akla dayanan bir tarzda yenilemek ve yükseltmekle mümkündür. Dini müesseselerimiz arasında hayat kabiliyetini özellikle burada görüyoruz. Yalnız, onu tazelemek, kendisine yeni bir kan vermek, ruh aşılamak ve teşkilâtını çağın icaplarına göre düzenlemek gerektir.

Kısaca denebilir ki, dinin ahlâki etkileri pek zayıf, pek cansızdır. Bu bakımdan, din zaten etkili bir amil olmak gücünden pek uzak kalmıştır. Medreselerimizde ahlâk dersi hiç olmadığı gibi, âlimlerimiz de ahlâkı dini vazifelerin dı-

şında göremiyorlar. Fakat yukarıda söylediğimiz üzere, bu vazifeler de birtakım kuru, cansız, ruhsuz ve gündelik âdetler sırasına geçmiş olan kaidelerden ibaret olduğundan, fert ve cemiyeti yükseltecek, onlara kuvvetli heyecanlar verecek, yüksek jestlere itecek özden, kudretten yoksundur.

Şimdi edebiyatımıza gelelim: Yazık ki, bu alanda da, gerek ilham aldığımız çevreler gereği biz, fakiriz. Ama ne kadar fakiriz.

Meşrutiyetin ilânına kadar, yalnız medreselerimizde değil, diğer okullarımızda da ahlâk namına bir ders yoktu. Okullarda olmadığı gibi, edebiyat ve basın alanında da, bu konuya ait önemli bir eser yazılmamıştı ve yazılamazdı. Çünkü, bu gibi konuları incelemek ve hakkında eserler yazıp yayınlayabilmek için, memlekette kuvvetli fikri cereyanların bulunması şarttı. Bizde ise, ta son zamanlara kadar, bu gibi cereyanlar hemen hemen yok gibiydi.

Avrupa'daki fikir cereyanları başımız üzerinden gelip geçmiş ve bizim haberimiz bile olmamıştı. Fikir hayatı bakımından, her ne kadar bugün üniversitemizin bazı fakültelerinde ve bazı dergi sayfalarında Avrupa'nın en son fikir adamlarının ad ve eserlerinden bahis olunursa da, çevre fikri bakımından Fransa'da Pascal'ın, Almanya'da Leibniz'in zamanlarından daha geriyiz. Dilimizde ahlâka ait hiçbir önemli eser olmadığı gibi, ilkokullarda da çocuklarımızı soylu ve yüksek fikir ve duygulara ısındıracak hiçbir eser yoktur. Meselâ, Esopos'un, La Fontaine'in, Crilof'un "fabl" dedikleri teliflerine benzer, değil yalnız bizim dilimizde, hatta mensup olduğumuz medeniyet zümresinin dillerinde de, eser yazılmamıştır. Hinducadan Farsça ve Arapçaya çevrilmiş *Kelile ve Dimne* ve Şeyh Sadi'nin *Gülistan ve Bostan*'ından başka, bu hususa ait hiçbir şeye sahip değiliz. *Kelile ve Dimne* Türkler arasında yayılmamıştır. *Gülistan ve Bostan*'ın manevi etkilerine gelince, genel olarak çağımızı tatmin edecek mahiyette olmadığı pek aşikârdır.

Şeyh Sadi çağının en büyük adamı ve hatta en büyük dahisi olabilir. Üslûbu Farsçanın en mükemmel, en yüksek bir örneği sayılıyor. Fikir bakımından, yer yer, inci denecek kadar zarif ve ilâhi denecek kadar yüksek vecizeler saçmıştır. Fakat genellikle, Şeyh Sadi'nin felsefesi, dünyaya bakışı, hayat hakkındaki telâkkileri, fazilet ve güzellik denilen mefhumlara ait duyguları bugün, 20. yüzyılda, bize ilham verecek bir değer taşımamaktadır. Bunların hemen hepsini okumuşuz, ilk ahlâk derslerimizi onlardan almışız. Yalnız biz mi? Bizden evvel birçok kuşaklar da.

Şeyh'in ideali nedir? Bize ve bizden evvelkilere ne gibi düşünceler, duygular aşılamıştır?

Bu meseleyi biraz derinleştirelim. Çünkü Şeyh'in prensipleri İslam medeniyet zümresinin özel ve içtimai hayatının bir çeşit özeti mahiyetindedir. Şeyh'ten evvel ve sonra, bizim zamanlarımıza kadar o prensipler hüküm sürmüştür, hayatımızın çeşitli şekillerini belirtmiştir.

Bölümlerden birincisi padişahlardan bahsediyor. Bu bölümde Şeyh İslam medeniyeti zümresinin hükümete ait idealini göstermiştir.

"Salâh-ı memleket-i hiş Husrevan dânend." (Kendi memleketinin salâhını hükümdarlar bilir.)

Tebaa, padişaha karşı mutlak itaat, mal, can ve hatta ırz fedakârlığıyla bağlı ve mükelleftir. Fakat Şah tebaaya karşı hiçbir vazifeyle mükellef değildir. Bütün hukuk onda, bütün vazife de tebaada. İşte Şeyh'in hükümdarlık, hükümet ve hükümet felsefesi hakkındaki esas fikri!

Bununla beraber, o daima hükümdarlara nasihat ediyor, tebaaya iyilik ve insafla muamele etmelerini tavsiye ediyor. Fakat bu nasihatler, bu öğütler bir hak namına, zulme karşı tebaanın isyan ve ayaklanmak hakkını tanımak için değildir. Yine sırf hükümdarın menfaati bakımındandır. Hükümdar, iyilik ve insafla muamele ederse, asayiş yolunda olur. Halk hükümdara ısınır, vergiler muntazam verilir, başka memleketler fethedilir.

"Pâdişâhı ko reva dared sitem her zir-i dest Dostdâreş rûz-i sahti düşmen-i zûr avarest Bâ raiyyet sulhkün vez ceng-i hasm eymen nişin Z'anki şâhinşâh-i âdil ra raiyyet leşkerest." (Eli altındakilere zulmü reva gören bir padişahın sıkıntı gününde dostu, üzerine yürüyen düşmandır. Tebaayla sulh halinde ol da, düşmanın savaşından emin olarak otur. Çünkü âdil hükümdarlara tebaa asker olur.)

"Guftemeş ber raiyyet-i zaif rahmet kün, tâ ez düşmen-ı kavi zahmet ne bini." (Ona, zayıf tebaaya merhametli ol ki kuvvetli düşmandan zahmet görmeyesin, dedim.)

Hakka, hukuka ait tabiatıyla bir tek kelime bile yoktur. Hükümdar zalim ve zorba olduğu halde, yine sabır ve tahammülden başka çare yoktur. Çünkü:

"Herçi reved ber serem çun tu pesendi revâst Bende çi dâva kuned, hukm hudâvendrast." (Başına ne gelse, mademki sen beğendin, revadır. Kölenin ne dileği olur ki? Hüküm efendinindir.)

"Sâid-i simin-i hodra rence kerd Her ki bâ pûlâd-bâzu pençe kerd." (Çelik pazulu bir kimse ile pençeleşen herkes kendi gümüş tenli bileğini incitir.)

"Çu kerdi ba kulûh-endâz peykâr Ser-i hodra be nâdâni şikesti" (Kerpiç atan hasmın ile savaştığın zaman, başını cehalet yüzünden yararsın.)

Pek açıktır ki, bu gibi hiçbir kayıtla bağlı olmayan, hiçbir maddi ve manevi sorumluluğu bulunmayan ve yeryüzünde mutlak zulüm ve kahrı temsil eden bir makam müthiştir. Onun içindir ki, atalarımızdan beri: "Kurb-i sultan âteş-i sûzan" (Padişaha yakınlık yakıcı ateştir) deyip dururuz.

Şeyh Sadi de: "Ez televvün-i tab-ı pâdişâhân ber hazer bayed bud ki vakti ber selâmı birencend u gâhi be düşnâmi hil'at bidihend" (Hükümdarların mizaçlarının değişmesinden çekinmelidir; zira bazen bir selâmdan incinir, bazen (kendilerine söylenen) bir kötü söz üzerine hil'at (kaftan) verirler.) diyor.

Şu halde, zavallı Şeyh, kendisi de böyle bir makama yaklaşmak hayalinden bile titriyor:

"Be-dest âhen-i tefte kerden hamir
Bih ez dest ber sine pûş-i emir."
(Kızgın demiri elle yoğurmak,
Emirin huzurunda elpençe divan durmaktan iyidir.)

Bütün vezirlerini öldürtmüş olan bir padişahtan, vezirlerin işlerinde kusur sayılacak bir şey mi gördü, diye sordukları zaman, şöyle cevap veriyor:

"-Hayır görmedim. Fakat benden çok korktuklarını anladım. Filozofların, yani Doğu filozoflarının "Ez ank'ez tu tersed biters ey hakim" (Ey hâkim, senden korkandan kork.) sözlerine uyarak hareket ettim ve öldürttüm."

Korkmak da belâ, korkmamak da! İşte medeni zümremizin hükümdarlık hakkındaki ideali!

Bu ideali, ilk dört halifeden sonra, bütün İslam kavimleri mükemmel surette gerçekleştirmişlerdir. Yukarıdan beri söylediğimiz Şeyh'in hükümdarlık hakkındaki nazariyesini esas sayarak tarihimizi gözden geçiriniz. Ne kadar acayip, garip, şaşılacak ve dehşet verici olayları bu ruh haliyle anlatabilir ve pek tabii bulabilirsiniz.

Şeyh'in, yani bütün medeni zümremizin bu nazariyesiyle, şimdi girmek istediğimiz medeni zümre temsilcisi olan Montesquieu'nün "Kanunların Ruhu" ve J.J. Rousseau'nun "İçtimai Mukavele" nazariyeleri veya bugünkü Karl Marx'ın "Tarihi Materyalizm" nazariyesi arasında ne büyük uçurum, ne derece uzlaştırılması imkansız aykırılık vardır! Fakat en garibi ve aynı zamanda yaptıklarımızı ne derece idrak ettiğimizi gösteren hal şudur ki, biz bir taraftan "Kanunların Ruhu" ve "İçtimai Mukavele" nazariyelerine dayanan müesseseleri birer birer taklit ederken ve uygularken, diğer taraftan ruhlarımızı yine o Şeyh Sadi'nin prensipleri üzerine eğitmeye devam etmekteyiz. Milli hâkimiyet prensibini uygularken, hükümetin sorumluluğu esasını kabul ederken, halkın seçimlere katılmasını sağlarken, yani hükümet ve hükümranlık kaynağını çobandan alıp koyunlara verirken, koyunlar için denetleme yetkileri kabul ederken, okullarımızda ve medreselerimizde yine "Bâb-ı evvel-i der siyret-i Padişahan" (Padişahların hayat ve karakterlerine ait bölüm) derslerine devamla orada bulunan nazariyeleri telkin ediyor, hükümdarların yine "Allah'ın gölgesi" olduklarını okutuyoruz, Bunca birbirine uymayan hareketlere şaşmamak kabil midir? Geçirmekte olduğumuz buhran ve anarşi devri özellikle bu gibi çelişmelerde aksediyor. Biz, İran'la Avrupa arasında hâlâ da tereddüt içindeyiz.

Hangisini kesin olarak kabul edelim? Evet, Tahran ile Paris, Berlin, Roma arasındaki fark o kadar açıktır ki, sağduyu için artık tereddüde bile lüzum yoktur. Yine o mahut hilâfet merkezi olan İstanbul okulları programı düzenlenirken, ben yukarıda ileri sürdüğüm fikirleri bildirerek, *Gülistan ve Bostan*'ı süz-

geçten geçirmeyi ve maksat mükemmel Farsça örneği ise, Sadi'nin pek yüksek ve insani olan birtakım şiirlerini ayrıca toplamayı ve bu suretle okulların düzeltilmesi ve ıslahıyla, takip ettiğimiz gayenin bozulmamasını teklif ettim. Sarıklılardan birisi büyük bir hiddetle:

"-Efendim, Şeyh Sadi hakkında Molla Cami, 'O din sahibi değilse de, kitabı vardır' demiştir. Biz kimsenin Şeyh Sadi'yi süzgeçten geçirmesine müsaade etmeyiz" diye teklifimi reddettirdi.

İşte görüyorsunuz ki, 20. yüzyılda, ruhlarımız üzerinde altı yüz bu kadar yıl önce yaşamış Şeyh Sadi'ler, Molla Cami'ler hâkimdirler. Nasıl istersiniz ki ilerleyelim. Hayat bizi büyüklüğü, kudreti, gazabıyla ileriye doğru itiyor. Fakat ölüler, gulyabaniler gibi, durdurarak boğazlarımıza sarılıp boğuyorlar. Elektrik, uçak, denizaltı, telsiz-telgraf çağındayız. Biz hâlâ altı yüz yıl önceki ölülerden bereketler, nimetler, kerametler bekliyoruz.

Şeyh'in kitabının ikinci bölümü olan "Der Ahlâk-ı Dervişân" (Dervişlerin Ahlâkı), doğrudan doğruya ahlâka aittir. Şeyh'in kendisi bu bölümün sonunda ahlâk prensiplerini şöylece özetliyor:

"Dervişlerin yolu zikr, şükür, halvet, itaat, kanaat, tevhid, tevekkül, teslim ve tahammüldür. Bu sıfatları taşıyan herkes gerçekten derviştir."

Bu cümlenin son kısmı ispat ediyor ki, Şeyh'in "derviş" kelimesinden maksadı, yalnız bildiğimiz tarikat mensupları değil, herhangi bir adamdır. Şeyh bu adamın sıfatlarını, daha doğrusu iyi adam olmak için gerekli olan sıfatları sayıyor. Bugün bile mensup olduğumuz medeni zümrenin iyi adamdan beklediği bu sıfatlardır.

Bu sıfatların hepsi Türk'ün şu atalar sözüne toplanmıştır: "Azıcık aşım, ağrısız başım." Bir ferdi kurtarmak ve şahsi mutluluğunu sağlamak için, belki de bu sıfatlar yeterlidir. Fakat o fert tamamıyla cemiyetin dışında yaşamak şartıyla. Çünkü cemiyet içinde yaşayan fertler, beraber yaşamanın neticesi olarak, ister istemez kendi hemcinsleriyle ilgilenmek, onlara karşı belli bazı bağlarla bağlanmak zorundadırlar.

İşte bizim filozofumuz ve onunla beraber bütün diğer filozoflarımız, katiyen bu bağları dikkate almıyorlar. Onlar fertleri sanki tamamıyla yalnızmış gibi farz ederek, o suretle onlardan bahsediyorlar. İşte onun içindir ki, bütün İslam edebiyatında ve eserleri arasında içtimai ahlâka ait hiçbir ciddi eser bulamazsınız. Bu husus pek açık ve pek manalıdır. Yukarıda özetlediğimiz Şeyh Sadi'nin hükümet felsefesi bu ciheti pek iyi anlatıyor. Çevredeki insanlar sürü gibi sayılarak, Allah tarafından seçilmiş bir çobana emanet olunduğu inanışı meydana geldikten sonra, artık o sürünün halinden, ona ait hak ve vazifelerden, onu teşkil eden fertlerin birbirlerine karşı ilgilerinden bahse lüzum kalır mı? Sorumlu olmayan ve başkası tarafından istenildiği surette, istenildiği tarafa götürülen bir yığın hangi fikir adamının, yazarın, âlimin dikkatini çeker? Şeyh'in tav-

siye ettiği sıfatlara dikkat ediniz: itaat, kanaat, teslim, tevekkül, tahammül! Hep başkaları tarafından güdülen, iradesiz, cansız, dilsiz yığınları anlatan sıfatlar! Bir koyun çobana karşı yalnız teslim, tevekkül, tahammül sıfatları taşır, çobanın götürdüğü otlakla kanaat eder, çobanın istediği postu, eti, kemiği vermeğe hazır olmakla mükelleftir. Allah vermesin, teslim, tevekkül, tahammül göstermez, öteye beriye sapar, bağırmaya başlarsa, onu çobanın değneğinden veya bıçağından kim ve ne kurtarır?

Bundan dolayı, en iyisi, kendini kurtarmak için tevekkül, rıza, tahammül, kanaat göstermeli. Bununla beraber, çoban yine değneğini ve bıçağını işletirse, işte o zaman talihine ve kısmetine küsmeli. Kısmet! Bu da medeni zümremizin başka bir prensibi değil mi? Bu prensip de öteki prensiplerle ahenkli değil mi?

Bu felsefenin bir kere ne kadar bencil ve kendini beğenmişçesine olduğu meydandadır. Bütün prensip ferdin kendini, kendi nefsini kurtarmasına yönelmiştir. Ferdin kendi cinsine karşı hiçbir vazife yüklemez. Fert yalnız kendini kurtarmaya çalışacaktır, başkasını düşünmeyecektir. Bu felsefenin ruhlarımız üzerinde ne kadar yıkıcı bir etki yapmış olduğu meydandadır. Denebilir ki İslam cemaati bencilliğin en fazla kol gezdiği bir sahadır. Bencillik bizde esastır. İşte bunun içindir ki bizde içtimai teşkilât kolaylıkla meydana gelmiyor.

Şimdi Şeyh'in diğer bölümlerine geçelim: Bunlarda aramızda hüküm süren prensiplerin hepsini bulacağız. Meselâ üçüncü bölüm kanaatten bahseder, dördüncü de susmaktan. Şeyh'in tavsiye ettiği kanaat, iktisatçıların tavsiye ettikleri tasarruf değildir. Hayır, Şeyh bütün Doğu cemiyetlerinin fiili olarak uyguladıkları fakirliği ve ihtiyacı, bir ideal, bir mefkûre haline koyuyor. Onun için fakirlik ve ihtiyaç bir fazilettir. Çalışıp zengin olmak ve başkalarını da servetinden faydalandırmak, iş ve sermaye ile genel zenginliği artırmak, doğru yoldan çıkma, manevi bir kabahattir:

"Kanâ'at kun ey nefs ber endeki ki sultân u derviş bini yeki." (Ey nefis az bir şeyle kanaat et ki, Sultan ve dervişi bir göresin.)

"Hudâvend ez an bende horsend nist Ki râzi be kism-i hudâvend nist." (Sâhip (efendi) köle kadar da kanaatkâr (ve memnun) değil, çünkü o, efendiliğin paylaşılmasına razı olamaz.)

"Ne dânist Karûn-i ni'met-perest Ki genc-i selâmet be-kunc enderest." (Ni'metperest Karun, selâmet hazinesinin köşeye çekilmekte olduğunu bilmedi.)

Kısacası, bir köşeye çekilerek kısmetin vermiş olduğu hisseye kanaat etmek, bu fani dünya için çok çalışmamak, günlük hayatı bir türlü geçirmek. İşte öteden beri Doğu fikir adamlarının idealleri! Bu idealin bütün Doğu hayatı üzerine yapmış olduğu yıkıcılığı merhum Ziya Paşa o ünlü şiirinde ne güzel tasvir etmiştir:

"Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşaneler gördüm, Dolaştım mülk-i İslam'ı bütün viraneler gördüm."

Bu beytin ifade ettiği hakikat Doğu idealinin pek parlak bir tarzda gerçekleşmiş olduğuna bir delil değil midir?

Şeyh'in tavsiye ettiği susmaya gelince: O da atalarınızdan aldığımız bir mirastır. Bu hususa ait "Selâ-met-ül insan fi hıfz-ül lisan" (İnsanın selâmeti dilini tutmasındadır) atasözü hepimizin dilindedir. Şeyh ise pek zengin ve ibret verici beyitler söylüyor:

"Ez ân merd-i dânâ dehen suhte end Ki binid ki şem'ez zeban sûhteend Ne güfte ne dâred kesi bâ tu kâr Velikin çu gufti delileş biyâr Zeban derkeş ey merd-i bisyârdan Ki ferda kalem nist ber bizebân." (Bu yüzden bilgin kişinin ağzını yaktılar, Zira mumun dilinin yakıldığını görürsün Konuşmazsan kimsenin seninle bir işi olmaz. Ve fakat konuşursan [söylediklerinin] delilini de ortaya koy. Ey çok bilen kişi, dilini çek [sus], çünkü Yarın [ahret gününde] dilsizlere hesap sorulmayacak.)

İnsanı hayvandan ayıran bir alâmet olan konuşma kabahat sayılıyor. Çok söylemek hafiflik alâmetidir. Aksine olarak, susmak, hele o sahte vakar ve ağırbaşlılıkla birleşen susma, deha alâmetidir. Küçüklerin büyükler huzurunda söz söylemesi bağışlanmaz bir terbiyesizliktir. Kadınlarsa taş kesilmelidirler. Onların sesleri hiç işitilmemelidir. Kısacası, dilsiz olmak, bu acayip Doğu'nun başka bir idealidir. Onun içindir ki meclislerimiz, toplantılarımız her çeşit neşeden yoksun! Büyüklerimiz susmayı bir fazilet, bir akıl alâmeti sayar, küçüklerimiz söz söylemekten çekinirler. Hele kızlarımız, kadınlarımız söz söylemek yerine birtakım kızarmalar, bozarmalar, kekelemeler yaparak Allah'ın ve tabiatın kendilerine vermiş olduğu konuşma kudretinden faydalanamaz olmuşlardır. Şeyh'in diğer ahlâk, terbiye ve sosyal prensipleri üzerinde fazla ısrara lüzum yoktur. Bunlar herkes tarafından az çok bilinmektedir: herkesin az çok ve her gün uyguladığı veya çevresinde gördüğü şeylerdir.

Biz Şeyh'i mükemmel bir örnek olmak üzere seçtik. Eski edebiyatımızda, bu gibi ahlâk ve terbiye eserleri yazanların hepsi, onu örnek olarak almışlardır, onu taklide çalışmışlardır. Aynı prensipleri başka kelimelerle ve az çok ona benzeyen şekillerde tekrar edegelmişlerdir.

Şimdi, bu gibi edebiyat örnekleriyle okutulan, terbiye edilenlerle bir de Yunan ve Roma edebi eserlerinin örnekleriyle okutulan ve terbiye edilenlerin ruhi halleri dikkate alınsın. O zaman Doğu ile Batı arasında edebi izlerin farkları anlaşılır ve iki tarih arasında ayrılık sebepleri de kavranmış olur. Biz Örneklerimizi Şiraz'dan ve Isfahan'dan alıyoruz. Avrupa ise, eski Yunanistan'la eski Roma'dan alıyor. Biz Zerdüştlerin gelenekleriyle terbiye ediliyoruz. Onlarsa Eflâtun'ların, Aristo'ların, Solon'ların gelenekleriyle. Biz "Ferr-i yezdân" (Allah'ın haşmetinin timsali) ve yarı Allah'lar önünde kanaat, teslim ve rızaya, ta-

hammül ve susmaya kalbimizi bağlarken, onlar önlerinde büyük bir hürriyet destanının, hak ve adalet tarihinin altın sayfalarını seyrediyorlar. Biz Dara'lar ile düşüp kalkarken, onlar Sokrat'lardan ilham alıyorlar. Ne gariptir ki, İslam medeniyeti, Roma ve Yunan'la temas ederken ve ondan felsefeyi ve müspet ilimlere ait bilgileri alırken Yunan edebiyatı ile Roma hukukuna tamamıyla yabancı kalmıştır. Yunan felsefesinden ve ilimlerinden ilham alarak bunca ince, derin eserler vücuda getiren İslam fikir adamları, Yunan yüksek edebiyatıyla Roma'nın hukuk hazinesini görememişlerdir.

Halbuki haktan ve hürriyetten ilham alan bu edebiyatla bu hukuk, İslam esaslarına İran geleneklerinden daha ziyade uyardı ve daha ahenkli olurdu. İcma-i ümmet'i[15] esas tutarak hükümetin binasını gökten ziyade yerde kurmak istemiş ve hükümet yetkisini tamamıyla cemiyete emanet ederek denetlemeyi de ona teslim etmiş olan İslamiyet, Ferr-i Yezdân, Allah'ın gölgesi ve benzerleri gibi Zerdüşt nazariyelerine tamamıyla yabancı ve karşıydı. Eflâtun'la daha uygun ve ahenkliydi.

Fakat, yazık ki iş aksine olmuştur. O Ferr-i Yezdân nazariyeleri İslamiyet'e galip geldiği gibi, Yunan ve Roma hazinelerini de İslam'ın gözünden saklamıştır. Halbuki Rönesans devrinden sonra, Avrupalılar bu hazineleri keşfederek, verimli bir hayat kaynağı buldular. Şöyle ki, medeniyetlerinin esaslarını bile Roma ve Yunan gelenekleri teşkil etti. Eğitim ve öğretim usulünde biz Sadi'yi örnek tuttuğumuz gibi, onlar da Xenophon, Petrarque ve Cicero'ları örnek tuttular. İki ocağın ateşi arasında büyük farklar vardır. Birisi kurutucu, kül edici, öteki ısıtıcı, ferah verici, teşvik edici; birisi ölüm, öteki hayat vericidir. Birisinin etkisi 1226 yılında İngiltere'de "Hürriyetlerin Büyük Beratı", 1789 yılında Fransız inkılâbı ile "İnsan Hakları Beyannamesi", ötekinin etkisi bütün İslam kavim ve memleketlerinin mahv ve perişan olması! Pek açık ve besbellidir ki, şimdiye kadar takip ettiğimiz bu örnekleri taklide devam eder, girmek üzere olduğumuz medeniyetin örnek prensiplerine uymazsak, bizim için kurtuluş yoktur.

Ailenin ahlâki etkilerine gelince, bu konuyu "aile" bölümümüzde geniş olarak inceleyeceğiz. Şimdilik şu kadar söylemekle yetinelim ki, bizdeki aile teşkilâtı çocuğun ruhu üzerine sosyoloji bakımından iyi etkiler bırakacak bir mahiyette değildir. Koca ile karı arasındaki hukuk eşitsizliği, örtünme ve örtünmenin sebep olduğu "kapalı" hayat, ailenin harem ve selâmlık arasında bölünmesi çocuğu sosyoloji bakımından en önemli sayılan faziletlerin doğmasından yoksun ediyor. Ve bu durum bizdeki egoizmin beslenmesi için pek müsait bir

---

15 İçtihat devrinde imamlarla fakihlerin ve ileri gelenlerin din konulu bir işte birlik olmaları. (T.T.)

zemin hazırlıyor. Aile teşkilâtımız ıslah edilip kadına çağdaş cemiyetlerdeki yer sağlanmaz ve kadın sosyal hayata iştirak ettirilmezse, aile eğitimi ve etkileri sosyoloji bakımından daima menfi bir mahiyette kalacaktır.

Çevre ve havada dolaşan ahlâk prensipleri ise, zaten yukardan beri saydıklarımızdan ibaret olduğundan, bu husus üzerinde fazla durmayacağız. Bu prensiplerin ana kaynaklarını saydık, o kaynaklar temizlenip tazelenmezse hava da tazelenmez.

Bundan dolayı, yukarıdaki fikrimizi özetleyerek diyebiliriz ki; Evvelâ ahlâkı yalnız cinsi münasebetlerle sınırlandırmamalıyız. Bu hususa ait hassasiyetimizi muharaza etmekle beraber, unutmamalıyız ki, bir cemiyet yalnız cinsi münasebetlerle yaşamıyor. Daha yüksek, daha müspet ahlâk sahalarını da aynı önemle ele almalıyız. Sadakat, vefa, vazifeseverlik, dayanışma, yardımlaşma, hak aşkı, hakikat aşkı, yüksek manada şeref, haysiyet, fedakârlık gibi medeni ve vatani faziletlere de aynı kuvvetle sarılmak alışkanlığını yerleştirmeliyiz.

Okullarımızda genel edebiyat derslerinde Yunan, Roma ve Avrupa kavimlerinin kahramanlık devirlerine ait edebi eserleri özel bir dikkatle okutmalıyız. Bunun için de, o devirlerin en önemli eserlerini hemen dilimize çevirmeye koyulmalıyız.

Özel ve genel hayatta ahlâki müeyyidelere riayet etmeyi esas tutmalıyız. İyi ve iyilik saydığımız davranış ve sözlere karşı sevgi, fena ve fenalık saydığımız davranış ve sözlere karşı nefretlerimizi açıkça göstermeye alışmalıyız. Maddi zinaya karşı tutumumuzu manevi zinalara, söz, kalem, fikir ve hareket zinalarına karşı da göstermeliyiz. Yoksa, iyi ile kötü hareketlerimiz arasında fark görmezsek, kurtulmamız şüphelidir. Geçirmiş olduğumuz felâketler bu hususta bizi uyandırmışsa, bu felâket bir nimet mahiyetini kazanır ve bizim için altın külçesini temizleyen bir ateş rolünü oynamış olur. Fakat Allah göstermesin, her şey eskisi gibi kalır ve ruhlarımız temizlenmiş olmazsa, bize yazık olur.

FERT

Cahil, kendisinin köle olduğunu bilen ve bu köleliğe tevekkül ve rıza ile kendisini teslim eden bir kadının etrafında büyüyen, ailesi içinde maddi kuvvetin timsali olan babasının -haklı olsun olmasın- her hususta üstün, galip ve hâkim olduğunu devamlı olarak seyreden, dışarıdan, insanlardan evinin duvarları, pencerelerinin kafesi, perdeleri, annesinin çarşafı ve peçesi, babasının selâmlığı ile ayrılmış olan bir çocuğun ruhunda ferdiyet denilen olayın en menfi tarafları ta çocukluğundan ziyadesiyle gelişmeye başlamaz mı? Bizdeki ruhi kusurların kaynağını işte şu geçirdiğimiz çocukluk günlerinde ve o devrin aile etkilerinde aramalıdır. Hayatın en önemli kısmı olan bu devrede alınmış olan etkiler, hayatımızın sonuna kadar bizi takip eder.

Heyecan ve neşeye, şefkat ve teşvike, ortada eğlencelere en ziyade muhtaç olan çocukluk günleri, bizde aksine olarak, hayatın en dar ve sıkıntılı zamanıdır. Ailelerimiz, içinde bulundukları çevreye yabancı, ayrı ayrı, sanki yalnız bırakılmış adalar gibi yaşadıkları için, çocuklar da çok kere tek başına yaşarlar; ortak oyunlar, ortak eğlenceler bilmezler. Bunun yanında, milli bayramlarımız hemen yok gibidir, dini bayramlarımız pek azdır. Batı çevrelerinde olan sayısız bayramlara göre, bizdeki sayı pek önemsizdir. Oralarda, ailelerin ortak hayatlarının etkilerinden başka, bu bol bayramlar sırasında yapılan milli ve dini törenler, çocukların ruhlarında ortak hatıralar yaratır. Bu suretle, ta ilk yaşlardan, yeni nesil arasında ortak hayatın manevi esasları yerleşir.

Bizde ise, gerek kadınlığın durumu, gerek bayramların hemen hemen yokluğu, bizi bu gibi ruhi amillerden tamamıyla yoksun ediyor. Hatta pek az olan bu bayramlar sırasında yapılan ayinler bile, pek soğuk olduğundan, bıraktıkları izler kuvvetli olamıyor. Okullarımıza gelince, bunlar da ta son zamanlara kadar işkence evleriydi. Falaka, öğretmenin asık yüzü, mihaniki ezberlemeler, kuru tahtalar üzerinde sürünmeler, resimsiz, müziksiz, oyunsuz, oyuncaksız bu soğuk ve havası bozulmuş binalar, çocukların yüzleri gibi ruhlarını da soldurur, sarartır. Bu gibi şartlar içinde büyüyen bir çocuğun ruhunda şenlik,

sevinç ve ferahlık kaynakları kurur, hayatla parlayan minimini gözleri, birkaç yıl sonra söner ve neşe uyuşukluğa döner. Böyle devamlı bir sıkıntı içinde büyüyen bir ruhta acılık, başkasına karşı güvensizlik, dostluk yerine yabancılık, yalnızlık ve bencillik, yaklaşma yerine uzaklaşma gibi haller doğmaya başlar. Buna karşı, din ve edebiyat da tepki göstermezlerse, o haller gitgide kökleşir ve ruhun belli başlı sıfatlarından olur.

Fakat bizde din ve edebiyat, bu hususta gerekli olan tepkiyi gösterecek yerde, aksine olarak o halleri kuvvetlendirir mahiyettedir. Bunu yukarıda uzun uzadıya anlattık. Fakat iş bununla da kalmamıştır. Bizim siyasi tarihimiz de bu bakımdan çok önemli yıkıcı bir amil olmuştur. Aile teşkilâtımızdan sonra, ailemizin ruhunu en ziyade ezen, işte bu amildir. Yüzyıllardan beri Osmanlı Hükümeti faziletin düşmanı olmuştur. Hükümdarlar ve hükümet adamları âdeta faziletten, özellikle medeni faziletten ürkmüşlerdir.

Onun menbaını kurutmak için ne yapmak lazımsa yapmışlardır. Genellikle keyfi bir surette hareket ederek, ayrı ayrı şahsiyetlerin yükselmesine ve ailelerin kurulmasına engel olmuşlardır. Doğruluğa, medeni cesarete, hakka, hakseverliğe karşı devamlı bir harp ilân etmişlerdir. Doğru, doğruyu söyleyen, hakkı seven, ne bir hükümet adamını, ne bir şairi, ne bir yazar ve fikir adamını yaşatmışlardır. Çalışarak, şahsi dehasıyla yükselmek isteyenler daima ezilmişlerdir. Kısacası, ferdi faziletlerin hepsini ta kökünden kurutmak için, son derecede çalışılmıştır.

*İşte hükümetin bu müthiş darbeleriyle beraber, yukarıda saydığımız diğer amil*ler, fertlerde medeni faziletlerin beslenmesine, gelişmesine meydan bırakmamıştır. Ailede ve okulda ezilmiş, din ve edebiyatın eğitici etkilerinden mahrum olan fertler, genel hayata karışır karışmaz hükümetin ezici, sıkıcı ve öldürücü baskı ve denetimi altına giriyorlardı. Bu şartlar içinde yaşayan fertlerde içtimai denilen iyi vasıflar nasıl meydana gelebilir? Her taraftan sıkılmış ve ezilmiş ruhlar, kaplumbağa gibi, kendi kabuklarının içine saklanıyorlar. Herkes kendini kurtarmaya çalışıyor. Herkes yalnız kendini düşünmeye çalışıyor. Böyle bir çevrede ferdi teşebbüsler, ferdi kahramanlıklar beklemek boş yeredir. Çünkü, şahsi teşebbüs ve kahramanlıkların kaynağı, kendine güvendir. Kendine güven ise, ferdi ilhamların yüksekliği ve içtimai çevrenin elverişli olmasıyla doğar. Fakat fertlerde egoizm ne kadar derin ise, şahsi beceriksizlik ve zillete tahammül de o derece geniştir. Biz bunun en canlı misalini bu geçirdiğimiz son buhran sırasında gördük.[16]

Yüksek ferdiyet, serbest saha üzerinde serbest çalışmak, serbest ortaklık ve serbest rekabet esaslarına dayanmaktadır. Bu esasları ilk önce Büyük Fransız İnkılâbı uygulamaya başladı ve o zamandan beri Batı'da aile, devlet ve cemiyet teşkilâtının hepsi bu esaslardan ilham almaya koyuldu. Her hakka karşı bir

---

16 I. Dünya Savaşı sonu. (T.T.)

vazife ve her vazifeye karşı bir hak; işte bu esasların taşıdığı mana! Artık ne vazifesiz hak ve ne de haksız vazife vardır.

O zamana kadar bin türlü ailevi, içtimai, siyasi, idari zincirlerle bağlanmış olan fertlerin kabiliyetleri, istidatları ve kabiliyetleri bir sel gibi akmaya başladı. İlim ve fennin ilerlemesi, güzel sanatların yükselmesi, harika sayılacak icatlar ve keşifler insanlık tarihinde hiç bir zaman görülmemiş bir azametle birbirini kovaladı. Umumi servetin miktarı, halkın nüfusu, şehirlerin imarı şaşılacak bir derecede yükseldi.

Çünkü, o zamana kadar fertlerde boğulmakta olan maddi ve manevi kuvvetler, bu defa serbest mecra bularak fışkırmaya başladı. Geleneğe dayanan haklar ve vazifeler kalktı. Bundan sonra herkes kendi tarihinin, kendi kaderinin bir çeşit hâkim ve sahibi oldu. Tesadüfe, başkasının lütuf ve merhametine yer bırakılmadı. Çalışma, zekâ ve deha, liyakat ve iktidar için geniş ve serbest bir alan açıldı. Bütün içtimai, siyasi ve idari teşkilât, aynı izi takip ederek, derin değişikliğe uğradılar. Bu suretle, herkes için her şey olmak imkânı doğmuştu. Bunun manası başkasını yıkmak, onu yükselmek hakkından mahrum edebilmek değildi. Kol kuvvetine, baskı ve tahakküme, istisnai imtiyazlara meydan verilmedi. Rekabet sahasında galebeyi yalnız en fazla çalışmakla en fazla kabiliyet alabilir. Bundan dolayı, galebe çalabilmek için tek çare, rakiplerden daha iyi, daha güzel iş görmek hassasına malik olmaktı. Açılmış olan bu geniş ilmi, fikri edebi, ticari, siyasi rekabetlerde iş en sonunda daha iyi ve daha güzel yapmak noktasına gelmişti. Tüccar, ziyade müşteri kazanabilmek için, sözünde doğru, işinde doğru, vaadinde sadık olmalı, mahsul ve mamullerini hilesiz, başkalarınınkinden daha ince ve daha dayanıklı yapmalıdır. Bunun gibi, siyaset adamları, başarılı olabilmek için, memleketini bilmeli, ihtiyaçlarını öğrenmeli, karakter ve ahlâkıyla tanınmalı. Halkın dertlerini makul çareler düşünerek, uygun dille onları söylemek kabiliyetine sahip olmalıdır.

Yazar, eserini okutmak için, başkalarından ziyade sanatın âşığı ve sanat bilgisi kuvvetli olmalı, yüksek düşünce ve duygularıyla halkın rağbet ve sevgisini kazanmalı.

Alim, şöhret ve nam sahibi olarak nazariyelerini kabul ettirebilmek için, başkalarından daha derin geniş bilgiye, daha keskin bir zekâya sahip olmalıdır vb.

Kısacası, serbest rekabet alanında insanların güçleri, tarihte misli görülmemiş bir tarzda gelişti.

Fakat, serbest rekabet yalnız çalışmayı ve çalışmanın başarısı için gerekli olan doğruluk, sadakat, sebata nizam, intizam gibi faziletleri doğurmakla kalmadı, başka faziletlerin de kaynağı oldu. Meselâ, teşebbüs, cesaret, dayanışma ve yardımlaşma gibi faziletler, onun sayesinde son derecede gelişti. Rekabette tabii olarak başarının en önde gelen amili, icat fikri, teşebbüs ve cesarettir. Serbest rekabet herhangi bir sahada ne kadar genişse, icat fikri, teşebbüs ve cesa-

ret de o derecede gelişir. Çünkü, başarılı olmak için, yeni ve daha mükemmel bir şey meydana koymak ve bu yeniliği bulup yapmak için de, evvelâ icat fikri ve teşebbüs, daha sonra da fedakârlığı göze alacak cesaret gerektir.

Dayanışma ve yardımlaşmaya gelince, fertlerdeki bu faziletler de yine o serbest rekabetle ilgilidir. Aynı iş zümresine mensup olan fertler arasında şahsi rekabetler devam etmekle beraber, bütün fertlere şâmil olmak üzere, birçok ortak menfaat ve zararlar da vardır. Apaçıktır ki, bu ortak menfaat ve zarar alanlarında olanlar için birleşmek bir zarurettir. Çünkü birlikte elde edilmesi kabil olan neticeyi ayrı ayrı gerçekleştiremezler. Halbuki, ortaklaşa bunların hepsi mümkün olur ve her fert için en az masraf ve emeği gerektirir, işte bu suretle, aynı iş zümresine mensup olanlar arasında bir dayanışma hissi ve fikri doğar. Bugün Avrupa'da bu gibi zümre teşkilâtının sayısı sonsuzdur. Birleşmemiş, teşkilâtsız kalmış bir tek iş çeşidi yoktur.

Dayanışma ise, kendiliğinden yardımlaşmayı ve zümre ahlâkı prensiplerini doğurur. Ortak menfaatleri koruma ve zararları defetmek için kurulmuş olan bir iş zümresine mensup fertler arasında, birbirini düşünmek, birbirinin yardımına koşmak, işsizlik, hastalık v.s. gibi, hayatın tesadüflerini göz önüne getirmek gayet tabiidir. İşte bu suretle de, karşılıklı yardım, kooperatif, sigorta cemiyetleri, tasarruf sandıkları kurulur. Aynı iş zümresine mensup insanlar arasında bu gibi müesseseler, rekabet devam etmekle beraber, âdeta bir aile hayatı yaratır. Bunlar birbirlerine maddi ve manevi olarak bağlanırlar. Bu bağ zümre ahlâkı düsturlarını yaratır. Bütün fertler birbirine karşı aynı vazifeler ve aynı haklarla bağlı olurlar. Zümre ahlâkı prensiplerini bozanlar, hemen zümre birliği prensibine çarpar ve ahlâki müeyyideler bu suretle cemiyet içinde kuvvetlenir. Fakat, iş bununla da kalmaz. Serbest rekabet sayesinde devamlı olarak gelişen çalışmalar, icat fikrinin ve teşebbüsün etkisiyle, o derece çeşitlenir ki, aynı iş alanında değişik birçok şubeler meydana gelerek, artık bir zümrenin bütün bu şubeleri aynı başarıyla doldurması imkânı kalmaz. O zaman, iş bölümü kaidesine riayet olunmak mecburiyeti olur. Daha bir müddet evvel, her şeyi bilenler, bu kere sırf rekabet sayesinde o bilgilerden birisini seçerek, kendilerini ve çalışmalarını ona vermek zorunda kalırlar. Bu sayede her gün çeşitlenen çalışma kolları doğar, gittikçe gelişir ve yükselir. Fakat, bölünme ne kadar ziyadeleşirse, o nispette de çalışma kollarının birbirine içten bağlı olduğu ve birisinin başarısının ötekininkine dayandığı gerçeği de meydana çıkar. Bugün, bir göz doktoru pekâlâ takdir eder ki, sanatının başarısı burun, dimağ ve sinir sistemine ait bilgilerin gelişmesine, göz muayenesi ve operasyonu için kullanılan aletlerin, operasyon sırasında kullanılan uyutucu maddelerin, pamuk, bez gibi eşyanın yapılmasına ait birçok sanayinin ilerlemesine bağlıdır. Bundan dolayı, ister istemez, bütün bu sanayinin ilerlemesi ile ilgilenir. İşte bu suretle ve sırf rekabet serbestliği sayesinde, milletin bütün fertleri arasında ge-

nel ve karşılıklı bir dayanışma ve yardımlaşma, çalışma beraberliği şuuru doğar ki, Şeyh Sadi'nin aşağıdaki sözlerini bütün manasıyla gerçekleştirir:

"Beni Adem a'zâ-yı yek digeramdi Ki der âferineş zi-yek gevherend Çu uzvi be-derd âvered rüzgâr Nemâned diğer uzhârâ karâr." (İnsanoğulları birbirinin uzvu gibidir. Zira yaradılışta hepsi bir cevherdendirler. Zaman (bedende) bir uzva bir dert verirse diğer uzuvların da rahatı kalmaz.)

Bizde asilzade sınıfı ve dolayısıyla verasetle geçen haklar ve imtiyazlar olmamıştır veya pek sınırlı bir dairede kalmıştır. Fakat, yazık ki, serbest rekabet de olmamıştır. Kıskanç, cimri, etrafını devamlı olarak şüpheli bir gözle gözetleyen müthiş bir istibdat, bizde çalışma ve rekabet serbestliğine, bunlar sayesinde şahsi ve ferdi istidat ve kabiliyetlerin gelişmesine meydan vermemiştir. Daima keyif ve hevesine göre hareket ederek, yeniliklere, şahsi teşebbüslere, orijinal fikirlere, cereyanlara karşı gelmiştir. Mutlulukların, ikram ve saygının kaynağı onun lütfu olmuştur. Bunun gibi, felâketlerin, zillet ve perişanlıkların da kaynağı o olmuştur. Sadi'nin dediği gibi, bazen bir selâma karşılık olarak kafaları uçurmuşlar, bazen da hakaret karşısında nimetlere boğmuşlardır. Bu yüzden çalışma öldürülmüş ve serbest çalışmanın doğurduğu cesaret, şahsi teşebbüs, dayanışma ve yardımlaşma gibi faziletler de kurutulmuştur.

Yüzyıllarca süren bu halin etki ve izleri hâlâ da devam edip gitmektedir. İstibdadın, doğurmuş olduğu kötü sıfatlar hâlâ tabiatlarımızda kalmıştır. Haset, birleşmeme, yardımlaşmama, birbirimize karşı güvensizlik vs. hep o uğursuz izlerin belirtileridir. Bu kötü sıfatların hepsi, cemiyet kavramına uymadığı gibi, dinimizin esaslarına da aykırıdır. Kıskançlık, çekememezlik, kötü anlayış gibi fena halleri yasaklayan dinimiz, yardımlaşmayı ve dayanışmayı doğrudan doğruya emrediyor. Serbest iş adamlarını Allah'ın dostu diye anıyor. Fakat dinin bütün başka manevi ve hayati tarafları gibi, bu kısmı da, hurafeler altında boğulup kaldı. Aynı zamanda, keyif ve hevesle hareket eden istibdat da, yüzyıllar boyunca tabiatımızı, ahlâkımızı, ruh halimizi bozdu. Artık bu derin yaraların açılması zamanı gelmiştir. Artık hayatımızın bütün olayları çağdaş cemiyetlerin takip ettikleri esaslara göre düzenlenmelidir, ölmüş, çürümüş, ezilmiş fert haklarını teslim etmeliyiz. Ona yeni bir ruh aşılamalıyız. Bu ise, yalnız aile, idare, siyaset müesseselerimizi bu hakları gerçekleştirebilecek bir hale getirmekle mümkündür. Kuru formüllerden ibaret olan bir anayasanın ilanıyla iş olup bitmez. Bütün müesseselerimizi, içtimai siyasi, iktisadi teşkilâtımızı yaşadığımız çağa uydurmalıyız. Bizdeki fert yalnız o zaman kurtulur ve kendinde saklı olan maddi ve manevi defineleri o zaman meydana çıkarır. Yoksa, istediğimiz kadar anayasalar ilân edelim, yasama meclisleri toplayalım, mademki esas ve ruh değişmiyor, mademki her birimizin içinde bu istibdat usulü yerleşmiş, mademki o usulün doğurduğu izler evlerimizde, sokaklarımızda, toplantılarımızda, çalışma tarzımızda yaşıyor, bizim çağdaş cemiyetlerle aynı seviyede yürümemiz mümkün olmaz.

"Fert yok, cemiyet var, hak yok, vazife var" prensibine -ki gerçekte "kimse yok, padişah var, hak yok keyif var" prensibinin aynıdır- artık son verilmelidir. Fertsiz cemiyet düşünmek, elsiz, ayaksız, başsız ve gövdesiz insan düşünmektir. Haksız da vazife düşünmek bütün insanları hayvan yerine koymak değil midir? Artık bizi çürütmüş olan bu gibi doğu prensiplerine son vererek etrafımızı kuşatan müthiş hakikatleri görmeli ve hayatımızı ona uydurmaya çalışmalıyız. Unutmamalıyız ki, bugün çağdaş cemiyetlerin hiçbirinde -evet, kat'i olarak hiçbirinde- bir Sait Molla'nın, bir Damat Ferit Paşa'nın, bir Ali Kemal'in, bir Mustafa Sabri'nin yaşaması ihtimali kalmamıştır. Bizde bunlar yaşıyor ve hatta millet ve devlet kaderi üzerinde etki yapabiliyorlarsa, sırf o yüzyıllardan kalmış ve millet fertlerini boğan, öldüren istibdat pislikleri yüzündendir. Canlı, müteşebbis, duygulu, onur ve gurur sahibi olan fertlerin bulunduğu bir çevrede, bu gibilerin meydana çıkması tasavvur bile edilemez. Lâkin, aramızda bu gibiler varken, bu millet ve devlet daima tehlike karşısındadır ve daima temeli sallantıdadır. Bencilliğin, egoizmin yapmayacağı fenalık yoktur.

Her şeyden evvel, millet fertlerini bu egoizm belâsından kurtarmaya bakmalıyız. Bunun için de, işe ilk önce ferde saygıyla başlamalıdır. Ailelerimizin teşkilâtından, köy ve bucak teşkilâtına varıncaya kadar, her yerde ona saygı göstermeye, onun için her türlü çalışma sahasını açık bulundurmaya ve serbest rekabet alanında maddi, manevi bütün kuvvetlerinin gelişmesini sağlamaya koyulmalıyız.

Evet, biliyorum, bugün etrafımızda bir sosyalizm, bir komünizm, bir Bolşevizm akımı var ve yürüyor. Fakat, hiçbir zaman unutmamalıyız ki bu akımları bile hazırlayan yine o ferttir; onun fikir ve teşebbüsüdür. Bolşevizm'in büyükbabası olan Karl Marx, çağdaş sanayinin yalnız şahsi teşebbüs sayesinde bugünkü gelişmeye varmış olduğunu ve bu yüzden büyük insan topluluklarının birikmesine, aralarında maddi ve manevi bağın meydana gelmesine sebep olarak, sosyalizm teşkilâtı için zemin hazırlamış bulunduğunu itiraf etmek zorundadır. Bundan dolayı, eğer biz de çağa uymak istiyorsak, fertlerin gelişmesine bakmak zorundayız. Çünkü, bugünkü halimizle, çağdaş hayatın gerektirdiği teşkilâtı idare edecek elemanlara sahip değiliz. Bütün bir milletin çalışmasını düzenlemek, mahsulünü sınıflandırmak, tüketim maddelerini hazırlayıp, dağıtmak, âdet, sanat ve maharetine alışmalıyız. Yukarıda da dediğimiz üzere, Fransa'da bugün altmış bin çeşitli cemiyet ve teşkilât vardır. İngiltere, Almanya vb. yerlerde daha ziyade olduğu halde, bizde bugün hakkıyla kurulmuş, faaliyet gösteren bir tek cemiyet yoktur dersek, yanlış söylemiş olmayız.

Kervan çoktan göçmüş, biz hâlâ bizi çevremizden ayıran müthiş uçurumlarla çevrilmiş dağ başındayız. Dağı atlamak, uçurumu doldurmak, ufukta görünen kervanın arkasından koşmak büyük bir azim ve iradeye, devamlı bir gayrete bağlıdır.

AİLE

Aile, fert ile cemiyet, tabiatla insanlık, maddi hayatla manevi hayat arasında atılan ilk esaslı köprüdür. Sosyal hayatın ilk ve en devamlı hücresi olmakla beraber, ferdi hayatın da en samimi, en mukaddes bir ocağıdır. Hayvani temayülün en açık bir örneği olduğu halde, insani ve manevi hassaların da en yüksek bir toplantı yeridir.

İşte, birbirine uymayan özellikleri taşıdığı içindir ki, aile meselesi hakkında çok eskiden beri fikirler ve temayüller değişik olagelmiştir. Eflâtun ve Fourier gibi cemiyetçiler, fertlerin cemiyet içinde erimesini istediklerinden ve aileyi fert ile cemiyet arasında bir bağlantı vasıtası değil, bir engel mahiyetinde gördüklerinden, ailenin tamamıyla kalkmasını istiyorlardı. Aksine olarak, Proudhon gibi fertçiler, aileyi insan hayatının en mahrem, en mukaddes ve en yüksek bir şekli saydıklarından, cemiyetin bu özel ve mukaddes daireye girme hakkını tamamıyla kaldırıyorlar.

Bizce bu birbirine uymayan iki nazariye aynı derecede yanlıştır. Aşırılıktan dolayı sakattır. Ailenin mahiyeti bile bu nazariyelerin doğru olmadığını ispata yeter.

Aile, yaradılıştan gelen ve kaçınılamaz bir olaydır. Ailenin esasını teşkil eden erkek ve kadının birbirine yaklaşmaları ve birleşmeleri, değil yalnız hayvanlarda, hatta, bazı bitkilerde bile görülen bir içgüdü neticesidir. Bu yaklaşma ve birleşme mukadderdir, isteğe bağlı değildir, bir tabiat kanunudur. Bu kanundan maksat ise, genellikle hayatın ve özellikle cinsin devam ve yayılmasından ibarettir.

Fakat, burada da başka hayvanlarla insanlar arasındaki fark, yine insanın içtimai oluşudur. Ne tarih ve ne de müşahedeler insanın bazı hayvanlar gibi vahşet halinde ve tek başına yaşadığını gösteriyor. Gerek Afrika'da ve gerek Amerika'da yaşayan en vahşi insanlar bile sürü halinde yaşamaktadırlar.

Bununla beraber, insan şuurlu olduğundan, tecrübe ve müşahedelerinden faydalanarak kendi hal ve durumunu düzeltmek gibi bir gücü bulunduğun-

dan, tabiat kanunları insanlar üzerinde sadece mihaniki bir tarzda etki yapmaz. İnsan, akıl ve zekâsı sayesinde, o kanunların aslını değiştiremezse de, onlara kendisi için faydalı ve uygun bir yön vermek istidadını taşır, insan yükseldikçe, geliştikçe tabiatın kaide ve kanunlarını da o nispette emellerine, isteklerine tâbi kılar.

İşte bunun içindir ki, çeşitli gelişme derecelerinde bulunan cemiyetlerde ailenin şekil ve mahiyeti değişiyor. Hayvanlardan pek az farkları olan yamyamlarla antropofajlar arasında belki erkekle dişinin ilgisi hemen hemen hayvanlar arasındaki ilginin aynıdır. Orada aile hücresi pek iptidai bir halde bulunuyor, bizim bugün aile dediğimiz şeyden pek farklıdır. Ana-baba içgüdüye uyduktan sonra, kendilerini çocuğa ve ocağa karşı manevi bir ilgiyle bağlı saymazlar. Bunlar, yavrularına sırf hayvanı bir duygu ile bağlı olarak, onlara yalnız ilk zamanlarda biraz dikkat gösterirler. Bu iptidai durumda bulunan insanlarla hayvanlar arasında hemen hiçbir fark yoktur. Fakat, tecrübe ve müşahede sayesinde, insan geliştikçe ailenin de şekil ve mahiyeti değişir. Meselâ, henüz devlet halini bulamamış, aşiret ve kabile halinde yaşayan kavimlerle devlet teşkiline kadar yükselerek işbölümü ve vazife ayırımı kaidesine ulaşan milletler arasında, aile kavramı bakımından büyük farklar görülmektedir.

Kabile ve aşirette aile belli bir hücreden ibaret olarak tamamıyla ayrı ve bağımsız bir birlik kuramaz. Devlet tarzında yaşayan milletlerde ise, aile bunun tamamıyla aksine olarak, bağımsız bir içtimai hücre şeklini gösterir. Kabile ve aşiretlerde aile kabileye mensup bütün fertlerin toplamından ibarettir. Milli bir devlet halinde bulunan cemiyetlerde ise, aile kavramı pek dar bir daireyi ifade eder ve ana-baba ve çocuklardan ibaret kalır. Bu farkın sebepleri pek açıktır: Aşiret halinde yaşayan kavimler, henüz milli bir birlik sağlayacak ve bütün fertlerin haklarını ve emniyetini aynı derecede koruyacak merkezi bir kuvvet teşkil edemediklerinden ve devamlı olarak birbirleriyle çekişme ve mücadele halinde bulunduklarından, kabileye mensup bütün fertler karşılıklı olarak birbirlerinin haklarını, hayat ve malını müdafaa etmek ve korumak vazifesiyle mükelleftirler. Böyle bir cemiyette apaçıktır ki ferdin değeri kabilenin müdafaa ve korunmasında gösterdiği kuvvete göredir. Bundan dolayı, pek tabii olarak, doğuştan kuvvetli olan erkeğin değeri genellikle kadınınkine üstün olur, kadın ister istemez erkeğe tabi olur. Kadının kendi değeri gibi, hakları ve vazifeleri de onunkinin altındadır. Bundan başka, karı-koca ve çocuktan ibaret olan aile, kabile içinde kaybolup gider. Zayıf olan kadına hiç bir değer verilmediği gibi, kuvvetli olan erkek de aileden ziyade kabileye bağlı olur. Buna karşılık, milli bütünlüğü sağlayarak devlet halinde yaşayan ve merkezi bir hükümet kurarak herkesin can, mal, ırz ve haklarını eşit surette korumaya ve savunmaya kudretli olan milletlerde, yukarıdaki durumun tamamıyla aksini görüyoruz. Burada karı-koca ve çocuklardan kurulu aileler tam bir şahsiyet ha-

lini alarak bağımsız bir hücre teşkil ederler. Kadının değeri yükselir. Burada kadın da, erkek gibi, hükümet tarafından savunulur ve korunur. Bu gibi cemiyetlerin dayanıklılık ve sağlamlığı tamamıyla ailenin dayanıklılık ve sağlamlığına uygundur. Kabile halinde yaşayan toplulukların kuvvet ve sağlamlığı, ailenin çözülmesine göre olduğu gibi, millet ve devlet halinde yaşayan cemiyetlerin de kuvvet ve sağlamlığı ailenin dayanıklılık ve sağlamlığına göredir. Çünkü aileye mensup fertler birbirine ne kadar fazla bağlı, birbirinin refah ve mutluluğu için ne kadar çalışırlarsa, o nispette de mensup oldukları cemiyetin bütünü bundan faydalanır. Kabile halinde yaşayan milletlerde hemen hemen aile hayatı olmadığı halde, millet ve devlet halinde yaşayan cemiyetlerde aile hayatı pek geniş olarak gelişir.

İşte, içtimai bünyeleri arasındaki bu farklardır ki, çeşitli içtimai örneklere mensup cemiyetlerin aile hususunda kabul ettikleri kanunlar, kaideler ve prensipler arasındaki ayrılıkları ve tezatları meydana getirmişlerdir. Türkler milli birliklerini bulmuş, merkezi bir hükümet kurarak kabile ve aşiret halinden çoktan çıkmışlardır. Bu bakımdan, Türk'ün içtimai bünyesi içinde bulunduğu medeni milletlerin içtimai bünyesinin aynıdır.

Fakat bu gerçek meydandayken ve Türkün içtimai bünyesi tamamıyla belirmişken, Türk ailesinin kuruluş tarzı bu bünyenin aksi olan bünyelere mahsus bazı kaide ve prensiplerin etkisi ve tahakkümü altında kalmakladır. Bu suretle, dinde olduğu gibi, aile hususunda da tabii olmayan bir hal hüküm sürmektedir.

Yukarıda dedik ki, aile iki amilin etkisi neticesidir: Birisi doğuştan ve tabii, diğeri içtimai ve manevi.

Birinci amil erkekle kadın arasındaki karşılıklı cazibe ve bu cazibeyi düzenleyen Türlerin Ayıklanması olayı ile görülür.

İkinci amil ise, birinci amile, cemiyette bulunan içtimai bünyeye mahsus mahiyet ve yönü vermekle belirir.

Apaçıktır ki, en mükemmel aile bu iki amilin ahenkli bir surette etkili olmalarını sağlayan örnektir.

Şimdi bu bakımdan bizim ailemizi inceleyelim:

İlk bakışta bile, ailemizin kuruluş şekli, Türk cemiyetini türlerin ayıklanması kanununun verimlerinden yoksun ettiğini gösterir. Bizde evlenecek erkek ve kadının birbirine yanaşmaları, karşılıklı cazibeden ziyade, onların dilek ve seçmelerinin dışında olan bazı amillere bağlıdır. Hele evlenmeden evvel; gerçek sevgiden hiç söz bile edilemez. Çünkü, iki canlı arasında gerçek sevgi, ancak birbiriyle uzun müddet görüşerek, gerek ruhları ve gerek kalpleri arasında tam bir ahenk meydana geldikten sonra doğar. Bizim evlenmelerde bu gibi sevgiden eser bile yoktur. Sokakta bir iki kere bir kadını görüp, ona sırf fizyolojik bir cazibe duymak yetmez. Böyle bir cazibe, sevgi olmaktan pek uzak-

tır. Özellikle, bir taraflı olursa. İki taraflı olsa bile, yine sevgi denemez. Çünkü insan için sırf fizyolojik cazibe yetmez. Bir de zihni ve ahlâki ahenk gerektir. Bu ise, yalnız uzun müddet devam eden ilgilerle, birbirini görüp tanımakla olur. Halbuki bunlar, çok kere yalnız evlendikten sonra, birbirini tanır ve öğrenirler. Birbirine yanaşma, tanışmanın sonucu değil, tanışma birleşmenin sonucudur. Neslimiz gittikçe zayıflıyor, küçülüyor, mukavemeti azalıyor. Bu olayı incelerken, birçok başka sebepler arasında, birinci derecede ailelerimizin suni ve tabiata uymayan tarzdaki kuruluşunu da göstermelidir. Bütün kâinata hâkim olan ve tabii yaşayan bütün cinslerin gelişmesini sağlayan türlerin ayıklanması kanunu, bizde suni âdetlerle hükmünden yoksun edilmiştir. Maddi ve manevi olarak, kuvvetli olanların birbirine yaklaşmaları yerine, evlenmeler çok kere tesadüfe bağlı, ahenksiz ve uygunsuz oluyor. Ve sonunda yalnız cinsin zarar görmesiyle kalmıyor, hayatın en önemli bir olayını tesadüfe bırakmış fertlerin de felâketine sebep oluyor. Ne kadar insanın hayatı bu suretle bozulmuş ve çığrından çıkmıştır. Ne kadar zavallı kız "dışarı" atılmış, açığa çıkarılmış ve bu merhametsiz hayatın pençesi içinde ezilip gitmiştir ve gitmektedir. Kısacası, türlerin ayıklanması kanununun etkisinden yoksun olmamız, bütünün olduğu gibi, şahısların da felâketine sebep olmaktadır.

İkinci amile, yani ailenin metanet ve sağlamlığı esasına gelince, bizdeki aile teşkilâtının ne kadar gevşek olduğunu, ne kadar zayıf ve en ufak çarpışmaya mükavemet edemediğini içtimai hayatımızı inceleyenlerin hepsi büyük bir esefle kaydetmektedirler. Yıllarca devam etmiş olan bir yuva, bazen bir saatlik, hatta bir dakikalık öfke ve hiddetin darbesiyle mahv ve perişan oluyor. Ocak yıkılıyor veya bozuluyor, aile fertlerini birbirine bağlayan bağlar çözülüyor. Sevgi, heyecan, sadakat, samimiyet ve vefa yerini düşmanlık, soğukluk, hile ve hıyanet alıyor. Hele birçok karıları olan kümelere aile adını vermek caiz olamaz. Bu gibi yığınlarda manevi bağlar aramak boş yeredir. Bu hususta gerek milli tarihimiz ve gerek benzerimiz olan kavimlerin tarihi çok manalı olaylarla doludur. Bazı padişahların göstermiş oldukları aile vahşetleri tüyler ürpertiyor! İnsan bir babanın, bir amcanın, bir dayının bu kadar zalim, bu kadar gaddar olabileceğini tasavvur bile edemiyor. Fakat unutuluyor ki, bu gibi yığınlar, tabii ailelerde kendi kendine doğan duygulardan, bağlantılardan, ilgilerden tamamıyla yoksundur. Orada yanaşma ve evlenmeler, her çeşit tabii ve karşılıklı cazibe ve sevginin ve bu gibi amillerin doğurdukları manevi bağların tamamıyla dışında oluyor.

Fakat, memnunlukla görüyoruz ki, çok karılılık âdeti Türkler arasında hoş karşılanmamıştır. Türk içtimai vicdanı bu müesseseyi tutmadı ve tutmuyor. Türkler arasında tek karılılık hemen hemen genel kaide halindedir.

Yukarıda dedik ki, aile içtimai bir olaydır. Bundan dolayı, ailenin kuruluş şekliyle cemiyetin ilgili olması pek tabiidir. Fakat, bu ilginin şekli, gene o ce-

miyetin mahiyetiyle değişir. Meselâ, aşiret halinde yaşayan bir cemiyet için, erkeğe hâkim bir yer vermek ne kadar tabii ise, aşiret halinden çıkarak devlet halinde yaşayan bir cemiyette de o şekli muhafaza eylemek, o derecede tabii değildir. Yukarıda bunun sebeplerini açıkladık. Aşirette erkeğin tahakkümü, ne derece cemiyetin kuvvetine sebep oluyorsa, devlet halinde yaşayan milletlerde erkeğe fazla hak, fazla tahakküm sağlamak, o nispette cemiyetin zaafını gerektiriyor. Çünkü bu gibi cemiyetlerde fertler arasındaki en kuvvetli toplantılar, en sağlam teşekküller tamamıyla serbest olarak, rıza ve istekle, eşit haklar ve vazifeler üzerine kararlaştırılmış anlaşmalara dayananlardır. Bu çevrelerde esas, fertlerin istisnasız olarak, eşit haklara sahip olmasıdır. Devletin vazifesi, bu hakları korumaktan, onların yürürlükte olmasına dikkat etmekten ibarettir. Burada fertleri birbirine bağlayan amil, zorbalık ve tahakküm değil, hürriyet, eşitlik ve aynı haklara malik olmak, kendi aralarında serbestçe anlaşmalar yaparak, bunların etrafında toplanmaktır. Devletin vazifesi yalnız bu anlaşmaların şartlarına riayet ettirmekten ibarettir.

Fakat yazık ki, bu bakımdan aile teşkilâtımız çok eksiktir. Gariptir ki, en adi işlerde ve içtimai ilgilerimizde yukarıdaki kaideye riayet ederken, alâka ve bir araya gelmelerin en önemlisi olan aile teşkilâtında bu hususu ihmal etmekteyiz. Herhangi bir şirketin kurulması için yapılan anlaşmanın, tarafların rızasına dayanmasını esas şart olmak üzere kabul ettiğimiz halde, ailede -ki her şeyin esasıdır- bu kaideden vazgeçiyoruz. Gerçekte bizim aile teşkilâtımızın esası eşitsizliktir. Hakların hepsi bir tarafa ve vazifelerin hepsi de öbür tarafa yükletilmiştir. Bir tarafa istediği zaman anlaşmayı bozmak hakkı veriliyor, öbür tarafa da hemen hemen ebedi olarak anlaşmaya esir kalmak vazifesi yükleniyor. Bu eşitsizlik, anlaşmaya görünüşte bir sağlamlık verir gibi gözüküyorsa da, hakikatte anlaşmanın konusu olan aileyi sağlamlıktan yoksun kılıyor. Çünkü aileye ait anlaşma mahiyeti itibariyle, maddi olmaktan ziyade manevidir. Yalnız vücutları ve bazı maddi menfaatleri değil, aynı zamanda özellikle ruhları ilgilendiriyor. Halbuki, herhangi bir olaya manevi unsurlar karıştı mı, eşitliğe riayet olunması gerektir. Eşitsizlik, manevi unsurların gerektirdiği iyi geçinmeyi ta esasından bozar. Ailelerimizde samimiyet ve kalbi bağın olmayışı, ocak etrafında bulunması çok gerekli olan ve ocağın mukaddes ateşi sayılan sıcaklığın yetersiz bulunması, aile fertlerinin birbirine sıkı bir ilgiyle bağlı olmamaları, hep bu eksiklik yüzündendir. Gerçekten bir taraf hâkim, öbür taraf mahkûm, bir taraf yalnız hak sahibi, öbür taraf da yalnız vazifelerle yüklenir ve birisi ortak hayatı bozmaya her an kudretli olursa ve öbürü bu hayata ne kadar acı olsa da tahammül etmek zorunda kalırsa, öyle bir çevrede gerçek bir samimiyet, esaslı bir bağlılık, sağlam bir ilgi olmaz. Birçok ailelerin ufak bir tesadüfle bozulup perişan olmaları bu yüzdendir. Haklarını belli şartlar ve anlaşmayla sağlamamış olan taraf, ortak hayatta yerini ve durumunu korumak

için, öteki tarafın haklı, haksız bütün iddialarına, bütün isteklerine uymak mecburiyetindedir. Bu hadise, ocağın en mukaddes ve en verimli kaynağı olan samimiyeti ve doğruluğu söndürür. Yaklaşma ve anlaşma, yerini riya ve sahtekârlığa bırakır. Bir tarafın fikir ve duygularına gerektiği kadar saygı ve dikkat gösterilmediğinden, yavaş yavaş riyakârlığa, dalkavukluğa, yalan ve hileye kapı açılır, öbür taraf ise, daima istediğini yapmaya kudretli olduğundan, yavaş yavaş tahakküm ve zorbalığa, bencilliğe, kendini beğenmeye meyil gösterir. Aramızda kocalarına güler yüz gösteren, onu bütün kalbiyle seviyor gibi gözüken, fakat daima gözleri yaşta, kalbi matemli, yakıcı bir dille kocalarından şikâyet eden ne kadar bahtsız kadın vardır! Yine eşlerinin gözü önünde ve kendisine saygı duyan hiç bir kimsenin tahammül edemeyeceği rezaletler yapan, buna rağmen eşinden tahammül, sabır, itaat ve hatta sevgi isteyen ne kadar zorba kocalar vardır! Bu gibi ocaklar etrafında büyüyen çocukların karakter ve ahlâklarının ta çocukluk zamanında bozulmakta olması pek tabii değil midir? Ta çocukluktan; gözleri önünde bir tarafta zalim, öbür tarafta mazlum, bir tarafta hâkim, öbür tarafta mahkûm baba ve anası bulunan bir çocuğun ruhunda adalet, insaf, doğruluk, vefa, samimiyet kavramları nasıl doğar? Fakat insan tabiatı ne hile ve yalana ve ne de tahakküm ve zorbalığa uzun müddet tahammül edemediğinden, nihayet zaten bozuk olan ahenk tamamıyla çözülür. Aileler mahv ve perişan olur. Aramızda uzun müddet devam eden ve ocak geleneklerine bağlı birçok kuşaklar yetiştirmiş kaç aile vardır? Ailenin bu zaafındadır ki, cemiyetlerimiz de, köksüz, esassız kum yığınlarına benzerler. Rüzgârın esmesiyle bir taraftan bir tarafa sallanan yığınlar halini gösterirler. Türk cemiyetinin dayanağı olan Türk ailesini bu durumdan kurtarmalı, Türk içtimai bünyesinin de gerektirdiği üzere, bu aileyi, koca ve karının hukukça eşitliği esası üzerine kurmalıdır. İçinde yaşadığımız yüzyıl da bunu istiyor.

CEMİYET

"Tasefer kerden u in bi ser u sâmâni-i ma Behr-i cem'iyyet-i dilha'si perifâni-i mâ" (Bu sefer edişimiz, bu perişan halimiz, Gönülleri bir araya getirmek içindir.)

Bu beytin sahibi II. Sultan Selim, cemiyet kavramının taşıdığı manayı pek iyi takdir etmiştir. Fakat, yazık ki, arkasından koştuğu "Cemiyet-i Dilhâ" (gönüllerin birleşmesi) İslam âleminde meydana gelemediğinden, cemiyet de kurulmadı. Cemiyet demek, ortak duygu ve düşünce taşıyan, ortak ideal sahibi, şuurlu bir zümre demektir. Yazık ki, bizde böyle bir zümre yoktur ve nasıl olsun?

Yukarıda ailemizi incelerken, aile teşkilâtımızın içtimai hayatın doğmasına katiyen uygun olmadığını gördük, ilk içtimai hücremiz ailedir. Fakat, bu hücreler birbirinden o kadar engellerle ayrılmışlardır ki, aralarındaki münasebetler sırf tesadüfi ve mihaniki bir hal almıştır. Bazen bir komşu, başka bir komşuyla yıllarca yan yana oturduğu halde, birbirine dünyanın iki ayrı kutbunda oturanlar kadar yabancı kalıyor. Aileler çok kere birbirini tanımazlar. Tanırlarsa da selâmlık selâmlıkla, harem de haremle tanışır. Aralarında ruhi ve fikri münasebetler kurulmaz. Kaynaşma hiç olmaz. Bunun içindir ki, ailelerin yığınından meydana gelen mahalle hayatı hemen hiç yoktur.

Birbirine yabancı kalan mahalle halkı, birbirinin durumuna karşı kayıtsız, birbirinin üzüntü ve sevinçlerinden habersiz, mahalleye ait işleri düzenlemekten acizdir. Çağdaş cemiyetlerde her mahalle halkı kendi başına faal bir bütündür. Bunların özel ibadet yerleri, okuma yerleri, fakirleri koruma dernekleri, hatta bazen ortak ekonomik teşebbüsleri de vardır. Bunların hiçbirisinden bizde eser bile yoktur. Mahallede cami varsa, ibadet dışında boş kalır. Oraya, Ramazan ayı ve bayram gibi dini günler dışında, gelip ortak ayinler yapanlar azdır. Herkes kendi dört duvarının arasına sokulmuş, namaz ve niyazını bile orada yapıyor. Çünkü, hemcinsleri ile dostluk kurmaktaki, birleşip beraber yaşa-

maktaki zevki duymuyor. Bu yalnız hayatın neticesi olarak mahallenin fakirlerini düşünmek, ihtiyaçlarını aramak beraber bazı teşebbüslerde bulunmak hevesini hiç hissetmiyor. Harp sırasında başka milletler, harpten sıkıntı çeken fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için büyük milli derneklerden başka, her şehirde, her mahallede ayrıca çeşitli ve birçok dernek ve teşkilât kurdular. Bizde ise, bunun hiç birisi yapılmadı, yapılmak imkânı da yoktu. Komşularımız acı çekerken, biz tamamıyla ilgisiz kaldık. Tekrar ediyoruz, bunlar hep aile teşkilâtımızın doğrudan doğruya sonucudur. Ailelerimiz açılmazsa, aramızdaki münasebetler mihaniki şeklinden kimyevi bir hale geçmezse, bu durum sonuna kadar böyle kalır. Dini hayatımızın aldığı şekil de, bizde cemiyet hayatının meydana gelmesine uygun değildir. Dini hayat bizde içtimai bakımdan tamamıyla çökmüştür. Her ne kadar dinimiz Cuma namazının cemaatle kılınmasını bir vazife ve başka namazların da yine cemaatle kılınmasını sevap saymışsa da, bugün bu emirlere itaat eden müminler ve beş vakit namaz kılanlar bile az kalmıştır. Bu suretle, her ne kadar biz görünüşte mutaassıp sayılıyorsak da, gerçekte din bizde çökmüştür ve artık ruhlarda ve kalplerde yaşamıyor, heyecan uyandırmıyor. Dini bu hale getiren ve camileri boşaltan, yine din emrini düzenlemek iddiasında bulunarak insanın ruh halinden tamamıyla habersiz olanlardır. Bunlar takdir edemiyorlar ki, insanları bir araya çeken başlıca amil, ya düşüncedir veya duygu. Halbuki düşünce ve duygu tamamıyla camiden kovulmuşlardır. Hutbe ve vaazlarımız, yüzyıllardan beri tekrarlanan ve halkça dili anlaşılmayan bilmecelerden ibaret, aynı nakarattır. Halkın manevi ve maddi ıstırap ve endişelerinin hiç birisini tatmin edecek mahiyette değildir. Ne zamanın ihtiyaçlarını giderir, ne meselelerini halleder, ne de insanda ebedi olarak yaşayan yüksek fikir ve ahlâk ihtiyaçlarını tatmin eyler. Hutbeler, genellikle dinleyenlerin binde biri tarafından anlaşılmaz. Vaazlara gelince, çok kere hurafeler etrafında dolaşır. Bunlar, Hz. Muhammed'in ve ilk dört halifenin zamanlarındaki hutbe ve vaazlardan pek farklıdırlar. O zaman Arapça anlayan halka söylenen ve zaman ve mekânın ihtiyaçlarına göre düzenlenen hutbelerde, halk, ya gündelik meselelerin hal şekline, ya yüksek din fikirlerinin anlatılmasına, ahlâk prensiplerinin açıklanmasına ait çok faydalı sözler dinlerdi. Bugün ise, zaman ve mekânın dışında kalmış ve halkça hiç anlaşılamayan aynı şeyler ezberlenerek, tuti kuşu gibi (konuşan bir cins kuş) söylenip gidiyor. Vaazlar ise bütün bütün bozulmuş ve pek adi bir şekil alarak, ahlâk konularından ziyade, çok kere halkın cehalet ve taassubunu artıran birtakım hurafe ve hikâyelerden ibarettir. Şöyle ki, insan akıl ve zekâsı bu vaaz ve hutbelerden hiçbir gıda alamıyor, kalp ise bütün bütün yabancı kalıyor. Camilerden güzel sesler, insan kalbine ferahlık verecek ilâhiler, insanı heyecanlandıracak ayinler kovulmuştur. Hatta son zamanlarda güzel sesli müezzinlere karşı bile mücadele açıldı.

Sanki çirkin ses ilâhi ilhamlara daha ziyade yakışıyormuş! Halbuki mevlûtlara halk ne kadar hevesle koşuyor. İlâhileri ne kadar saygıyla, ne kadar yüksek bir heyecanla dinliyor. Çünkü halkta maddi endişelerin üstüne yükselerek, maneviyata dalmak ihtiyacı vardır. Mevlût onun bu ihtiyacını tatmin ediyor. Çünkü, söylenen ilâhileri, kendi dilinde olduğu için anlıyor ve anladığı için de, bütün varlığı ile duygulanıyor.

Bu suretle, ta çocukluktan ortak heyecanlar, duygular aşılayacak amillerden yoksunuz; ayrı ayrı yaşamaya, kendi kınlarımıza sokulmaya, kendimizi içimizden yemeye alışmış olduğumuzdan, aramızda dostluk, birleşmeler olmuyor. Dinimizin cemaat teşkiline uygun bir şekil almamış olmasının sebebi işte bundadır. Halbuki, bu din kurulurken, büyük hedeflerden birisi de işte o cemaatin teşkiliydi. Hutbeler, vaazlar, cemaat namazları, ezan hep o hedef içindi. Fakat, din başkanları, gitgide bu esası genişletecek yerde, daralttılar ve nihayet öldürdüler. Canlı bir din, cansız, ölü, kuru âdetlerden ibaret birtakım resmi formüller halini aldı.

Cemiyet hayatının kuvvetlenmesine sebep olan amiller arasında, bir de felsefe ile edebiyat önemli bir yer tutuyor. Birisi meydana getirdiği fikir, öteki de his akımlarıyla fertleri birleştirir. Aralarında dimağ ve kalp birlikleri meydana getirir. Ortak inançlar ve heyecanlar doğurup, bazen da pek geniş toplu hareketlerin patlamasına sebep olur. Büyük Fransız İnkılâbının tarihini okuyunuz, Mirabeau'dan Robespierre'e, Charlotte Corday'den Madame Rolland'a kadar tufan gibi akıp taşan, taşkınlıkları içinde kendi amillerini bile boğup mahveden inkılâbın bütün kahramanları, Voltaire'den, Diderot'dan Montesquieu'den ve özellikle Rousseau'dan ilham almışlardır. Montesquieu'nün meşrutiyet hakkındaki ideallerinden ilham alan Girondin'ler, Rousseau'nun ateşli dimağından fışkıran halk hükümeti alevleri içinde kahramanca ölüyorlar. Montagnard'lar ise, bu Rousseau ruhunun alevinin fışkıran birer volkanıdırlar. İnsan Hakları Beyannamesi'nde, aklı en yüksek mukaddes varlık addederek, onu takdis eden mezhepler yaratmak gibi, bazısı muhteşem ve bazısı da gülünç ve delice şekiller alan bütün o hareketlerin esaslarını Rousseau'da bulursunuz. Fransa'yı kurtarmak niyetiyle zalim Marat'nın kalbine hançerini saplayan genç ve güzel Charlotte Corday'e, huzuruna çıkan herkesi giyotinin baltasına misafir gönderen inkılâp mahkemesinde tam bir metanet ve sükûnetle "Ben daima Cumhuriyet taraftarıyım" dedirten, yine o fikir cereyanlarıdır. Bunun gibi, Madame Rolland'a, ölüm gömleğini başına geçirirken, "Ah güzel hürriyet! Senin namına ne kadar cinayetler işleniyor" diye söyleten de aynı kaynaktır.

Almanya'yı Kant'ın "Imprerative Categorique"leri ile Schelling ve Hegel'in felsefi nazariyeleri vücuda getirdi.

Rusya'da "Tolstoyizm" namı ile, memleketin her tarafına yayılmış bir mezhep vardı. Bugünkü Bolşevizm akımının fikri taraftarları da, bir Alman fikir adamının, Karl Marx'ın dimağından çıkmıştır.

Kısacası, çağdaş cemiyetler içinde fikir cereyanları cemiyet hayatı üzerine büyük etkiler yapmaktadır. Fakat, yazık ki, biz bu hususta da pek fakiriz, hemen hemen iflâs halindeyiz. Bizde eskiden edebiyat dışında felsefe yoktu. Felsefe, özellikle tasavvuf edebiyatında görülüyordu.

Felsefe ile özel bir surette ve ayrıca meşgul olmak modası bizde Tanzimat devrinden sonra ve Avrupa'daki fikir cereyanlarını takip etmek hevesi ile başlamıştır.

Fakat yazık! Bizde bu akımlar hiçbir zaman ciddi ve önemli telâkki edilecek bir mahiyet kazanamamıştır. Bir felsefe nazariyesi şeklini alamamıştır. Hatta aydınlar arasında, fikir akımlarını merak edenlerin sayısı bugün bile pek azdır. Bu hususta Avrupa'da bizden geri kalmış bir çevre yoktur. Bunun da başlıca sebebi, üniversite, akademi gibi müesseselerin ya tamamıyla yokluğu veya pek az olmasıdır. Tanzimat devrini açan devlet büyüklerinin bu husustaki ihmalleri, hataları bağışlanamaz. Onlar bu gibi müesseselerin önem ve değerini lâyıkıyla takdir edemediler. Halbuki, yenilik sahasına atılan başka çevrelerde, bunun tamamıyla aksi görülmektedir. Meselâ Rusya'da Büyük Petro, ıslahat hareketlerinin adımlarına bir akademi ve üniversite kurmakla başladı. O yüksek düşünce ve yüksek himmet sahibi adam, Avrupa'yı kendisi uzun zaman inceledikten sonra, o zamanki içtimai hayatı bizim bugünkü içtimai hayatımıza pek benzeyen Rusya'nın, ta esasından, ta kökünden düzeltilmedikçe ve ıslah edilmedikçe Avrupa ile aynı seviyede yürüyemeyeceğini bir bakışta keşfetti; kesin bir azimle, aileden başlayarak, devlet teşkilâtına kadar, her şeyi yeniden kurmaya koyuldu.

O yolda ilk attığı adımlardan birisi de, Petersburg'da bir üniversite ve bir akademi kurulması idi. Petro anladı ki, bir millet, bir memleket birer kalıptırlar. Bu kalıpları canlandıracak, harekete getirecek hisler ve fikirler olmazsa, ölü vücutlar gibi kalırlar. Nasıl ki, Petro'ya kadar o geniş, büyük fakat cansız, ruhsuz Rusya, kendisinden on defa küçük olan, fakat ilim ve irfan sahibi bulunan hareketli, heyecanlı, duygulu Lehistan'ın ve İsveç'in ellerinde bir oyuncaktı, Petro, Petersburg'u kurarak, kendi tâbirince, Avrupa'ya bir pencere açtı; o pencere vasıtasıyla Batı bilgisinin bol ışıklarıyla memleketini aydınlatmaya koyuldu. Petro'nun kurduğu ilk Akademinin hemen bütün üyeleri, ilk üniversitenin hemen bütün profesörleri Avrupalı ve özellikle Almanlardı. Bunlardan hemen hiç birisi o zaman pek geri bir halde bulunan Rus dilini bilmiyordu. Akademinin bütün müzakereleri, üniversitedeki derslerin hemen hepsi Almancaydı. Fakat Petro biliyordu ki, bu gibi müesseseler herhangi bir memlekette vücuttaki kalp ve dimağ yerindedir ve onların vazifelerini yaparlar. Bu müesseselerden taşan fikir ve his ışıkları vücudun her tarafına yayılır ve ona her gün yeni tazelik, yeni hayat verir. O biliyordu ki, bir müddet sonra aynı akademide, aynı üniversitede Rus dili hâkim olacak ve hem de her gün ilerleyerek, yük-

selerek bir gün Avrupa'nın en önemli dillerinden biri halini alacaktır. Gerçekten, daha bir kuşak geçmeden Lomonosof gibi Rus âlim ve edipleri yetişti. İki kuşak sonra ise, Puşkin'lerle Lermontof'lar Rus diline dünyanın en mükemmel dilleri kadar parlaklık, neşe ve akıcılık verdiler. Aynı zamanda Petersburg, Moskova ve başka şehirlerde yeni üniversiteler doğmuş, birçok Rus âlimleri yetişmiş, akademi ise Rus diline eski Yunan, Roma, Fransız, Alman, İngiliz, İspanyol, İtalyan fikir güçlerinin bütün eserlerini şiir ve nesir olarak çevirmek suretiyle, Rus edebiyatını en yüksek bir noktaya çıkarmışlardı. Daha bir kuşak sonra, Turgenyev'ler, Dostoyevski'ler, Tolstoy'lar, hukukçu Martin'ler, kimyacı Mendelef'ler bütün dünyayı hayretlere düşürüyorlardı. Yazık ki, bizde ne Tanzimat Devri bu gibi müesseselerin önemini takdir ve ne de onu takip eden devirler artık taklit etmeye mecbur olduğumuz medeniyetin can kaynağını keşfederek ondan hayat almak yolunu tutabildiler. Bütün dikkat memur yetiştirmeye verildi. Biz anlayamadık ki, memurlar birer maniveladan başka bir şey değildirler. Esaslı, düzenli ve ahenkli bir surette işleyecek bir makine kurulmadan, manivelanın hiçbir önemi olmayacağı belli idi.

Nasıl ki, yüz yıllık tecrübe devremiz bu gerçeği bize pek acı, pek ağır derslerle ispat etti. Fakat bu dersler bile bizi hâlâ insaf ve mürüvvete döndüremedi. Harp sırasında iyi-kötü, az-çok kurulmuş olan bir üniversite, mütareke sırasında iş başına gelmiş olan başka bir parti tarafından, sırf kendisinden evvel gelmiş olan bir partinin eseri olduğundan, mahvedildi, işlemeye başlamış, ilmi hayata alışmak üzere bulunan çalışma ocakları söndürüldü. Kürsüleri kaldırıldı. Pek çok fedakârlıklarla tertip edilmiş olan kütüphaneler dağıtıldı. Bir zamanlar İran padişahlarının, kendilerinden evvel gelmiş olan hükümdarların eserlerini, meselâ kervansaraylarını, çeşmelerini ve hatta halılarını bile tahrip etmiş olduklarını işitmiştim. Ben o zaman bu gibi vahşi ve hayvani duyguların insanda bulunabileceğine inanmıyordum. Fakat bu kere İstanbul'da sırf parti ihtirasları ile yapılan tahripleri gördüm. Doğu'da birtakım insanların her şey yapabileceklerine artık iman ettim.

İlim müesseselerinin yokluğu yüzünden, bizde ilim, fen ve dolayısıyla fikir ve felsefe akımları ve bu akımların doğurdukları fikir dayanışmaları ve toplu heyecanlar olamamıştır. Fikir nazariyelerinin verdikleri heyecanları, ferahlıkları biz bilmiyoruz. Bir Kantizm, Hegelianizm, bir pozitivizm, bir Darwinizm mücadeleleri ve bu mücadeleler etrafında kurulan fikir zümreleri bize tamamıyla yabancıdır.

Son zamanlarda çok bilgili görünmek hevesiyle ve amatör sıfatıyla, Avrupa sofrasından bir lokma olarak aldığımız "felsefe" kelimesi ve attığımız "filozof" imzaları cambazlıktan başka bir şey değildir. Parti ihtiraslarına alet ve en aşağılık gayelerin elde edilmesine yönelmiş bulunan bu gibi felsefeler, bizde hiçbir zaman bir meslek, bir nazariye mahiyetini kazanmamıştır; etrafına

zümreler toplayarak ciddi tartışmalar, fikri çalışmalar doğurmamıştır. Bundan dolayı, ne gençlikte bir iman ve heyecan ve ne de ihtiyarlıkta bir hiddet ve itiraz uyandırmıştır.

Böyle durgun bir fikir hayatı yaşayan bir çevre içinde, tabiidir ki, "societe" dedikleri, yani belli ve ortak düşünceleri, zevkleri ve heyecanları taşıyan bir topluluk meydana gelemez.

Yukarıda toplayıcı ve birleştirici amiller arasında bir de edebiyatı söylemiştik. Yazar ve şair, yalnız kendi ruhunun değil, içinde bulunduğu çağdaş cemiyetin ruh heyecanlarını da aksettirir. Başka bir deyimle, edebiyat hayattır. O, zaman ve mekânla beraber yürür. Hatta onları aksettirmekle kalmaz, onları ileriye doğru iter. Yeni fikirlerin, hislerin ve temayüllerin yayılmasına ve gelişmesine sebep ve vasıta olur. Bu suretle edebiyat, en büyük fazileti olan eğitim etkisini haşmetli bir surette yapar. Bizim eski edebiyatta hayata ait büyük bir şey bulamazsınız. Zaten hayatı özellikle konu yapan hikâye, roman, trajedi, komedi ve benzeri gibi edebi şekiller, edebiyatımıza hemen tamamıyla yabancıdır. Hâkim olan şekiller kaside, hiciv ve gazeldir. Gerçi ta en eski Fars ediplerinden beri, *Hüsrev ve Şirin, Ferhat ve Şirin, Leylâ ve Mecnun, İskendernâme* gibi romanımsı bazı eserler varsa da, bunların adları bile hayattan pek uzak olduklarını gösteriyor.

Aralarında birkaç yüzyıllık zaman geçtiği halde çeşitli çevrelere mensup şairler, yazarlar aynı konuyu almış ve hayatı değil, hayallerinde kurmuş oldukları bir aşkı ve o aşkı taşıyan tamamıyla asılsız ve hayali insanları tasvir edegelmişlerdir. Nizami'nin Leylâ-Mecnun'u ile Fuzuli'nin Leylâ-Mecnun'u arasında ne fark vardır?

İşte hayattan böylece uzaklaşmış olan eski edebiyatımız, ne kendisi hayattan müteessir olmuş ve ne de hayat üzerine tesir yapabilmiştir. Başka milletlerde olduğu gibi, edebiyatımız bir fikirler ve duygular sistemi olamamıştır. Fransız inkılâbını inceleyenler, bu büyük ve insanlık tarihini altüst etmiş olan olayı, 17. yüzyıl Fransız edebiyatının etkisine bağlıyorlar.

Gözümüzün önünde geçen emsalsiz Rus fırtınasının kasırgalarını hiç şüphe yok ki, Tolstoy'lar, Gorki'ler hazırlamışlardır, İslam edebiyatında buna benzer bir şey aramak boşunadır.

Gerçi, merhum Namık Kemal o dünya çapındaki ruhu ile bu hususta da buruk bir inkılâp yaptı. Edebiyatı hayata yaklaştırdı. Edebi şekillerin hayatla ilgili olan bütün kısımlarını edebiyatımıza soktuktan başka onları konu ve temayüller bakımından da canlandırdı. İşte yalnız ondan sonradır ki, edebiyatın oyuncak, eğlence olmadığı, aksine gayet ciddi, çok önemli ruhi ve içtimai bir amil olduğunu anlamaya başladık. İlk olarak Doğu anladı ki, edebi eserler hayatla ilgili olursa içtimai bakımdan en kuvvetli, en kudretli bir eğitici olur. Kalem ve kâğıdından başka elinde hiçbir şey olmayan, yarı aç, yarı çıplak bir

yazarın ateşli ilhamları önünde en zorba müstebitler boyun eğmeye başlar; en derin, en kökleşmiş taassuplar, inançlar yıkılır, İstanbul'un ıssız köşelerinden birisinde ve belki sönük bir mum önünde yazılmış bir beyit Trabzon'da gençleri ayaklanmaya götürür ve istibdadın kökünü titretir.

Fakat Namık Kemal'in ilâhi dehasıyla açılmış ve yalnız Osmanlıları değil, belki de bütün İslam doğusunu canlandırabilecek bir cereyan halini almış olan o büyük devir, (Bugün Azerbaycan'a gidiniz, her evde Namık Kemal'in "Vaveyla"sını çerçeve içinde duvara asılmış görürsünüz) pek uzun sürmedi. Gerçi onun kabul etmiş olduğu edebi şekiller, tarz ve üslûp yaşadı. Fakat eski, zamansız ve mekânsızlığa ve eski cansızlığa yine daldı, içinde bulunduğu çevreyi görüp onu aksettirmediğinden, konuları çok kere uydurma, tasvirleri sahtedir.

Namık Kemal'in yolu hiç olmazsa iki kuşak takip edilmiş olsaydı, şüphe yok ki, bugün gerek geçmişteki ve gerek içinde yaşadığımız hayat edebi eserlere aksedecekti. Halbuki bugün Osmanlı ve özellikle Türk hayatını edebi eserlerimizde aramak boş yeredir. Bir Türk köylüsünü, bir Türk tüccarını, memurunu, sanatkârını, öğretmenini, siyaset adamını, işçisini, kızını, annesini, fikir adamını, inkılâpçısını, gencini, bunların dertlerini, isteklerini, fikirlerini, emellerini Türk edebiyatında gördünüz mü? Zamansızlık edebiyatımıza hâkimdir:

"Besi renc kerdem derin sâl-i si Acem zinde kerdem bedin fârsi" (Bu otuz yıl içinde çok sıkıntı çektim; Acem'i (İranlıyı) bu Farsça ile dirilttim.) diyerek, milleti için ne yaptığını iyi bilen Firdevsi'ye *Şehname*'yi yazdıran Gazneli Mahmut'un ruhundaki "Türk'e karşı yabancılık" hâlâ içimizde yaşıyor.

Rus edebiyatına dikkat ediniz, Rus ruhunu, Rus idealizmini yapan bu edebiyattır. Rus kadınının yüksekliği, Rus gençliğinin idealistliği herkesçe takdir edilmektedir. Halbuki henüz Büyük Petro zamanında Rus kadınları, bütün Doğu kadınları gibi, haremlere kapanmış, cemiyet hayatından yoksun, yarı hayvani bir durumdaydı.

Fakat, Puşkin'den başlayarak, Turgenyev'e, Tolstoy'a, Gorki'ye kadar Rus ediplerinin hepsi, bu Rus kadınlarının ruhlarında, kalplerinde birikmiş olan sonsuz faziletleri keşfederek, "Tatiana"lar, "Lisa"lar gibi kız tipleri ile birer örnek yarattılar. Bunlar, kadınlık için, kadın fedakârlığı, kadın sadakati, kadın şefkati, kadın hürriyeti, kadın sevgisi için, birer örnek oldular ve hayatta taklit edildiler. Gitgide evvelce hayal olan bir tip, bu defa sırf edebiyat sayesinde, bir gerçek şeklini aldı. Bunun gibi, bütün diğer mefkureler de, hayattan alınarak hayata verildiler.

Turgenyef'in hemen bütün romanları, Gorki'nin eserlerinin çoğu Rus gençliğinin ruhundaki inkılâp temayüllerini, istibdatla çarpışmak isteklerini, kölelik zincirlerini kırmak hırslarını ve nihilist denilen tipi yaratmaya çalışmışlardır. Lenin gerçekte bu ülkücü edebiyatın manevi mahsulüdür.

Yazık ki, bizim edebiyatımız bütünü itibariyle Namık Kemal'den sonra bu gibi cereyanlara yabancı kalmıştır. Bizde baykuştan korkan bir erkekle şimşekten bayılan bir kız arasındaki aşkın cansız bir çevre içinde ve inlemeler arasında geçen üzüntülü macerası veya fahişe, rakı ve meze ile çevrili kaba bir şehvet tasviri, işte konular! "Tâcire-i Fâcire" bu çeşit edebiyatımızın en belli bir örneğidir.

Eski edebiyatımızda hayat yoktur. Gerçek sanata ve tabiattaki güzelliğe de tamamıyla yabancı kalmıştır. Bunları da duymamış ve anlayamamıştır. Zaten onun taklit ettiği Arap ve Acem edebiyatı da, tabiat ve hayata tamamıyla yabancıdırlar. Eski edebiyatımızda hayatı ve tabiatı tasvir eden bir tek gerçek levhaya rastlayamazsınız. Yeni edebiyatımız bu hususta Avrupa edebiyatını taklit etmeye koyuldu ise de, yine hakikati tasvirden pek uzaktır. Gerek şiirde ve gerek nesirde tabii hayatın gösterdiği levhadan ziyade, o levhanın uyandırdığı duyguları tasvir ediyor. Halbuki hayat ve tabiatı görebilmek, onlardaki ahengi ve müziği anlayabilmek, bir olayın ruhumuz üzerinde yaptığı etkileri tasvir etmek değildir.

Eğer bütün Paris ve Paris'in tarihi yeryüzünden kalkıp, yalnız Victor Hugo'nun *Notre Dame de Paris*'i ile Zola'nın *Vente de Paris* adlı eserleri kalmış olsaydı, biz yine Paris'in gerek Ortaçağ ve gerek daha sonra gelen zamanlardaki hayatı hakkında tam bir fikir edinebilirdik. Sokaklarından, mimarisinden, giyiniş tarzından, evlerin döşemesinden başlayarak, kiliselerindeki ayinlerine, hallerdeki köy satıcılarına kadar, hayalimizde canlandırabilirdik. Bu hususta Rus ve İngiliz edebiyat o kadar ileri gitmiştir ki, Rusya'da ve İngiltere'de tasvir edilmemiş, canlandırılmamış tek bir nehir, tek bir orman, tek bir step, tek bir hayvan, tek bir insan ve yaşayış tarzı bırakmamışlardır.

Bu gibi tasvirlerin gerek estetik ve gerek içtimai bakımdan pedagojik tesirleri büyüktür. Bu tasvirler basit bir bakışla görülmeyecek güzellikler gösterir. Okuyucu, onları okurken, yanından kayıtsız geçerek hiç dikkatini çekmeyen olaylarda, ne kadar ahenk ve müzik olduğunu anlamaya başlar. Yavaş yavaş, kendisi de güzellikleri görmeye, keşfetmeye koyulur. Ruhu, kalbi yükselir, incelik kazanır. Diğer taraftan, tasvir olunan levhalardaki güzellikler, istemeden okuyucuda bu levhalara karşı bir sevgi, bir bağlılık uyandırır. Bu hususta edebiyat sihirli bir amildir. Bana ilk evvel Kafkasya'yı sevdiren, Kafkasya'nın güzelliklerini anlatan Lermontof'la Puşkin'in tasvirleri olmuştur. Bunun gibi, Kafkasya köylüsüne, onun saf ve temiz hayatına karsı ilk hissi bağlılığımı, yine bu yazarların eserleri uyandırmıştır. Vatan sevgisi, vatan aşkı işte böyle doğar, böyle kuvvetlenir. Bu aşk ve sevgi, telkinlerden, zihni etkilerden ziyade, duygu terbiyesiyle doğar.

Almanya'dan geçerken, çam ormanlarının çokluğuna, temizliğine, ağaçlara karşı küçük çocuklar tarafından bile gösterilen bağlılığa şaşıyordum. Yanım-

daki Alman: "Efendim, bu duyguları bize şair Goethe aşılamıştır" dedi. Görüyorsunuz, edebiyat, ağacından insanına kadar, her şeyi birbirine sevdiriyor, bağlıyor. Güzelliklerini keşfettiriyor, aralarında büyük ve derin bir bağ meydana getiriyor. Bizim edebiyatımız bu kudretten mahrumdur. Nedim'in Kâğıthane veya Göksu hakkında yazmış olduğu birkaç beyit, hâlâ da oralara, gidenlerde, o yerlere karşı özel bir duygu uyandırmıyor mu?

Yukarıdan buraya kadar saydığımız noksanlar, edebiyatımızı genel olarak eğitici faziletten yoksun ettirmiştir. Namık Kemal ve onun yolundakiler istisna edilmek şartıyla, edebiyatımız sosyal vazifesini ters bir biçimde yapagelmiştir. Bu hususta Namık Kemal devrinden sonra, tek istisna teşkil eden kısım, "Türkçü" dediğimiz edebiyattır. Zaten Türkçüler manevi olarak Namık Kemal'in takipçisidirler. Aradaki aralık, Kemal'e de Türkçülere de aynı derecede ilgisizdir. Edebiyatta Kemal'in ruhunu canlandıran, onun mesleğini yenileyen Türkçülerdir. Aralık devrinin, şekle rağmen, eski edebiyatla manevi bağlılığı ne kadarsa, Türkçü edebiyatın da, yine şekle rağmen, manevi olarak Namık Kemal devri ile bağlılığı o nispettedir. Namık Kemal memlekete İslam ve vatan aşkını soktu. Ruhlara bu aşkın güzelliğini, heyecanlarını aşıladı. Türkçüler de, aynı zemin üzerinde yürüyerek, gençliğe Türklük ve vatan aşkını aşılamakta, Türklük ve vatan konularını sevdirmektedirler. Bu bakımdan, Türkçü edebiyat, genel edebiyatımızın mahrum olduğu bütün hususları, çekirdek halinde olsun taşıyor. Bu edebiyat idealisttir. Çünkü aldığı konuyu idealize ediyor. Millidir. Çünkü konusu Türk hayatıdır, Türk vatanıdır. Tabiatçıdır. Çünkü tabiatı sevmeye, sevdirmeye başlamıştır.

Buradan Bakü'ye ve Bakü'den Türkistan'ın ortalarına kadar, bütün Türk kalplerini birleştiren, aynı heyecanla çarptıran, Türk'ün dertlerini, sevinçlerini, eksiklerini ve ihtiyaçlarını, mütevazı hayatını dile getirerek, birbirine karsı, bir bağlılık kuran dört yazar görüyorum: Namık Kemal, Mehmet Emin, Mehmet Akif ve Reşat Nuri beyler. Azerbaycan evlerinde "Vaveyla" ile "Ben bir Türk'üm", "Bülbül", "Çalıkuşu" yan yana duruyorlar ve aynı fikirlerle, aynı duyguları uyandırmaktadırlar. Bir şairi, bir yazarı takdir etmek için, edebiyata sosyal bir olay gözüyle bakan birisi için, bence bu kadarı yeter. Ama zarif ve ince efendiler, şairden parlak benzetişler, zengin kafiyeler, beklenmeyen mecazlarla hasta bir kalple hasta bir ruhun güneş batması karşısında hastalıklı dalışlarının tasvirini istiyorlarmış. Ben kendimde bu ihtiyacı duymuyorum ve zannedersem, yüzde doksanı da duymuyor. Zaten bu gibiler aradıkları şiirleri bol bol bulacaklardır. Türk'ün yüzyıllardan beri istibdat altında ezilmiş ruhu, zulüm ve cehalet içinde yuvarlanmış hayatı, kendine yol gösterecek, ümit verecek, iman aşılayacak bir önder arıyor. Bu önderliği kim üzerine alırsa, ona minnettar olacaktır.

Cemiyet hayatının kuruluş amillerinden olan müzik ve tiyatro'ya gelince, bu iki amilin tesiri bizde yazık ki pek sınırlıdır. Müziğin hayat üzerinde yap-

tığı tesirlerden bahsetmek lüzumsuzdur, bu gerçeği herkes kendi tecrübeleriyle anlamıştır. Bu yüzyılda müziği olmayan bir millet, kalbi olmayan bir vücuda benzer. Avrupa'da konservatuarlarla operaların; ortak duyguların beslenmesi, milli zevkin incelmesi, toplu hayatın güzelleşmesi bakımından, büyük tesirleri vardır. Bir operada toplanmış olan halk, hiç olmazsa dört-beş saatlik bir müddet için, arasındaki sınıf, rütbe, servet farklarını unutarak ortak bir heyecan hayatı yaşıyor. Bu saatlerin sayısı ne kadar artarsa, o fertler arasındaki duygu ortaklığı ve beraberliği o nispette artar. Hele Wagner gibi, Alman tarihini müziği ile dile getiren, Tchaikovsky gibi Rus duygularını müzik ile söyleyen bestekârlar da yetişirlerse, müziğin topluma tesirleri en yüksek dereceye ulaşır.

Tiyatro da, aynı mahiyette sosyal bir amildir. Sahne üzerinde gelişip giden bir oyun, sahneyi seyredenlerin hepsinde aynı fikir ve duyguları yaratır. Cemiyetin değişik sınıf, tabaka ve zümrelerine mensup herkes, dilin en mükemmel örneğini, en iyi telâffuz eden ağızlardan işitir. Temsil edilen hayatın iyi ve kötü taraflarını ayırır. Sahnede temsil edilen faziletlere ister istemez saygı, kötülüklere nefret duyar. Bu suretle, tiyatro genellikle içtimai amillerin en esaslısı olan dilin, ahlâkın, ortak duyguların gelişmesine, yükselme ve birleşmesine hizmet ederek, fikir ve his birliğini sağlar. İçtimai ve tarihi olayları konu yapan tiyatrolar ise, milliyet şuurunun doğmasında önemli bir amil olurlar. Bilinmektedir ki, *Paris'te 1871 yılı inkılâbı, Victor Hugo'nun Hernani* adlı eserinin tesiriyle, bir tiyatroda başlamıştır. Fakat, yazık ki, bizim zavallı çevremiz bu amillerden yoksundur. Bizde insanın ruhi ve manevi ihtiyaçları inkâr edilegelmiştir. Bütün Doğu'da olduğu gibi, bizde de hayat, ya yiyip içmek veya bir köşeye çekilip devamlı ibadet etmek şekillerinde kabul edilmiştir. Halbuki insan tabiatı ferahlamaya muhtaçtır. Bu ferahlığın en tatlı, en zevkli, en tesirli şekli, toplu olarak duyulanıdır. Mahiyeti itibariyle munis olan insan, ruh ve kalbinin başka ruhlarla, başka kalplerle birlikte çarpmasını ister. İşte tiyatrolar, operalar bu insan ihtiyacının en mükemmel, en makul, en içtimai bir tatmin şeklidir. Fakat yazık ki, bütün Doğu, ta öteden beri uğradığı müthiş bir istibdadın baskısı ile, bu gibi içtimai ferahlıkların, fikir ve his akımlarının, heyecanların kaynağı olan toplantı yerlerinden korkarak, onların kuruluş ve gelişmesine meydan vermemiştir. Vücudumuz gibi, ruhlarımız da ezilmiş, sıkılınca yalnızlıklara sürüklenmiştir. Ruhumuzdan taşıp gelen sesler, mahzun, üzüntülü iniltiler şeklini almıştır. Ney'in bütün ahenkleri, sazın bütün şikâyetleri, udun bütün ahları, Doğu'nun o yüzyıllarca ezilmiş ruhunun birer iniltisidir. Bu iniltiler, serbest yaşayan, serbest düşünen, serbest nefes alan, serbest duyan göğüslerden çıkmaz. Onlar, padişah cellâdının bıçağı altında titreyenlerin, kadı efendinin kâfir sayması ve lanetlemesi ile susmaya mecbur olanların veya haremin sıkıntıları içinde ezilen bir kadının ruhundan kopan feryat-

lardır ki, bugün de dinlediğimiz zaman bize ferahlık yerine üzüntü, heyecan yerine sıkıntı ve keder veriyor. Artık yetişmez mi bu kadar üzüntüler, yetişmez mi bu kadar iniltiler ve ağlayışlar?

İstibdadın maddi timsalini attık. Bir de onun manevi timsallerini atalım. Meyhanelerin pis ve murdar köşelerinde sarhoş ve harap olmaktansa, operaların, tiyatroların o aydın salonlarında vakit geçirsek, daha iyi olmaz mı? Türk göğsüne Bizans kiliselerinden gelen alçaltıcı inlemelerden ziyade, Wagner'lerin gürlemeleri daha uygun değil midir? Yörük Ali'ye Rum kızının göbek atmalarından ziyade, Batı polka ve mazurkası daha ziyade yakışmaz mı?

Cemiyet hayatının doğuş ve gelişmesini sağlayan amilleri birer birer gözden geçirdik. Bizde bunlardan bazılarının tamamıyla yok olduğunu ve bazılarının da mahiyeti bozularak cemiyet dışı bir şekil alınış bulunduğunu görüyoruz. Bu olayın neticesi olarak, bizde cemiyet yoktur. Mihaniki olarak ve tesadüfle bir yere toplanmış insanlar vardır.

Cemiyet olmadığı için, dernekler de yoktur. Bunun en açık ispatı, on yıldan beri bizde kurulmuş olan derneklerin, partilerin uğradıkları akıbetlerdir. Genellikle denebilir ki, az çok devamlı olarak yalnız İttihat ve Terakki Partisi yaşadı. Ötekilerin hepsi, zaten beş-on kişinin bir yere toplanışlarından ibaret olduklarından, bir müddet parladılarsa da, bu parlayışlar suni ve geçici olduğundan pek çabuk söndüler. İttihat ve Terakki"ye gelince, bu parti de, ilk ciddi çatışmada dağıldı. Demek ki, bu partinin fertleri arasında da ilgi ve bağlantı sırf mihaniki imiş, kimyevi bir mahiyet kazanamamış. Hemen on yıl İttihat ve Terakki Partisinde bakanlık yapmış adamlar gördük ki, mütareke sırasında ve tehlike önünde bu partiyle hiç bir ilgileri olmadığını açıkça ve herkesin önünde iddia ettiler. Aynı iddiayı bu parti zamanında Ayan Reisliği (senato başkanlığı) yapmış bir ihtiyardan da işittik.

Malta'da aramızda birçok muhtaç arkadaşlar vardı. Zenginlerimizden ikisi müstesna olmak üzere, başkaları kendilerini bu muhtaç arkadaşlara karşı herhangi insani bir vazife ile mükellef saymadılar. Bazen öyle zamanlar oluyordu ki, yan yana iki odadan birisinde bir arkadaş açlıktan kıvranıyor, İngilizlerin verdikleri kokmuş et parçasından başka bir şey bulamıyor, ötekinde çeşit çeşit yiyecekler taşıp dökülüyor, fakat muhtaç ve aç arkadaş hiç hatıra gelmiyordu. Zenginlerden birisi, fakir arkadaşlarının önünde, üzümünü soğuk suya batırarak: "Parayı veren düdüğü çalar" diyerek ağzına koyuyordu.[17] Bu kadar adi bir bencillik içinde hangi cemiyet yaşar! Tabiatıyla biz de cemiyet hayatı yaşayamadık, iki yıl içinde bir tek ortak teşebbüste bulunamadık. Herkes kendini düşündü. Hatta başkanlar arasında bile fikir ve his beraberliği olma-

17 Eski Mısır hidivlerinden biri. (T.T.)

dığını şaşırarak gördüm. Bunların, bunca yıl, nasıl birlikte "baş" olduklarına hayret ettim. Çok düşündüm, çok araştırdım. Nihayet anladım ki, bunlar ayrı ayrı ve aralarında hiçbir fikir ve his münasebet ve bağı bulunmayan gruplardan ibaretmişler ve her grup diğerinden çekindiği için öteki ile geçinmek, idare-i maslahat etmek zorundaymış, işte bizde en sağlam, en esaslı görünen partinin mahiyeti! Bu hal ile bir cemiyet uzun müddet yaşayabilir mi? İşte üzerinde uzun uzun durulacak bir mesele.

Biz yaşabilmek için yeni bir medeniyet zümresi, içine atıldık. Başarılı olmak, dilek ve emelindeysek, durmadan hayatımızın bütün temellerini bu yeni medeniyete göre kurmalıyız. Aksi halde kurtuluş yoktur.

DEVLET

Ta ilk çağlardan beri Doğu'da devlet kavramı çok tuhaf bir manada anlaşılmıştır. Devlet hükümetle karıştırılmıştır, ikisi güya aynı manayı taşır gibi kabul olunmuştur. Hele Türklerde bu zihniyet daha ileri götürülmüştür.

Türkler, devleti yalnız hükümetle karıştırmakla kalmamışlardır. Kurdukları hükümetleri, devletleri bile bir şahsın adına, bir ailenin adına göre adlandırmışlardır. Bin yıldan beri değişik Türk kabilelerinin kurdukları birçok devletler, hep sülâle namlarını taşımışlardır. Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlılar, Osmanlılar bu hususta hep aynı zihniyetle hareket edegelmişlerdir. Halbuki bu üç kavram, yani hükümet, sülâle ve devlet arasında, gerek dıştan, gerek içten, gerek maddi ve gerek manevi pek açık farklar vardır. Fakat Doğu bunları karıştırmış, her sülâleyi ayrı bir devlet saymış ve her yeni gelen kendisinden evvel gelenleri âdeta yabancı addetmiş ve o suretle hareket eylemiştir.

O derecede ki meşhur bir şairimiz bile övünerek şunu söylemiştir: "Biz ol nesl-i kerim-i dûde-yi Osmâniyâniz kim Cihangirâne bir Devlet çıkardık bir aşiretten."

Her Türk'ün göğsünü iftiharla kabartan bu beyit, gerçekte, olsa olsa, parlak bir "tarihi istiare" addolunabilir. Altı yüz hanelik bir aşiretten dünyayı fetheden bir devlet çıkarmak, cihanda görülen mucizelerden değildir, öyle bir devleti bir tek aşiret çıkarmamıştır. Bu devleti kuran, o aşiret de içinde olduğu halde. Küçük Asya'da evvelce ve yine yanlış olarak "Selçuklular" namını taşıyan milyonlarca Türk'tür. İngiltere sülâleyi dört kere değiştirmiştir. Son sülâlenin zamanında, İngiltere, sınırlarını dünyanın iki kutbuna dayattı. Fakat hiçbir zaman, hiçbir tarihçi veya şair İngiltere'yi bu sülâlelerin namıyla adlandırmayı hatırına bile getirmemiştir. Bunun gibi, Fransa sülâlelerini birkaç kere değiştirdi. Napoleon bütün Avrupa'yı istilâ etti. Fakat bundan dolayı Fransa, ne Napoleon adını aldı, ne de Fransız devletinin kuruluşu ona bağlandı.

Devlette tek yaşayan ve esaslı olan unsur, devleti doğuran millettir. Bundan dolayı, devletin de tek tabii adı, o milletin adı olsa gerektir. Bakınız, bu hu-

susta taşınan zihniyetin ne kadar önemi vardır: Avrupalılar, bir devletin bir sülâle namı ile adlandırılmasını bir türlü zihinlerine sığdıramadıklarından, "Osmanlı" kelimesine bir türlü ısınamıyorlar, daima Türkiye diyorlar. Gerçekte devlet, bağımsız bir milletin işgal ettiği saha ile o milletin siyasi, içtimai, iktisadi teşkilâtının hepsine dendiği halde, hükümet yalnız o teşkilâtın bir kısmını, sülâle ise pek sınırlı bir parçasını ifade eder. Bir devlet bağımsızlığını kaybetmedikçe vardır. Halbuki devlet sülâlesiz yaşayabilir. Nasıl ki bugün dünyanın büyük bir kısmı cumhuriyet usulü ile yaşıyor. Hükümete gelince: O zaten mahiyeti itibariyle değişik bir şeydir ve her zaman başka bir şekil alabilir. Bundan dolayı, bir devleti bir sülâle veyahut hükümet namıyla adlandırmak kadar bilgisiz ve temelsiz bir hareket tasavvur edilemez. Aynı zamanda bu düşünüş tarzı pek korkunç ve pek tehlikeli bir zihniyeti de gösterir. Devleti sülâle adı ile adlandırmak, devleti sülâleden ibaret saymaktır ki, bu takdirde, sülâle yıkılınca veya çökünce devletin de yıkılması, çökmesi gerekir. Halbuki gerçekte devleti yapan, devletin esaslı ve sürekli amili ve kurucusu bulunan millet devam eder, kalır. Sülâle yıkılıyor, fakat millet yaşıyor ve daha liyakatli, istidatlı liderler arkasından koşarak devletin temelini tazeliyor. Ona daha ziyade parlaklık veriyor. Gerçek bundan ibaretken ve devlet kendisini kurmuş olan milletin adını taşıyarak milletin devamı ile kendisinin de devamını idrâk etmesi gerekirken, yanlış bir görüşle başka bir ad alarak, kendisini başka bir şey sanıyor. Bu garip olayın neticesi olmak üzere, *milli tarihin kesildiğini, milli birliğin bozulduğunu*, güya yeni kurulmuş olan devletin eski devlete göre bir çeşit yabancı ve hatta düşman kaldığını söyleyebiliriz. Bu garip anlayış tarzının en canlı misalini bir taraftan İran, diğer taraftan Osmanlı tarihlerinde görürüz, İran'da Safevileri, Afşarları, Kaçarları işbaşına getiren, taht ve taç sahibi eden aynı unsur, aynı amildi. Fakat bu sülâleler kendilerini ayrı ayrı ve düşman devletler saydıklarından, her sülâle kendini, kendisinden evvel gelmiş olan sülâlelerin bütün eserlerini, bütün miraslarını yıkmak ve bozmakla mükellef sayar. Bu anlayış tarzının başka ve daha önemli tesirleri vardır. Sülâlelerini devlet sayan milletlerde, sülâlenin çökmesiyle, devlet de bitmiş sayılıyor. Artık o devletin bir daha dirilmesi ümidi kalmıyor. Meselâ Hindistan böyledir. Aksine olarak, devletlerini milletin bütününde görenler, bağımsızlıklarını kaybettikten sonra bile, devletlerini canlandırmak ümidiyle yaşıyorlar ve bu ümit er geç gerçekleşiyor. Meselâ Hindistan'ın onda biri nispetinde bulunan Lehistan, İtalya, yüzde biri nispetinde bulunan Yunanistan, Sırbistan vb.

Sonra, Osmanlı Devleti bir topluluk mu, yoksa tek bir varlık mı? İngiltere bir topluluktur. Çünkü onu kuran başlıca üç millet, belli sahalarda büyük çoğunlukta oldukları gibi, milli bağımsızlık ve teşkilâta sahiptirler ve belli anlaşmalarla birbirine talihlerini bağlamış ve ortak bir devlet meydana getirmişlerdir.

Gerçi daha sonra bu anlaşmalara riayet edilmemiştir. Kurucu unsurlardan birisi, Anglosaksonlar, diğerleri üzerine üstünlük kurmuşlardır. Bu yüzden bugün bile şiddetli mücadeleler olmaktadır. Fakat İngiltere devletinin kuruluşunda, İskoçyalılar ve İrlandalılar, Anglosaksonlar kadar, rol oynamış ve üç millet birbirlerine rızalarıyla bağlanmışlardır. Fakat Fransa'da olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da, böyle bir olaya rastlamıyoruz. Devletin şümul dairesi içine girmiş olan unsurlardan hiç birisinin kendi rızası veya bir anlaşma ile devlete talihini bağladığını görmüyoruz. Bundan başka, bu unsurlardan birçokları fethedildikleri sırada bağımsız değildiler. Osmanlı Devleti onları başka yabancı tâbiyetlerden alıp; kendisine fetih hakkı olarak katmıştır. Bağımsızlıklarını kaybedenler ise, rızalarıyla yapılmış bir anlaşma ile ortak bir devlet kurmak için değil, yine fetih hakkı namına devletin içine alınmışlardır. Gerçekten, bu unsurlardan İslam olanları, ilk günden kurucu milletin bütün haklarıyla birlikte milli hâkimiyete tamamıyla iştirak ettirilmişlerdir. Fakat bu olay, bir anlaşma, bir topluluk adına değil, tek varlık olan devletin kabul ettiği ve uyguladığı bir prensip, bir usul namına idi. Bütün bu yerlerde devlet, idare usulü, teşkilâtı, kanunları bakımından tek bir varlık manzarası gösteriyordu.

Hıristiyan kavimlere gelince, bunlar da söylediğimiz ve daha düne kadar bütün dünyada geçerli ve hâkim olan fetih hakkı namına, devlete katılmışlardı. Katılma yapıldığı zaman, yine bütün dünyada geçerli olan milletlerarası kaide ve kanun gereğince, bu milletler fatihin şefkat ve merhametine sığınmaktan başka hiçbir iddia yürütmek hakkına sahip değildiler. Bunlar o zaman kurucu milletle eşit haklara sahip olmak veya milli hâkimiyete katılma iddiasını ileri süremezlerdi. Çünkü bütün dünyada geçerli ve bütün vicdanlara hâkim olan prensip, galibin mağlûp üzerinde mutlak tasarruf hakkını kabulden ibaretti. Mesela Osmanlılar bu fetihleri yaparken, İspanyollar da Araplara İspanya'da galip geliyorlardı, İspanyollar fethettikleri yerlerde bir tek Müslüman bırakmadılar. Mallarına, canlarına tamamıyla el koydular. Fakat, Osmanlılar Hıristiyanlara karşı büyük bir itidal, o zaman eşi görülmeyen bir cömertlik gösterdiler. Dini ve milli teşkilâtlarına dokunmadılar, bunların olduğu gibi kalmasına müsaade ettiler. Fakat, bu da, topluluk namına iki tarafın rızasıyla yapılmış bir anlaşma değildir. Sırf fatih milletin kabul ettiği ve uyguladığı bir usul namına idi. Devlet, İngiltere'de olduğu gibi, milletler devleti değildi. Bir bütün varlıktı ki, onun kurucusu, idare ve teşkilât hususunda uygun bulduğu belli bir usulü uyguluyordu.

Açıktır ki, devletin temeli birlik olduğundan, yine o birliği koruma niyetiyle koyulan bir idare usulü gereğince, bol bol verilen müsaade ve imtiyazlar hiçbir zaman o birliği bozacak bir mahiyet ve şekil alamazdı. İstediği gün onları kaldırmak, yine devletin bir hakkıydı ve bu hakka karşı bir itirazda bulunulamazdı.

Osmanlı tarihinin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti'nin bünyesi bir birlik halinde iken, yazık ki, zaman aşımı ile ve sırf devlet adamlarının ihmalleri ve devletin mahiyetini anlamamaları yüzünden bu birliğin yerini bir topluluk, bir milletler devleti zihniyeti aldı. Hıristiyanlara bahşedilmiş olan bu müsaadeler, gitgide sanki anlaşmayla alınmış birer hak gibi sayıldığı için, devletin dayandığı bünye sarsılmaya başladı, birlik bozuldu. Her cemaat, kendini devlet içinde şahsi bir varlık sayarak, devlete karşı birtakım imtiyazlardan, özel teşkilâttan söz edilmeye başlandı. Osmanlı Devleti'nin yıkılması, gerçekte o günden sonradır.

Bu olayda, kurucu millet büyüklerinin ki, bunlar devleti idare eden bütün Osmanlı Müslümanlarından ibaretti, iki büyük hataları oldu: Evvelâ bir devletin yalnız kılıçla, yalnız kuvvetle kurulamayacağını ve devam ettirilemeyeceğini vaktinde anlamamaları. Kılıçla fethedilmiş olan yerler, yalnız dimağla elde edilebilir. Dimağdan maksadımız, iyi idare değildir. Ta 17. yüzyılın ortalarına kadar, Osmanlı idaresinin dünyanın en düzenli idarelerinden birisi olduğunu çekinmeden iddia edebiliriz. Fakat maksadımız bu iyi idare değildir. Çeşitli milletlerin teşkil ettiği bir devleti iyi idare etmek, zaptedilmiş toprakları kazanmak değildir. Olsa olsa, o yerler üzerinde asayişi ve inzibatı sağlamaktan, ticaret ve sanayi geliştirmekten ibarettir. Fakat kalpleri, dimağları kazanmış olmak değildir. Halbuki devlet adamlarının en önde gelen vazifeleri, bu kalp ve dimağları kazanarak, değişik milletleri birbirine yaklaştırarak, onların kaynaşmasını sağlamaktan ibaret olabilir. Asıl devlet meselesi halkın hislerinde, emellerinde ve isteklerinde birlik meydana getirmektir. Bu hususta Arap ve Acem devlet adamları, hiç şüphe yoktur ki, bizimkilerden daha basiretli hareket etmişlerdir. Pek az bir zaman içinde Araplar, fethettikleri yerlerin hepsinde şaşılacak bir birlik meydana getirdiler. Osmanlı büyükleri ise, sanki kasten takip ettikleri usul ile, milletler arasındaki ayrılıkları devam ettirdiler. Hıristiyan cemaatlerine bir taraftan özel imtiyazlar bağışlayarak, onların milli şahsiyetlerini bu suretle korumuş oldular. Diğer taraftan da, aynı cemaatleri devletin umumi hayatına katmayarak, onlarla İslam cemaati arasındaki anlaşmazlığın sertleşmesine, katılaşmasına sebep oldular. Aynı devletin tebaası olan insanlar devlet tarafından değişik muameleler gördüler. Hıristiyanlar kendi okul ve medreselerinde terbiye edilerek, milli şahsiyetlerini geliştirdikleri halde, devlet okulları onlar için uzun zaman kapalı kaldı. Aynı cemaatler askerlik vazifesinden, hükümet dairelerinde çalıştırılmaktan muaf tutuldular. Bu suretle, devlet, vazifelerinin tamamıyla aksini yapmış oldu. Milletler arasına âdeta setler koyarak, onları ayrı ayrı tuttu; okul, medrese, askerlik, devlet memuriyeti gibi, toplanma ve birlik vasıtalarını aksine olarak, ayrılma ve parçalanma vasıtaları haline soktu. Gerçekte Osmanlı devlet adamları sonradan bu büyük hatalarını anlamış bulundular. Tanzimat'tan beri onları tamire kalkıştılar. Fakat,

yazık ki, devletin temeli artık sarsılmış, vücuduna zaaf gelmişti. Evvelce kolaylıkla yapabileceği bir işi, bu kere yapamaz bir hale gelmişti. Aynı zamanda, vaktiyle devletin bahşetmiş olduğu imtiyazlar sayesinde, çeşitli cemaatler, milli şahsiyetlerini yalnız korumakla kalmamış, bir kat daha kuvvetlendirmişlerdi. Yüzyıllarca devam eden anlaşmazlık ve tezat, bunlarda derin kökler salmıştı. Milli vicdanları gelişmişti. Bu sefer, dışarıdan da kuvvet alarak, kolay kolay devletin dileklerine uymaz olmuşlardı.

Osmanlı devlet adamlarının ikinci ve daha büyük hataları, devletin kurucu unsuruna, devlette özel bir yer vermemeleriydi: Birçok milletlerden kurulan devletlerin hepsinde, daima iki çeşit kuvvet kendi kendine meydana gelir: Birisi merkeze yönelen, öteki devletçi olmayan. Osmanlı Devleti'nde merkeze yönelen unsur Türk'tü. Merkezden uzaklaşan unsurlar da diğerleriydi. Şu halde, Osmanlı büyükleri bu gerçeği dikkate alarak ona göre hareket etmeliydiler. Daima Türk unsurunu kuvvetlendirmeye çalışmalıydılar. Onun bilgisinin, fenninin, ekonomik durumun üstünlüğünü sağlamalıydılar. Çünkü devlet tabiatıyla kuvvetini daima bundan alacaktır. Zor zamanlarda daima buna başvuracaktı. Zaten Türk, devletçi ve merkeze yönelmiş olduğundan, devletin esasını, temelini teşkil ediyordu ve devleti müşkül durumlara sokmaktan sakınacaktı. Fakat Osmanlı devlet adamları, Fatih'ten sonra, bu prensibin tamamıyla aksine hareket etmiş bulundular. Onların faaliyet merkezleri Anadolu olacaktı. Özellikle Anadolu'nun gelişmesine çalışacaklardı. Fakat tamamıyla aksini yaptılar; İstanbul daima kuvvetini Anadolu'dan aldığı, oraya dayandığı halde Anadolu'yu tamamıyla unuttu, ihmal etti. Zaten pek az düşünülen şehircilik hususunda Anadolu asla hatıra gelmedi. Türk, bol bol canını devlete feda ettiği gibi, ekonomisini, bilgisini, irfanını, sanayisini de feda etti. Bu suretle devletin kurucusu bulunan ırk, gittikçe zayıfladı ve nihayet devleti eski büyüklük ve ihtişamı ile ayakta tutamayacak bir hale geldi, devlet düşmeye başladı.

Anadolu'nun bu suretle unutulmasının tek sebebini yine o devlet anlayışında aramalıdır. Devletin hükümdardan ve sülaleden ibaret sayıldığı bir yerde, bu halin oluşu pek tabiidir. Çünkü hükümdardan ibaret addolunan bir devlette kurucu unsurun değeri, özelliği kendi kendine ortadan kalkmış olur. Böyle bir devlette bütün tebaasına aynı gözle bakar, onlara dilediği gibi davranır. İstediğini iş başına getirir, istediğini kahreder. İltifat kazanmak, güven sağlamak ve dolayısıyla mevki, ikbal, makam sahibi olabilmek için, tek aranan sıfat bilgi, liyakat, kudret, tecrübe, sadakat, namus değil, hükümdara sadakat ve itaattir.

İran bu esasın uygulanmasında garip usuller icat etmiştir. Devlet adamlarının sadakat ve bağlılık derecelerini keşf için acayip yollar düşünmüştür. Amcalarımdan birisi bana bu hususta bir hikaye söylemişti, burada onu olduğu gibi yazmayı faydasız bulmuyorum.

Amcam Karabağ'da Aras nehri üzerinde bulunan evine gider. Nehrin öteki tarafında oturan İran hanlarından birisi kendisini davet eder. Bu arada, o zaman veliaht ve sonradan şah olan Muzafferettin, o taraflara av için gelir. Tabiatıyla bütün hanlar huzuruna koşarlar. Amcamı davet eden han da kendisini alır ve veliahdın huzuruna giderler. Avdan sonra bir yerde dinlenilirken, veliaht dürbününü ufka doğru çevirir ve hemen hanlardan birisini yanına çağırarak: "Şu dağın sırtında bir beyaz at var, atın sırtında da çok güzel bir halı, gel bak" der.

Han dürbünü alır, gösterilen yere doğru çevirir ve hemen: "Evet, kurban olduğum, ne güzel at ve ne güzel halı!" der. Daha sonra, öbür hanlar da, aynı suretle davet edilir ve aynı surette cevap verirler. Nihayet veliaht, kendisine evvelce takdim olunan amcama hitap ederek: "Ali Bey, geliniz siz de görünüz" der. Amcam dürbünü alır, bakar, bakar, ne dağ görür, ne at ve ne de halı. Şaşırır, dürbünü öteye, beriye çevirir, yine bir şey göremez ve nihayet, "Kurban olduğum, ben bir şey görmüyorum" der.

Veliaht kızar, başını çevirir ve amcama iltifat etmez. Bu olaydan pek üzülen amcamı davet eden zat, veliaht gittikten sonra, amcama âdeta azarlayan bir sesle şöyle der: "Ah, Ali Bey, doğru söylemek için yer mi buldun? Zannediyor musun ki, ben de, başkaları da, dürbünle bir şey gördük? Biz görmediğimiz gibi, zaten veliaht kendisi de hiçbir şey görmüyordu. O bizi imtihan ediyordu. Kendisine ne derece bağlı olduğumuzu, onun gözü ile gördüğümüzü, kulağı ile işittiğimizi, kısacası kendimizden geçerek, "o" olup olmadığımızı imtihan ediyordu."

Ben de, Muzafferettin Şah Bakü'den Avrupa'ya geçerken, maiyetindeki devlet adamlarını gördüm. Bunlar arasında özellikle Şahın tam güvenini kazanmış ve bütün devletin tek amiri olmuş bir adam vardı. Tam cehaletine, hiç bir meziyet sahibi olmamasına rağmen, bu adam Emir Bahadır Cenk unvanını taşıyor ve Şah onsuz bir tek adım atmıyordu. Böyle bir adamın bu kadar nüfuz kazanmasına önce şaştım. Fakat sonra bilmeceyi çözdüm. Bu adam Şah'a köpek gibi bağlı idi.

Geceleri Şah'ın yatak odasının eşiği üzerinde serilir, sabaha kadar uyumaz. Şah'ı bekler, Şah aka kara derse, o da der, Şah'ın adı geçtiği zaman ayağa kalkar, salâvat getirir, dualar okurdu. Bir gün, Bakü'de Rus kıtalarına bir resmi geçit yaptırıldı. Şah, Rus askerlerindeki nizamı, intizamı görerek üzüntüsünü belirtti. Bu adam, hemen ileri atılarak, peygamber huzurunda gibi eğilerek, büyük bir cesaretle: "Emrediniz, o çar'ı Petersburg'dan ta Tahran'a sürüye sürüye getireyim!" dedi. Şah gülümsedi ve memnun oldu.

Devlete değil, hükümdarın şahsına bağlılık, Doğu kavimleri arasında daima bir fazilet addedilegelmiştir. Daha iki yıl evvel, pek bilgili sayılan ayan üyelerinden birisi, eski devlet adamlarının güzel huylarından yana yakıla bahsederken, bir ibret dersi olmak üzere, aşağıdaki hikâyeyi anlattı:

Sadrazamlardan "it burnu" lâkabıyla meşhur Ahmet Paşa, her nedense padişahın gözünden düşer, kovulur. Sonra da, arkasından cellâtlar gönderilerek, bulunduğu yerde öldürülmesi emredilir. Cellâtlar Ahmet Paşa'yı namaz kılarken bulurlar. Fakat birisi kendisinden iyilik gördüğünden, kaçmasını teklif eder. Ahmet Paşa, uzun sakalını kaldırarak: "Hayır, hayır, padişahın emrine itaat etmemek yolu benden başlamasın, kes!" diye boğazını uzatmış ve tabiatıyla boynu vurulmuştur. İşte hiç düşünmeden, sırf keyif üzerine, bir zorba zalimin vermiş olduğu hükme uyma fazileti! Sokrat da öğrencilerinin kaçmak tekliflerine karşı: "Kanuna itaat fazilettir. Beni faziletsizliğe davet etmeyiniz" demiştir. İki adam arasındaki farka bakınız! Birisi hükümdar diyor, öteki kanun. Birisi şahsa itaatten ilham alıyor, öteki devlete; birisi keyfe saygı gösteriyor, öteki kanuna.

Devleti hükümdardan ibaret addeden bir çevrede bu görüş tarzı pek tabiidir. Çünkü her çeşit meziyet yerine, sırf şahsi bağlılık sayesinde, hiçten en yüksek mevkilere yükselebilenler, tabiatıyla Allah'ı padişahta görürler. Padişahın iradesini Allah'ın iradesi gibi sayarlar.

Fakat, iş bir kere şahsi bağlılık alanına döküldü mü, yaltaklanma, iki yüzlülük, hile, yalan, entrika, hıyanet ve cinayet devlet adamları için meziyet ve fazilet yerine geçer. Rekabet, devleti iyi idare etmekteki liyakat, bilgi, azim, metanet, namus sahasından çıkar. Şahsa bağlılık alanındaki zillet ve rezaletlere dökülür. Gerçek akıl, zekâ ve fazilet yerine, kurnazlık, hile, desise geçer. Türk, tabiatı bakımından, ağırbaşlı, mütevekkil, sokulganlığı sevmez, riya ve dalkavukluğu nefsine ağır görür, mert, saf, hile ve desiseden nefret eden, hıyanete ve cinayete tenezzül etmez bir varlıktır. Zaten halk arasında, Türk demek, saf insan demek değil midir? Türk'e "anlamaz" demeleri de, hilekârlara mahsus sıfatlardan uzak olduğu içindir.

İşte bundan dolayı, tarihimizde şahsa bağlılık kaidesi, devlete bağlılık prensibine hâkim olduğundan beri, Türk, idare sahasından kovulmuştur. Üç yüz yıldan beri işbaşına geçmiş olan devlet adamlarının sicilleri incelenirse, aralarında yüzde yirmisinin bile Türk olmadığı anlaşılır. Büyük bir kısmı o kullardır ki, devleti kurmuş olan unsurla ilgisi olmayıp, sırf padişahlara karşı gösterdikleri rezilce bağlılık sayesinde, çeşit çeşit hileler, ikiyüzlülük, dalkavukluk ve cinayetlerle mevki ve makam sahibi olmuşlardır. Bunların büyük bir kısmı ya dönme veya dönme asıllı olanlardır. Bunlar hiç bir zaman, kanı ile, kalbi ile Türk'e bağlı olmamışlardır, Türk'ü anlamamışlardır. Türk'ün sevinçlerine katılmamışlardır ve felâketli zamanlarda Türk'ü terk edip gitmişlerdir ki pek tabiidir. Çünkü onları devlete bağlayan tek şey, padişahın teveccühüdür. Bu teveccüh, herhangi bir sebeple ve özellikle bir felâketle kayboldu mu, onları artık devlete ve millete bağlayacak bir amil kalmaz. Milletleri devlete karşı isyan etmiş ve devletin temelini yıkmaya çalışan bir Aramyan Efendi'nin,

bir Aristidi Paşa'nın padişahtan kopardıkları nimetlerden başka, devletle bir ilgileri olacağını tasavvur etmek için, budala olmalıdır. Arap Hadi Paşa ile Arnavut Rıza Tevfik'in Sevr Muahedename'sini, elleri titremeksizin, Türk namına imza etmeleri pek tabiidir. Onlar bir şey kaybetmiyorlar ki... Aksine olarak, adları bu suretle de olsa, tarihe geçiyor ve zaten milletçe Türk'e vurmuş oldukları darbeyi bu kere de şahsi bir imza ile tamamlıyorlar.

Rıza Tevfik kaç kere bu devlet ve milletten ayrılmış olduğunu açıkça söylemiştir, fakat yine bu adam, devletin en buhranlı zamanında başına geçiyor, idaresine katılıyor, talihi hakkında nüfuzlu bir oy sahibi oluyor ve nihayet ölüm belgesi olan bir anlaşmayı Anadolu'nun, yani Türk vatanının isyanına rağmen, yine Türk namına imza ediyor! Emir Hüseyin Arabistan'da isyan ve İngiliz'lerle işbirliği ederek, devlete en ağır darbeyi indirmiş olduğu halde, onun kardeşi Nasır Paşa hâlâ da devletin en yüksek müessesesi olan Ayan Meclisinin (Senatonun) üyesi sıfatını taşıyor, saltanat şûrasına iştirak ettiriliyor. İstanbul'daki İngiliz kumandanı, kendisine taç sahibi bir kimsenin kardeşi muamelesini yaptığı halde, Anadolu'yu İngilizlere teslimden başka mana taşımayan bir muahedenâmenin kabulü hakkında yine fikri soruluyor! Bu gibi facialar, yalnız bizim gibi kendini bilmeyen, devleti padişahın malı sanan çevrelerde olabilir.

Üç yüz yıldan beri saraya girmek imkânını bulan, soyu sopu bilinmeyen, devletin kurucu unsuru ile maddi ve manevi hiç bir ilgisi bulunmayan nice kadın ve erkek, bu devletin başına ne kadar müthiş felâketler getirmişlerdir! Milli tarihimize o kanlı ve müthiş şekli verenlerin, hemen yüzde doksanı, bu gibi Türk olmayanlardır. Bunların saray ve saray çevresinde yaptıkları hile ve desiseler, ettikleri hıyanetler, işledikleri cinayetler ve kanlı facialardır ki, milli tarihimizi kan lekeleri ile kirletmiştir.

Bunlar arasında gerçekten hizmet edenler de olmuştur. Fakat hizmetlerin hemen hepsi, yine saraya, padişahın büyüklüğünü, şanını yükseltmeye yönelmiştir. Yoksa, halk düşünülmemiştir. Halkın refahı, şehirlerin onarılması, devletin gerçekten yükselmesi asla dikkate alınmamıştır. Kesin olarak denilebilir ki, Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri, şehir imarı, halkın maddi ve manevi refahının artırılması yolunda, bir tek adım atılmamıştır. Aksine olarak, gerek Selçuklular zamanında ve gerek Kanuni'ye kadar yapılmış olan imarın hepsi, derece derece yok edilmiş ve nihayet Türk, o harabe kulübesi ve bitkin vücuduna kalmıştır.

Mütarekeden sonra, devletin asıl kurucusu olan Türkler, Ankara'nın etrafına toplanarak, ocaklarını, din ve milliyetlerini son bir gayretle müdafaa ederken, her taraftan sarayın etrafına konulmuş olan değişik ırklardan adamlar, düşmanlarla işbirliği ederek Anadolu aleyhine bir ordu çıkarmaya çalışıyorlardı. Gerçekte Türklerden kopmuş olmalarına rağmen, yine Türk namına memleketi düşmana teslimde tereddüt etmiyorlardı.

İşte devlet kavramının yanlış telâkkisinin üzüntülü ve feci neticeleri!

Devlet ne padişahtır ve ne de hükümet, XIV. Louis'nin "devlet benim" dediği zamanlar çoktan geçmiştir. O prensip Fransa'ya büyük bir inkılâp pahasına malolduğu gibi, bizim için de müthiş felâketlere sebep oldu. Devlet millettir, devleti kuran unsurdur. Bütün hâkimiyet ona ait olduğu gibi, bütün haklar da onundur. Locke, J. J. Rousseau zamanından beri bu prensip, içinde bulunduğumuz çevrenin mukaddes bir temeli olmuştur. Biz de, ister istemez, Sadi'den ayrılarak J.J. Rousseau'ya uymak zorundayız. Bunu kendimiz yaparsak ne mutlu!... Bunu olaylar başımıza döve döve, felâketten felâkete sürükleyerek kabul ettirirse ne körlük!... Devlet adamı ilhamlarını, prensiplerini saraydan, padişahtan değil, milletten, devleti kurmuş olan unsurdan alacaktır. O, yalnız o unsuru, onun şahsiyetinin gelişmesini, onun maddi ve manevi kuvvetlenmesini düşünmekle mükelleftir.

O unsurun maddi ve manevi ihtiyaçları her şeye hâkim olacak, her şeyin üstünde tutulacaktır. Böyle düşünmeyen, bu prensibi kabul etmeyen kimse, devlet idaresine katılamaz.

Yaşamakta olduğumuz zamanının devlet hakkındaki telâkkisi bundan ibarettir. Bolşevikler bile bu prensibi var kuvvetleriyle uygulamaktadırlar. Azerbaycan, Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan, Türkistan, kısacası, bütün Rus olmayan unsurlar, asıl unsurun, yani Rus'un ruhunu, şahsiyetini, idare tarzını kabul etmek mecburiyetindedirler. Bu prensibin sağlanması için, kendilerine sadık yerlileri işbaşına getirmekle kalmayıp, her tarafta idare başında bir Rus çoğunluğu bulundurmaya çalışıyorlar.

HÜKÜMET

Hükümet kavramı bizde çoktan beri o kavramın taşıdığı manadan sapmıştır. Hele bugünkü çağdaş telâkkiye yanaşmamıştır. Doğu'da genellikle hükümet hükümdardan ibarettir, hükümdarsa, ta eskiden bütün Doğu üzerine manevi tesirden geri kalmayan İran'ın telâkkisine uygun bir şekilde belirtmiştir. Hükümdarlık hakkında İran'ın görüş tarzından yukarıda, "ahlâk" bölümünde bahsetmiştik, İslamiyet'ten en aşağı bin beş yüz yıl evvel, İranlılar daha sonra Avrupalıların "Droit Divin" dedikleri ilâhi hukuk nazariyelerini yaymışlar ve Zerdüşt'ün mukaddes kitabı Zenda Vesta'ya geçirmişlerdir. Bu nazariyelere göre, hükümdar kudret ve yetkisini doğrudan doğruya yaradandan alır ve saltanata başladığı dakikadan itibaren, içine girmiş olan Şehriyâr namındaki bir tanrıyı taşır ve bütün ilhamlarını dilimize Şeyhriyar şeklinde geçmiş olan bu tanrıdan alır ve bu sıfatla mukaddes ve sorumsuz olur. Aslı İranlı olan bu nazariyeler, İran'ın haşmeti ve büyüklüğü sayesinde, bütün diğer Doğu kavimlerine de yayıldı, İslamiyet'ten önce, Asya devletlerinin hepsinde, bu nazariyelerin olduğu gibi kabul edilmiş bulunduğunu görüyoruz. Fakat İslamiyet, mahiyeti itibariyle bu nazariyeye yanaşamazdı. Allah'la insanlık arasında doldurulamayacak bir mesafe koyan İslamiyet, tabiatıyla hükümdarı ilâhi ve gökten gelen bir asla bağlayamazdı.

Hatta peygamberleri bile günah işleyebilmekten uzak saymayan İslamiyet, tabiatıyla bir hükümdara masumluk, sorumsuzluk gibi, müthiş bir mevki veremezdi, İslamiyet, hükümetin kaynak ve esasını çok akıllıca ve ilme uygun olarak cemaatte arıyor. Hükümdar icma-i ümmetin (İçtihat devrinde imamlarla fakihlerin ve ileri gelenlerin din konulu bir işte birlik olmaları) iradesi ile işbaşına gelir. Hükümdarı idare ettiği cemiyet seçer ve seçildikten sonra iki türlü sorumlu olur: Maddi olarak cemiyet huzurunda ve manevi olarak Allah huzurunda.

Fakat, yazık ki, İslam'ın bu anlayış tarzı İslamiyet'te bile pek uzun devam edemedi. Haşmet, cebir, zulüm ve baskıya alışmış olan Doğu, bu nazariye-

ye alışamadı ve Muaviye zamanından bugüne kadar yine o eski İran nazariyesi her tarafta hâkim oldu. Yalnız, bu kere, Ferr-i Yezdan (Allah'ın haşmetinin timsali) Şehryar'lar yerine Zıllullah-u Azam (Allah'ın gölgesi), Müeyyet min Tarafullah (Allah tarafından yardım gören), *Kaim bi Emrullah* (Allah'ın emri ile hükmeden) sıfatları geçti. Ne yaparlarsa yapsınlar, onlara itaat, Allah'a, peygambere itaat etmektir. Onların zulüm ve fesatlarına, hıyanet ve cinayetlerine karşı isyan, ayaklanma, ihtilâl gibi teşebbüsler Allah'a isyan gibi sayılacaktır.

Bu suretle istibdadın en karanlık ve müthiş bir şekli kurulmuş oldu. Padişahın iradesi mutlak bir kudret halini aldı. Ve garibi şudur ki, ilâhi iradeye Allah'ın kendisi riayet ettiği halde, padişahlar iradelerine bile sadık kalmadılar. İstedikleri surette iradelerini bozmakta tereddüt etmediler. Şöyle ki, Allah'ın gölgesi olan zat gölgesi bulunduğu kuvvete bile tabi olmadı, heveslerine uyarak hareket etmeyi âdet edindi. Padişahın büyüklük derecesi, kudret ve haşmeti de bu ani değişiklikler, beklenmeyen heybetli, korkunç, keyfi hareketlerde belli oldu. Padişah böyle olduğu için, bütün devlet adamları, kumandanlar da aynı yolu tuttular.

Bu usûl, aslı ve ruhu bakımından anarşiktir, karışıktır. Çünkü belli ve sağlam hiç bir esasa dayanmıyor. Bizdeki istibdat ile XIV. Louis'nin, I. Nikola'nın istibdadı mukayese edilsin, hemen aradaki fark meydana çıkar. Onların istibdadı yine de kanuna dayanmaktadır. Gerçi kanun orada da hükümdarın iradesinden ibarettir, fakat, hükümdar belli usûl ve merasime riayet ederek yeni bir irade yayımlamadıkça, bir evvelki iradeye tamamıyla tabi olur ve bundan dolayı herkes vergisini, vazifesini, haklarını önceden bilir. Bizde öyle değildir ki... Herkes, her an müthiş bir tehlike karşısındadır. Heveslere kapılarak değişikliğe uğrayan iradeler bir dakika içinde başka bir biçim alır. Birçok adamların başları uçar, evleri söner, İran da hâlâ kimse canından, malından, ırzından emin değildir. Nasreddin Şah'ı öldüren biçarenin kızlarının ırzına geçilmişti. Tahran'a şikâyet ettiği için, oğullarının da ırzına geçildi. Nihayet üzüntü ve ümitsizliğe düşmüş, hayatından bıkmış olan bu adam hançerine başvuruyor ve müthiş bir intikam alıyor. Zaten heveslere, keyiflere kapılmaya karşı tek ileri sürülecek kuvvet, ya hançerdir veya hile, entrika ve saray tertipleriyle saray cinayetleridir ki, bunların da emsalini tarihimizde bol bol buluyoruz.

Yüzyıllarca devam eden bu hal, yazık ki, bizde çok garip bir hukuki zihniyet yaratmıştır. Bu zihniyeti, yaptığımız siyasi inkılâp, aldığımız meşrutiyet usulü de değiştiremedi. Meşrutiyet zamanında bizim hükümet hakkındaki görüşümüz hemen hemen aynı kaldı. Kendi yaptığımız kanunları en evvel kendimiz bozduk. Bu suretle bizim meşrutiyetimiz de, istibdadımız kadar anarşik oldu. Gerçekte biz, maddi olarak istibdadı attıksa da, mana olarak atamadık.

Onun kalplerimizdeki, dimağlarımızdaki köklerini koparıp sökemedik. Biz, her şeyden evvel, hukuki zihniyetimizi değiştirmeye çalışacaktık. Aldığımız esasların ruhlarına varacaktık ve yalnız o sayede onların faziletlerini, bereketlerini, nimetlerini görecektik. Milli kuvvetlerin üçe (yürütme, yasama, adalet) bölünmesi ve bu kuvvetlerin birçok kısımlara ayrılması, meselâ yasama kuvvetinin iki meclisten kurulması, meclislerden her birine ait yetki dairesinin açık bir surette belirtilmesi, yürütme kuvvetinin çeşitli basamaklardan ibaret olması, bunların yetki ve sorumluluk derecelerinin tayini, köy, il ve belediye teşkilâtı, bu yan bağımsız teşekküllerin çalışmaları, adli kuvvetin bağımsızlığı, bu bağımsızlığın dayandığı müeyyideler, fertlerin elinden alınamayacak haklar hep aynı noktaya dayanmaktadır. Yani, yetkilerin ve faaliyetlerin birbirine karışmaması, birbirine engel olmaması noktasına dayanmaktadır. Bu gibi vasıtalarla hazırlanmış çağdaş milletlerin hayatı yakından incelenirse, hükümetlere ait vazifenin son derece sadeleşmiş olduğu görülür. Genellikle bu vazife, bağımsız, serbest müesseselerin ahenkli ve düzenli bir şekilde çalışmalarını kontrol etmek ve asayiş hizmetini sağlamaktan ibarettir. Halbuki bizde işte bu durum anlaşılmadı.

Belediye ve il teşkilâtına ait kanunlarımız incelensin, hep aynı ruhun hâkim olduğunu görürsünüz. Bu teşkilâttan maksat, belli bir içtimai müesseseye kendi içinde çalışmak için tam serbestlik vermekten, merkezdeki hükümetin veya mahalli yürütme kuvvetinin lüzumsuz, çok kere zararlı müdahalelerine meydan vermemekten ibaretti. Halbuki, biz bu teşkilâtı taklit ederken, bu maksadı kaybettik.

Merkezi hükümete ve valilere o kadar yetki ve müdahale hakkı verildi ki, şehir ve iller serbestisi tamamıyla kayboldu. Yine eskisi gibi ve hatta daha ziyade valiler ve yürütme kuvveti her şeye hâkim oldu. Bu kere, milli eğitim memurlarının tayin ve azilleri bile, fiili olarak onlara verilmiş bulundu. Netice ne oldu? Ne yerli halk kendi işine baktı ve ne de valiler doğrudan doğruya kendi işleriyle meşgul oldular. Şehir ve belediye meclisleri toplandılar, konuştular, fakat valinin rızası dışında bir şey yapamadılar. İstanbul şehri bu hususta en feci bir örnektir. Bir milyona yakın ahalisi bulunan ve tabiatın cömertlikle süslediği bu şehir, bugün bile, Avrupa'nın dördüncü derecedeki şehirleri seviyesine erişememiştir. Şehir ve iller böyle bakımsız kalırken, valiler de şehirlerde sokak ve tiyatro, illerde yollar, köprüler yapmakla güya meşgul oldular. Halbuki yanı başlarında eşkıya çeteleri her tarafı usandırıyor, ihtilâl komiteleri büyük şebekeler kuruyor! Bunların haberi bile yoktur!

Adli teşkilâtımız daha berbat. Çağdaş milletleri taklit ederek, adliyenin bağımsız olduğunu Kanun-u Esasi'mize (anayasamıza) bir özel madde ile soktuk ve herkesin tabi olduğu mahkeme dışında yargılanamayacağını ilân ettik. Fakat ne adliyenin bağımsızlığını sağlayabildik ve ne de yargı prensiplerine

riayet ettik. Asıl fenalık, yürütme kuvvetinin hâkimler hakkındaki görüşü idi. Hükümet, adliye memurlarını da diğer memurlar gibi, kendi istek ve keyfine tabi sayıyor, onları istediği gibi kullanabileceği kanaatini besliyordu. Ne hükümet adamları ve ne de umumi efkâr, adliyeyi yürütme kuvveti dışında bağımsız ve gerektiği zaman yürütme kuvvetine karşı da yalnız hak ve hukuku korumak için hareket edebilir bir müessese olarak tasavvur edebiliyor. Hakiki fenalık bu zihniyettedir. Gerçekte taklit ettiğimiz anayasalar ve adli teşkilât, adliyenin bağımsız olmasını gerektirir. Fakat kâğıtlar ve kitap sahifeleri üzerindeki yazılar, yüzyıllardan beri süregelen ve kuşaktan kuşağa geçen bir görüş tarzını, bir zihniyeti büyük inkılâp hareketleri veya derin zihni değişiklik olmadan silemez. Bu hususta Tanzimat devrinden başlayarak, ta son Meşrutiyet devrine kadar, hep aynı nokta etrafında dolaştık. Çünkü düşünme tarzı, zihniyet değişmemişti. Tanzimat devri bize bir "mecelle" bıraktı. İtiraf ediyoruz! Mecelle bir abidedir. Mecelleyi yapan eller üstat elleridir. Her çeşit övülmeye lâyıktırlar. Fakat mecellenin ruhu, esası nereden alınmıştır? Hangi geleneğe dayanır? Bu gelenekler çağdaş hukuk anlayışına uyuyor mu? İşte asıl mesele! Fakat bu mesele mecelleyi yapanlar için yoktur. Çünkü onlar mecellenin dayandığı ruh ve geleneğin her zaman ve mekânın ihtiyaçlarını karşılayabileceği düşüncesindeydiler. Temel hata buradadır. Bu hata ayniyle meşrutiyet devrinde de tekrarlandı. Bu devir, bir taraftan çağ, çağın ruhuna uymak ihtiyacını şiddetle duyuyor, fakat diğer taraftan yine o geleneklerden ayrılamıyor, yine onları muhafazaya çalışıyor, orta, karışık bir şeyler yapmak istiyor ve tabiatıyla başaramıyor ve hiçbir zaman da başaramaz.

Çünkü karşımıza çıkan mesele gayet açıktır: Biz ya iflâs etmiş olan o geleneklere sadık kalarak tamamıyla yok olacağız veya onlardan tamamıyla ve kesin bir tarzda ayrılarak hayatımızı yeni esaslar üzerine kuracağız. Yoksa yüzlerce yıl evvel hayatın gayet basit, ilim ve fennin ve özellikle hukuk biliminin pek iptidai olduğu bir zamanda olan esaslardan bugün yardım istemek ve o esasları prensip alarak, bugünün gayet karışık ve zor olan hayatını düzenlemeye kalkışmak, ölülerden can ummak gibi bir şeydir.

Mecelleyi baştan aşağıya okuyunuz: Koyduğu prensipler ve o prensiplerden çıkardığı kaideler belki bir aşiret, bir bedevi cemaat için kâfidir. Fakat, çağdaş milletlerle onların mücehhez oldukları o müthiş, siyasi, iktisadi, içtimai, ticari, zirai ve ilh... teşkilât ile rekabet ve mücadele etmek mecburiyetinde bulunan bir cemiyet için, katiyen yararlı değildir. Yalnız yararsız değil, o cemiyeti öldürmek için en tesirli bir amil olur.

Bakınız: Biz, çağdaş cemiyetleri teşkilât itibariyle taklit ettik, adliye sistemimizi değiştirdik, fıkhı mecelle şeklinde Kodifiye ettik. Meşrutiyet usulünü kabul ettik, yasama meclisleri kurduk. Fakat, başarılı olduk mu? Kurduğumuz makineler vazifelerini hakkıyla yapabildiler mi? Yasama meclisleri kanun yap-

ma işinde kendilerini serbest hissettiler mi? Ne zaman önemli bir mesele ele alındı ise, "Efendiler, geleneğe dokunuyoruz" diye korkunç bir ses önümüze çıktı ve hepimizi hareketsiz bıraktı. Adliyemiz birbirini devamlı olarak bozan iki kısma ayrılmıştır: Ne beriki doğrudan doğruya yeni yolu takip edebildi, ne öteki açıktan açığa eski yola devam edebildi, içinden çıkılmaz bir kargaşalık doğdu. Neticede bir devletin en önemli, en esaslı vazifesi olan adalet dağıtımı işlemez oldu.

Bu şartlar içinde, bir muhitte, bir cemiyette hukuki zihniyet kurulabilir mi? Hak aşkı, duygusu gelişebilir mi?

İşte bunun içindir ki, bütün taklitlerimize, bütün yeni teşkilâtımıza rağmen, sırf çağdaş ruha doğrudan doğruya ve açıktan açığa yanaşamadığımız için, yine eski geleneğimiz olan zorbalar idaresinden hiç bir zaman kurtulamadık. Geleneklerimiz, ne bilinmeyen iki mazlumun müdafaasını sırf hak ve hukuk aşkı ile üzerine almış olan Voltaire'leri ve ne Yahudi Dreyfus'u bütün Fransa hükümetine karşı müdafaa ederek yıllarca mücadele eden Zola'ları kaydetmiştir. Aksine olarak, Türklüğü ebedi surette utandıracak, Türk'ün tarihi üzerinde silinmez bir leke teşkil edecek olaylar bol bol geçti. Hürriyet ve İtilâf Partisi zamanında bir divan-ı harp başkanı, aslı olmayan bir maddeye dayanarak, sekiz yüz kişinin işini yirmi dört saatte bitiriyor. Ondan sonra gelen Nazım Paşa mahkemesi, sırf saraydan ve Bab-ı Ali'den aldığı emir üzerine, bir masumu darağacına gönderiyor ve yaşlanmış, beli bükülmüş, bu milleti ilmi eserleri ile faydalandırmış şeyhülislamı idama mahkûm ediyor. İnsan, bu idam hükümlerine ait ithamnameleri okurken insanlık namına utanıyor, kızarıyor. Çünkü aynı itham ile, sokaktan herhangi bir adam alınıp asılabilir. Gerçekte bunlar mahkeme değil, kasaphanelerdir. Başka milletlerde geçen olaylarla bu fenalıklar, karşılaştırıldığı zaman, insan yaşamaktan bile nefret ediyor. İstanbul Mahkemesi, sırf İngilizlere ve Ermenilere hoş görünmek için, sokaklarda İslamları çil yavruları gibi takip ve ele geçirdiklerini idam ettirdiği zaman, İngiliz hâkimleri toplanarak İngiliz hükümetinin, Alman imparatorunun Londra'ya alınması ve orada İngiliz hâkimleri tarafından muhakeme olunması kararını şiddetle protesto ediyorlar. Alman hükümdarını muhakeme etmek için elde hiçbir kanun ve kaide olmadığını ve İngiliz hükümetinin, İngiliz mahkemesini intikam hissini tatmin için alet edemeyeceğini ve hükümetinin bu arzusuna uyacak bir tek namuslu hâkim bulunamayacağını ilân ediyorlar. Londra'da İngiliz şerefini yükselten bu karar verilirken, İstanbul'da Vahdeddin ile sadrazam Ferit, Dahiliye Nazırı Ali Kemal, vatan evlâdından yetmiş beş adamı, muhakeme etmeden, düşman eline teslim ediyorlardı. Hemen aynı günlerde, üç milyon nüfusu olan Hollanda hükümeti ve milleti, kendisine sığınmış olan Alman imparatorunu teslim etmemeye karar veriyor ve bu kararını, hatta muharebeyi göze alarak ilân ediyor.

Yine aynı Sultan Vahdeddin hükümeti, İngiliz Miralayı Maxwell'in emri ile, Ermenilere her İslam ve Türk evine girerek şüpheli gördükleri kızları alabilmek için bir belge verdiği ve bu yüzden birçok İslam kızlarının din ve bekâretlerine tecavüz olunduğu halde, Alman milleti ve hükümeti yüzlerce milyar tazminatı, bütün harp ve ticaret filosunun yok edilmesini ve diğer müthiş şartları kabullenmesine rağmen, evlâdından bir tek adamın düşmanlara teslimine razı olamıyor. Kısacası, bu gibi yüzümüzü kızartacak yüzlerce misal gösterilebilir. Bizde hak ve hukuk endişesinden eser bile görülmüyor. Eskisi gibi zorbalar hüküm sürmekte ve halk da ona tahammül eylemektedir. Bugünkü çağdaş milletlerde, çağdaş hukuk anlayışı ile mücehhez olan cemiyetlerde bu rezaletlerin milyonda birisinin olması ihtimali bile yoktur.

Bütün bu rezaletlerin kaynağı, hükümet hakkındaki görüş tarzımız ve hukuki zihniyetimiz ve bu zihniyetin ilham aldığı esaslardır.

Bir zamanlar, bu hale karşı çare olarak, mahkemelerin birleştirilmesi düşünülüyordu. Bu iş esas itibarı ile çok gereklidir. Fakat mahiyeti itibarı ile mihaniki olduğundan, asıl derde çare olamaz. Yara daha derin, daha tehlikelidir. Daha kesin, daha esaslı çarelere başvurmak mecburiyeti vardır. Gerek hükümet ve gerek hukuk hakkındaki zihniyetimiz ta kökünden değişmelidir. Bu da taklide mecbur olduğumuz medeni zümrenin anlayış tarzlarını, zihniyetini açıktan açığa ve olduğu gibi kabul etmekle olabilir.

Hükümet şekli meselesi de, bizde garip bir haldedir. Hükümetimizin şekli nedir? Meşrutiyet ilânına kadar, hiç şüphe yoktur ki, hükümetimiz bir dini saltanattı. Bu hususa ait ne denilirse denilsin, hangi safsata ile tevil edilmeye çalışılırsa çalışılsın, Osmanlı saltanatı dini bir saltanat mahiyetindeydi. Halife olan sultan, şeriatı, şer'i hükümleri korumakla mükellefti. Şeriata ve şer'i hükümlere uymayan bir harekette bulunamazdı ve bulunulmasına müsaade edemezdi. Hatta, meşrutiyetin ilânından sonra kabul edilen Kanun-u Esasi (o zamanki anayasa) bile, bu cihete dokunmaktan ve hükümet şeklini açıkça belirtmekten sakınmıştır. Gerçekten Kanun-u Esasi'nin üç maddesinde bu hususta şöyle denmektedir:

Madde 3- Yüce Osmanlı saltanatını ve İslamiyet'in büyük hilâfetini haiz olan Osmanoğulları sülâlesi, eski usul üzere, en büyük oğula aittir. Padişah tahta çıktığı zaman umumi mecliste ve meclis toplantı halinde değilse, ilk toplantısında şeriat hükümlerine ve Kanun-u Esasi hükümlerine riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğine yemin eder.

Madde 4- Padişah, halife olduğu için İslam dininin koruyucusudur.

Madde 5- Padişahın vazifeleri sayılırken şeriat ve kanun hükümlerinin korunması vazifesi de kaydedilmektedir!

Altını çizdiğimiz cümlelerden açıkça anlaşılıyor ki, bizde meşrutiyet din işleriyle sınırlandırılmıştır. Başka bir deyimle, milli irade kanun yapmak ve hü-

kümler koymakta serbest değildir. Bu cihet yeni hayatımızın en açık ve en önemli çelişmelerinden birisidir. Meşrutiyet ya vardır, ya yoktur. Varsa, milli iradenin her işle ilgili olması ve özellikle hükümler koyarken ve kanun yaparken, bağımsız olması gerektir. Yoksa, anayasalar fazladır. Bir taraftan meşrutiyet ilân etmek, yasama meclisleri teşkil etmek ve diğer taraftan da, bu meclislerin asıl vazifeleri olan kanunlar yapmak yetkisini vermemek, kelime ile oynamaktan başka bir şey addolunamaz. Dikkat olunsun: Başka milletlerin anayasalarında yazıldığı gibi, "Padişah dini korumakla mükelleftir" denilmemiştir. "Şeriat hükümlerine riayetle ve bunları korumakla vazifelidir" denmiştir. Başka bir deyimle, yasama meclisleri şeriatın koymuş olduğu hükümleri ve kabul eylemiş bulunduğu kaideleri değiştiremez ve padişah onları muhafaza ve müdafaa etmekle mükelleftir. O halde, yasama meclislerinin vazifeleri neden ibaret olacaktır? Şeriat bütün hayat ve dünya meselelerini ele almıştır: Meselâ nikâh, miras, alım-satım, kira, akitler vs.'yi belli esaslar üzerine halletmiştir. Maddi hayat ise, bütünüyle bu konuların dairesi içinde dolaşıyor. Yasama meclisleri devamlı olarak onların, değişik suret ve şekillerini düzenlemek ve bu yolda "Kanun yapmakla" meşguldür. Fakat Kanun-u Esasimiz bile bizde bu maddelere dokunmayı yasaklıyor. O halde, meşrutiyetten, yasama meclislerinin vazifelerinden ne kalır? Gerçekte bu meclislerimiz hayatın ciddi esaslarına -ıslah ve düzeltmeye ne kadar muhtaç olsalar da- yanaşamadı. Çünkü onlara yanaşamayacağını biliyordu. İşte bunun içindir ki, on bir yıllık meşrutiyet hayatımız sırasında, hiçbir ciddi iş, ciddi bir yenilik yapılamadı. Böyle kelimelerle, müesseselerle uzun uzun oynanamaz. Bu tezatlara nihayet vermek zamanı geldi. Yine tekrar ediyoruz: Bu deveyi ya bu diyarda güdeceğiz veya bu diyarı terk edeceğiz. Ya çağa uyarak müesseselerini olduğu gibi, kalıpları ve ruhları ile kabul edip uygulayacağız veya bunu yapamayarak mahvolmaya razı olacağız.

EK

ÜÇ KÜLTÜR*

Medeni beşeriyet üç kültür arasında inkısama uğramıştır: Garp, İslam ve Buda-Brahman kültürleri.

Bu üç kültür, aralarında tarihi alâka ve münasebetler olmakla beraber tamamen ayrı ayrı varlıklardır. Bunlardan her biri kendine mahsus mantıki, zihniyeti, hukuk ve sanat tarzlarını, ahlâk ve kıymet ölçülerini haizdir ki diğerleri için yabancıdır.

Bunlar tarihen yekdiğeri üzerine tesir yapmaktan geri kalmamışlardır. Meselâ İslam ve Garp medeniyetlerindeki mistisizm akımlarının mebdeleri hiç şüphe yoktur ki Buda-Brahman kültüründen gelmiştir. Keza İslam kültürüdür ki diğer ikisine rasyonel düşünce örneği vermiştir. Garp kültürü ise ötekilerine müspet ilim vermeye ve maddenin kâinattaki kıymetini öğretmeye başlamıştır.

Fakat bu üç kültür birbirine hulûl ederek imtizaç etmekten ziyade birbiri ile rekabet ve mücadele etmişler ve hâlâ da etmektedirler. Bunun en kanlı numunelerini zamanımızda üç kültürün yan yana geldikleri Hindistan'da her gün müşahede etmekteyiz!

Uzun devam eden bu mücadelede nihayet Garp kültürünü galip mevkide görüyoruz. İslam kültürü onun yanında tamamen sinmiş ve uzun mukavemetten sonra artık onun faikiyetini kabul ederek önünde baş eğmiş ve emirlerini birer birer kabul ederek tatbik etmeye koyulmuştur.

Buda-Brahman kültürü mücadeleye devam ediyor gibi görünüyorsa da, o da artık ezilmiş ve teslim olma vaziyetine gelmiştir: Hindistan ve Çin'deki vaziyet bilhassa Japonya bunun canlı misalleridir.

Bu galebeyi Garp kültürüne temin eden nedir?

---

* "Üç Kültür", *Kültür Haftası*, No: 1, 15 İkincikanun 1936.

Üç kültür, mahiyetleri itibariyle mukayese olundukları takdirde aralarındaki esas fark bu sualin cevabını kendi kendine vermiş oluyor.

Garp kültürü dinamiktir. İslam ve Buda-Brahman kültürleri statiktir! Birisi müteharriktir; diğerleri sakin! Birisi ileriye doğru yürüyen, koşan, açılan, yayılan cevval bir varlıktır. Ötekilerse bir noktada donup kalmış buz parçalarıdır!

Vakıa ötekiler de ilk görünüşlerinde ve tarihlerinin muayyen devirlerinde dinamiktiler; onlar da bir zamanlar ilerlediler, yürüdüler, açıldılar ve o zamanlar pek velud ve pek feyizli oldular; fakat bunlar mahiyetleri itibariyle bir gün durmaya ve bir noktada donmağa mahkûm idiler.

Halbuki Garp kültürü böyle bir mukadder mahkumiyeti içinde taşımıyordu. Onun her zaman ilerlemek feyzi kendi mahiyetinde idi!

İslam ve Buda-Brahman kültürleri menşelerini ilâhi kaynaktan alıyorlar veyahut daha doğrusu esaslarını ilâhi mahiyette olan kitaplara, ilhamlara, ananelere bağlıyorlar. Bunlar ise mahiyetleri itibariyle değişmezler ve binaenaleyh onlara bağlı olan kültürler de durmağa, donmağa mahkûmdurlar.

Garp kültürü ise başka mahiyettedir. Bunun menşei beşeridir. Beşerin akıl ve duygusudur, akıl ve duygu açıldıkça o da açılır, yürürse o da yürür! Vakıa akıl ve duygunun durduğu zamanlar olmuştur. Fakat bu fatal bir hâdise değildir; arızî, geçici, muvakkat bir vakadır! Akıl ve duygu kendine gelir gelmez yürür ve yürütür.

Buda-Brahman kültürleri Ebu Heride'ye, İbn-i Abbas'a, Ramayanalar'a dayanırlar. Garp kültürü ise Eflatun'a, Aristo'ya dayanır. Birisi rivayetleri, hadiseleri kendisine rehber ittihaz eder, diğeri akıl ve zekâyı. Vakıa zamanlar oldu ki rivayetlere ve hâdiselere de akıl ve zekâ karıştı! Fakat bu arızî, yandan gelme bir hâdise idi. Esas rivayetler ve hâdiselerse asırlarca değişmeden aynen durur ve zamanı gelince kendilerine karışmış olan akıl ve zekâyı kovar, atar. Çünkü asıl otorite, asıl kaynak kendileridir.

Nasıl ki bir zamanlar geldi: İslam ve Buda-Brahman kültürleri bir noktada donup kaldılar; taştan kaya kesildiler! Vurulan bütün darbelere, yapılan bütün hücumlara, yıkılan bütün memleketlere, ezilen bütün milletlere rağmen yerlerinden bir zerre bile kımıldamadılar! Mösyö Pemo Hindistan'da ve harp sonunda yaptığı bir seyahat esnasında müşahidi olduğu şu garip hâdiseyi naklediyor:

Untouchable denilen elli milyonluk, mahkum bir kütleye mensup bir zavallı dar ve bir tarafı uçurum bir yol üzerinde, yüksek Brahman kastına mensup birisine tesadüf diyor; yaklaşsa-nefesi Brahmayı telvis edecek! Ne yapsın tereddütsüz kendini uçurumdan aşağıya doğru yuvarlıyor!

İkinci büyük millet meclisinde kadının veraset hakkından bahseden birisini tekfir ederek dövmek için üzerine yürüyen hocalar vardı! Çünkü böyle bir bahis nassı şerihe tehalüf edermiş!

Hindin en namdar önderi ve inkılâpçısı Gandi kast usulüne dokunmaktan ateşten sakınır gibi çekiniyor! Çünkü milli birliği, insanın şeref ve haysiyetini ta kökünden yıkan bu kurum mukaddestir!

Bu zihniyetle, kültür açılır mı? Ve hatta hakikî kültür kurulur mu? Hakiki kültürün esas vasfı durmaksızın açıldı, yürüdü, yarattı ve tabiatıyla diğer kültürlere galebe çaldı!

Şimdi öteki kültürlere mensup olanlar bu kültürü almak mecburiyetindedirler. Bir kültür nasıl alınır ve nasıl kurulur bahsine de gelecek sayılarımızda temas edeceğiz.

BİR KÜLTÜRDEN ÖTEKİNE*

Kültürel değişmenin tarihte üç nev'i müşahede edilmiştir: Birincisi yüksek kültürlü ve fakat içinden çürümüş ve inhilâle uğramış olan bir muhitin barbarlar tarafından istilâya uğraması ve (ikincisi) sonra aralarında kaynaşarak eski kültürün yeni bir şekilde uyanması. Misal: Anglo-Saksonların garbî Roma'yı istilâları!

Üçüncüsü: Hakimiyet ve idaresi tamamen kendi elinde olan bir cemaatin taşıdığı kültürü değişmeye koyulması: Misal Rusya, Japonya ve biz.

Vakıa burada dahi değişme ameliyesi kendi kendine doğmuş bir arzu ve yahut bir keyiften gelmiş değildir. Daha yüksek ve kuvvetli bir kültürün bir nevi icbarı ile yapılır! Rusya, kendisinden çok az olan Lehlilerden, Litvanya'dan ve İsveç'ten mütemadi darbelere maruz kalmamış olsaydı, Japonya sahilleri ta on altıncı asırdan Hollandalıların, İngilizlerin, Fransızların, İspanyol ve Portekizlilerin iz'açlarına uğramamış olsaydı, belki de kültür değişmek lüzumu hatırlarına bile gelmezdi. Bizde ise bu değişme hadisesinin ne kadar çetin ve uzun mukavemetlere maruz kaldığını, Alemdar trajedisi ve ondan sonra gelen ıslahata ait Hattı Hümayunların, yediğimiz darbelerin mahsulü olduğunu herkes biliyor. Mamafih, harice ve dahile karşı müstakil olan bir devletin kültür değişmesi ile öteki değişmeler arasında yalnız mahiyet itibariyle değil, metod ve gaye itibariyle de ayrılıklar vardır.

Burada gaye yeni hayata intibak etmek ve yeni hayatın ortaya çıkardığı hayat mücadelesinin maddi ve manevi usul ve vasıtaları ile mücehhez olarak yaşamaya devam edebilmektir!

Tabiri ahirle geri muhitler için yeni kültürü muvaffakiyetle almak bir hayat ve memat meselesidir!

---

* "Bir Kültürden Ötekine", *Kültür Haftası*, No: 2, 22 İkincikanun 1936.

Biz birinci makalemizde dedik ki her kültür başlı başına ve nev'i cinsine münhasır bir varlıktır. Öyle bir varlık ki, kendine mahsus mantığı, zihniyeti, tefekkür ve tahassüs hususiyetleri vardır. İlim, fen ve san'atın, devlet, millet, aile, fert, ekonomi, hukuk, ahlak, din, içtimai hayat vb gibi cemiyet ve ferdin hayatına ait sayılmakla tükenmez mefhumlar hakkında tamamen ayrı ölçü ve hükümleri haizdir! Bu mefhumlardan herhangi birisi ait olduğu kültür içinde tetkik olunduğu takdirde görülecektir ki diğer kültürlerdekilerine nispeten mutlak, ayrı bir şeydir. Alınız mesela hayat mefhumunu! Buda-Brahman kültürü onu inkar eder, onu fenalıktan ibaret olan yaşatmaya değmez bir şey telakki eder.

İslam kültürü ise onu ahret için bir yol sanır ve ona o kadar bel bağlamağı tavsiye eder.

Garp kültürüne gelince, onu esas diye kabul eder, her şeyin onun etrafında dolaştığını ve her şeyden ziyade onun kıymet ve ehemmiyeti olduğunu telkin eyler!

Bir tek mefhum etrafındaki şu üç ayrı ayrı telakkilerden her kültürde insan, dünya, kainat, insanlar arasındaki alaka ve münasebetler etrafında bir silsile tasavvurlar çıkar ki birbirine tam zıt olan zihniyetler ile ifade edilir.

Bu hakikatten alınacak netice şudur: Bir medeniyet veya kültür (sırası gelmişken işaret edeyim ki ben *Üç Medeniyet* nam eserimde medeniyetle kültürü ayırmıştım, fakat bugün bunları birbirinin müteradifi olarak kullanıyorum, bunun da sebebini bilahare arz eyleyeceğim) inkısam kabul etmeyen bir hep küldür. Bir kültür ya tam olarak alınır veya hiç alınmaz. Onu süzgeçten geçirip bir kısmını almak, öteki kısımlarını atmak kültürü felce uğratmaktan başka bir şey değildir.

Çünkü her kültürün muhtelif kısımları birbirine adeta organik bağlarla bağlandıklarından yalnız tam olarak işlediği zaman kendisinden beklenilen mahsulleri verebilir.

Bir kültürde herhangi bir kısmı eksik ve fena diye kabul ederek yerine başka kültürden iyi şeyler koymak hususunda her iki kültürü hayatiyet kabiliyetinden mahrum eylemek ve ikisini de sakatlığa ve binaenaleyh akamete mahkum etmekten başka bir şey olmaz! Yalnız akamete mi? Hayır! Ortalığı renksizliğiyle, şahsiyetsizliğiyle kötürüme götürmektir.

Bizim Tanzimat devrinin hataları işte işin bu tarafını sezmemekte olmuştur. Ben bu devri açanlara ve o devirde çalışmış olanlara karşı derin bir hürmet beslerim. Onlara karşı derin bir hürmet beslerim. Onların unutulmayacak büyük hizmetleri vardır: O cümleden kültür değişmek lüzumunu his ve idrak etmiş olmalarıdır. Fakat kimse kendi başından yüksek sıçrayamadığı gibi kimse de, görüşünün ve iradesinin azlığından dolayı, bilhassa o zamanlar mahkum edilmez. Onlar içinde yaşadıkları muhitin çok hassas ve derin aksülamel-

ler yapabileceklerini bildikleri gibi o muhit üzerinde hakim olan idare-i maslahat ruhundan da kendi yakalarını dahi kurtaramamışlardı! Bunlar kompromi ve idare-i maslahat usulünün mükemmel birer numunesi idi! Yakından dikkat edildiği takdirde gerek birinde, gerek ötesinde o kadar kabiliyet, incelik ve zarafet eseri vardır ki hayran olmamak kabil değildir! İnsan ah! Keşke bu adamlarda bir de görüş ve irade kuvveti olsaydı! Diye bağıracağı geliyor!

Bir Pierre le Grand (Büyük Petro), bir Fichte, bir Cromwell, fakat ne çare ki olmamıştır ve olamazdı! Ve bütün mesai kültür bakımından heder olup gitti. Yalnız gitmekle kalmadı. Fena yollara da sevk etti. Eski kültür feyizden düştü, yeni kültürde sakatlanarak yan yattı! Yolumuzu kaybettik ve sağdan soldan, şarktan, garptan gelen süprüntülerle gitmeye baktık!

Demek ki bir kültür yalnız tam olarak alındığı takdirde feyizlerini gösterdiler.

Fakat bir kültürü tam almak ne demektir!

Herhangi bir kültürün iki cephesi vardır: Birisi göze çarpan dış cephesi; ki o kültürün müesseseleridir. İkincisi gözükmeyen, fakat daha ehemmiyetli, daha kıymetli olan iç tarafıdır ki kültürün ta kendisi, ta özü ve cevheridir. Bunlardan birisini alıp ta diğerini ihmal etmek, bilhassa ikinci kısmını ihmal etmek, kültürü yine sakatlığa, kötürüme, akamete uğratmaktır.

Yukarıda yine şu iç kısmı teşkil eden anasırın bazılarını zikrettik: O cümleden, zihniyeti, mantıki düşünce tarzını ahlak, hukuk, ilim, devlet, fert, vatandaş, cemaat vb. gibi bir kültürün yaratmış olduğu canlı ve yaşayan kıymetleri kaydettik.

Şimdi bunlardan birisini mesela ilim mefhumunu alalım.

Bu mefhum Buda-Brahman kültüründe başkadır, Garp kültüründe başkadır.

Birincisinde o öteden beri gelen ve Brahman kastı ile Mandarin'in kafalarında toplanmış bir sıra düsturların toplamından ibarettir. Bunun haricinde ilim yoktur.

Garpta ise o bambaşka bir şeydir. Müşahededen ve yahut tefekkürden alınıp durmaksızın yürüyen ve her şeyi tetkik mevzu yaparak mâniasız ve serbest açılan bir bilgiler mecmuudur.

Şimdi farz ediniz ki Garplılaşmak isteyen Hindistan'da veyahut Çin'de ilim müessesesi olan üniversite, akademi, enstitü ve saire irfan müesseseleri olduğu gibi binaları teşkilatları, idareleri ve nizamlarıyla aynen alınıyor. Fakat ilim hakkındaki o eski telakki ve zihniyet aynen muhafaza ediliyor.

Yeni kültür alınmış sayılır mı? Feyiz verir mi? Kökleşip yerleşir mi?

Tarih ve Uygarlık Dizisi - 1

AHMET AĞAOĞLU

ÜÇ MEDENİYET

"Türk sosyolojisinde Batı ve Batılılaşma sorunu, sosyolojinin daha Türkiye'ye girişi döneminde önde gelen bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Sosyolojinin Türkiye'ye girişinden daha önce gelişen bir serüven de vardır. Tanzimatçı devlet adamlarının ve Jön Türklerin de ana kaygısı bu doğrultuda biçimlenmiştir. Bu tartışmalar II. Meşrutiyet döneminde kültür ve uygarlık sorunu etrafında, sosyolojik bir disiplin çerçevesinde gündeme getirilmiştir. Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu Türkiye'nin yenileşmesini ve uygarlık dairesini değiştirmesini kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya koymuş ve eserlerinde bu ana temayı işlemişlerdir. Gökalp'in kültür-uygarlık ayrımını geliştirmesi, aynca Türkleşmek, İslamlaşmak ve çağdaşlaşmak (Batılılaşmak) üçlü seçeneğini gündeme getirmesi; Ağaoğlu'nun "üç uygarlık" (Batı, İslam ve Buda-Brahman uygarlıkları) tasnifine dayanarak Batı uygarlığına katılmayı tek alternatif olarak ortaya koyması, dönemin düşünce gündemini belirleyen tartışmalardır. Sorunun özünü, bir Doğu-İslam toplumu örneği olarak tanımlanan Türkiye'nin, mevcut kurum ve geleneklerini koruyarak dünyadaki yeni gelişmelere ayak uyduramaması oluşturmaktadır. Batılılaşma, çöküş devrinin ana problematiği olarak gündemdedir. Yaşadığımız son iki yüzyıl içinde biriken tecrübeler, dünyanın mevcut durumu ve Türkiye'de Batılılaşma girişimlerinin bugün gelip tıkandığı nokta, küresel Batı egemenliği içinde Anadolu Türk kimliğinin tartışma konusu olması ve dayanaksız kalması kitabın temel tezini yeniden ele almamızı gerekli kılıyor."

Ertan Eğribel-Ufuk Özcan

"Bu eser 1919-1920 yıllarında Malta'da yazılmış ve memlekete döndükten sonra Türk Yurdu dergisinde parça parça yayımlanmıştı. Eserin konusu dünya üzerinde yan yana yaşayan üç medeniyetten birisinin, yani Batı medeniyetinin diğerlerine galip geldiğini ve dolayısıyla kurtuluşumuz için bu medeniyeti olduğu gibi benimsemekten başka çare olmadığını göstermekti... Gazi'nin azimli iradesiyle baştan başa Batı medeniyeti çerçevelerine girmiş olduk. Aileden devlet ve hükümet şekillerine, elbisemizden yazıya kadar, müesseselerimiz ve geçinme tarzımız bakımından Batı medeniyeti zümresine girdik."

Ahmet Ağaoğlu

9 786055 296063

